

Filozofická fakulta univerzity Karlovy v Praze

Ústav románských studií

Diplomová práce

Eva Knollová

Oslovování v současné evropské portugalštině

Addressing in contemporary European Portuguese

Praha 2011

PhDr. Jan Hricsina, PhD.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. července 2011

Eva Knollová

Abstrakt

Předkládaná práce se zabývá tématem ekvivalentu české opozice tykání – vykání v evropské portugalštině a s ní souvisejícím oslovením. Začíná revizí existující terminologie a ve snaze podchytit jev v celé jeho komplexnosti je autorkou zaveden pojem allokuční forma, který zahrnuje zájmena označující adresáta promluvy, příslušný tvar slovesa, ale také zájmenné výrazy označující adresáta v předmětu věty, výrazy adresátovi přivlastňující a v neposlední řadě formalizované oslovení tituly.

Východiskem vlastního výzkumu je teoretická studie srovnávající zahraniční (české a francouzské) a domácí (portugalské) zpracování dané problematiky. Samotný výzkum je inspirován autorčinou vlastní jazykovou zkušeností a dostupnými referencemi o jazykové nejistotě rodilých mluvčích.

Výzkum je realizován pomocí dvou dotazníků. První z nich (D1) vyplnilo 21 respondentů z prostředí Portské univerzity. Druhý dotazník (D2) má značně širší sociodemografický a geografický záběr, který se promítá i do mnohonásobně vyššího počtu respondentů (202 z celého Portugalska).

Základní zadání zůstává v obou dotaznících zachováno: respondenti se mají vyjádřit k tomu, jakými výrazovými prostředky se obracejí na známé i neznámé osoby (rozdělené podle blízkosti a druhu vztahů, který je s respondenty spojuje), a také zaznamenat, jakým způsobem jsou sami osloveni. Významnou součástí dotazníků tvoří otázky věnované hierarchizaci allokučních forem a adekvátnosti jejich užití. Dotazníky umožňují srovnat oslovení mužů a žen. Nejpodstatnější inovací D2 je podrobnější rozpracování z hlediska komunikačních sfér a sociální hierarchie.

Hlavní výsledky výzkumu se dají shrnout v těchto bodech: a. v případě užití *tu* (tykání) se gramatiky shodují a k týmž závěrům dospívají i analýzy dotazníků; b. přítomnost *vós* v každodenním jazyce (v literatuře mnohdy popíraná) může být mluvčími spojována se slovesem ve 3. os. pl.; c. adekvátnost užití allokučních forem se mění s věkem adresátů; d. pravidla užití forem spojených se slovesem ve 3. os. nejsou ustálena; e. *você* je v singuláru často vnímáno jako značně neformální, až nezdvořilé a vede mluvčí k vyjadřování bez oslovení; f. negativní konotace tvaru *você* neohrožují užití plurálové varianty (*vocês*); g. oslovení mužů a žen složenými tituly se nestejně spojuje s křestním jménem a příjmením.

Práce je přínosná tím, že poskytuje přehled o portugalském oslovování na teoretické i aplikované rovině. Představuje živou, dosud neustálenou soustavu jazykových prostředků a přináší několik podnětů pro návazné studium.

Klíčová slova: oslovování, evropská portugalština, současný jazyk, oslovování přímé, oslovování nepřímé, allokuční formy, *formas de tratamento*

Abstract

The presented thesis handles the theme of the addressing in European Portuguese. It is started with the critics of the existing terminology and in order to express the complexity of the current reality in the studied language more clearly, the author introduces the term of the *allocation form* which includes the addressing with pronouns (i.e. *tu* used with 2SG, *você* – 3SG, *vós* – 2PL and *vocês* – 3PL), as well as with the titles (e.g. *o senhor* / *a senhora* (Mr/Mrs) with variants combined with further titles and name/surname). It is worth to add that the work focuses on the *indirect (or subjective) addressing* (i.e. integrated into the phrase structure).

The starting point of the own research is the theoretical basis comprising both external (Czech manuals, French vision by TEYSSIER 1989) and internal (based on Portuguese Grammars and studies) views of the issue. The research itself is inspired by author's personal language experience and the incertitude of the mother tongue speakers.

The research method was realized by two questionnaires. The first of them (D1) gained 21 respondents coming from the academic ambient of Porto. The 2nd one (D2) covers a significantly larger amount of participants (202) as well as a wider socio-demographic and geographical structure (people of different professions from all Portugal regions).

The main structure and aim of both questionnaires remains the same – the respondents had to express, how they address both known and unknown people (the closeness levels being defined) as well as describe, how they are usually addressed. An important part of the questionnaires is the hierarchization of the *allocation forms* from the most formal till the less one and the adequacy of their use. The questionnaires makes possible to illustrate the difference between the treatment of men and women. The main improvement of the D2 questionnaire consists in the more detailed structuralization of the communication spheres and the social hierarchy (relations at work, in the shop, etc.).

The most remarkable results of the research comprise the following phenomena: a. the use of *tu* (addressing to the closest people and children) generally agrees with the Grammars and provides the same results in both questionnaires, b. the active existence of the *vós* form (almost denied by the Grammars), this form may be ascribed to the 3PL by the speakers, c. the adequacy of the use of different *allocation forms* differs according to the age, d. the wide use of the forms with 3SG, although the choice of the corresponding allocation form (especially combination of titles and names) is not stabilized, e. the pronoun *você* taking 3SG

is regarded as quite informal and even impolite by many respondents which may influence the existence of addressing without any addressing form, f. this connotation of *você* has no influence on the use of its plural form (*vocês*), g. there is a clear difference in adequacy of the use of allocution forms between sexes (women being addressed by title and first name, men preferring to be addressed rather by title and surname).

The contribution of the thesis consists of its attempt to provide a more or less complex overview of the currently used addressing forms based on both actual Grammar studies and the own research. The work presents a living system which has not been stabilized yet and rises several interesting questions worth to be further researched.

Key words: addressing, European Portuguese, contemporary language, direct addressing, non-direct addressing, forms of address, *formas de tratamento*

Obsah:

SEZNAM ZKRATEK A ZNAČEK	9
1. ÚVOD.....	11
2. ZÁKLADNÍ POJMY	13
3. NÁSTIN SITUACE V PORTUGALSKU, S LETMÝM OHLÉDNUTÍM DO HISTORIE	17
4. METODIKA POUŽITÁ PRO NAPLNĚNÍ CÍLŮ FORMULOVANÝCH V ÚVODU	19
4.1. OD TEORIE K EMPIRII (S ODBOČKAMI).....	19
4.2. DVA KORPUSY – PRVNÍ A DRUHÝ VÝZKUM.....	20
4.2.1. <i>Korpus první</i>	20
4.2.2. <i>Korpus druhý</i>	21
5. TEORETICKÉ ZPRACOVÁNÍ TÉMATU	23
5.1. PORTUGALSKÉ AF Z POHLEDU CIZINCŮ	23
5.1.1. <i>České zpracování</i>	23
5.1.2. <i>Francouzské zpracování</i>	25
5.2. NEPŘÍMÉ OSLOVOVÁNÍ Z POHLEDU DOMÁCÍCH.....	27
5.2.1. <i>Singulár</i>	27
5.2.2. <i>Plurál</i>	35
5.3. PŘEDMĚTOVÉ A PŘIVLASTŇOVACÍ VÝRAZY ODKAZUJÍCÍ NA ADRESÁTA PROMLUVY Z POHLEDU DOMÁCÍHO (I ZAHRAŇAČNÍHO)	36
5.3.1. <i>Předmětové výrazy odkazující na adresáta promluvy</i>	36
5.3.2. <i>Přivlastňovací výrazy odkazující na adresáta promluvy</i>	43
6. CHOVÁNÍ A POSTOJE RODILÝCH MLUVČÍCH	47
6.1. PRVNÍ VÝZKUM	47
6.1.1. <i>Přístup respondenta k okolí</i>	48
6.1.2. <i>Respondentovo očekávání a skutečný přístup okolí</i>	51
6.1.3. <i>Respondentovo vnímání jazykových nuancí</i>	53
6.1.4. <i>Škádlování</i>	55
6.1.5. <i>Dodatky k tykání, AFVC, AFVCS a AFVS</i>	58
6.1.6. <i>K výsledkům prvního výzkumu</i>	60
6.2. DRUHÝ VÝZKUM.....	60
6.2.1. <i>Přístup respondenta k okolí</i>	61
6.2.2. <i>Respondentovo očekávání a skutečný přístup okolí</i>	70
6.2.3. <i>Hierarchizace</i>	74
6.2.4. <i>Kolik je vlastně allokutních forem?</i>	76
6.2.5. <i>Tabuizované vocês vs. přípustné vocês</i>	78

7. ZÁVĚR	80
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ODBORNÝCH PRAMENŮ	83
PŘÍLOHY	88
PŘÍLOHA Č. 1 – PRVNÍ DOTAZNÍK (D1):	88
PŘÍLOHA Č. 2 – DRUHÝ DOTAZNÍK (D2):	92
PŘÍLOHA Č. 3 – SOCIODEMOGRAFICKÉ PROFILY RESPONDENTŮ D1:	102
PŘÍLOHA Č. 4 – STATISTIKY K SOCIODEMOGRAFICKÝM PROFILŮM D1:	103
PŘÍLOHA Č. 5 – SOCIODEMOGRAFICKÉ PROFILY RESPONDENTŮ D2:	104
PŘÍLOHA Č. 6 – STATISTIKY K SOCIODEMOGRAFICKÝM PROFILŮM D2:	112
PŘÍLOHA Č. 7 – PŘEHLEDY ODPOVĚDÍ NA VYBRANÉ OTÁZKY D2:	115

Seznam zkratk a značek

abs. č.	absolutní čísla / přesný počet
AF	allokuční forma
AFVC	allokuční forma spojená s <i>você</i>
AFVCS	allokuční forma spojená s <i>vocês</i>
AFVS	allokuční forma spojená s <i>vós</i>
AFT	titulování v singuláru (tj. titulování jednotlivce)
AFTT	titulování v plurálu (tj. titulování skupiny)
čes.	česky
D1	první dotazník (viz příloha č. 1)
D2	druhý dotazník (viz příloha č. 2)
ibid.	<i>ibidem</i> : tamtéž, stejný zdroj a lokace uvnitř zdroje
id.	<i>idem</i> : totéž, stejné dílo
os.	osoba (gramatická)
PF	osoba/osoby ženského pohlaví
PFM	skupina osob mužského a ženského pohlaví
pl.	plurál
PM	osoba/osoby mužského pohlaví
R	respondent
resp.	respektive
sg.	singulár
srv.	srovnej
T	titul adresáta (jednotlivce nebo skupiny), včetně členu určitého
tab.	tabulka
vs.	<i>versus</i>
*	takto označené tvary jsou problematické: v evropské portugalštině se užívají, ale nemusí být všemi rodilými mluvčími považovány za přijatelné

% F	procentní zastoupení daného jevu při komunikaci s adresátem ženského pohlaví
% M	procentní zastoupení daného jevu při komunikaci s adresátem mužského pohlaví

1. Úvod

Cizí jazyky se učíme zpravidla proto, abychom se dorozuměli. Pokud nám jde ovšem o víc, než se bez nesnází dostat z letiště do hotelu a v zapadlé kavárničce nezůstat na suchu, a chceme se dorozumět takříkajíc na úrovni, nezbude nám, než hledat informace o slušném chování v jazyce. Jeho součástí je i vhodný výběr kontaktních prostředků. V portugalštině je v tomto ohledu situace poněkud komplikovanější než v češtině. Jedním ze specifík portugalštiny, které bohužel komplikuje cizincům její osvojování, tkví totiž v tom, že se v jazyce vyvinula vícestupňová zdvořilost nesymetricky se projevující v singuláru a plurálu (česká opozice tykání – vykání je sice také nesymetrická, ale maximálně dvoustupňová). Toto téma navíc není pro současný jazyk zpracováno tou měrou, jakou by zasloužilo. Předkládaná práce vychází z pohledu synchronní nehistorické jazykovědy a snaží se nejen upozornit na případné nedostatky dosavadního popisu, ale také na základě provedeného průzkumu ukázat, jaká je současná jazyková situace a jakým směrem by se mohly zaměřit obsáhlejší studie.

Při volbě tématu jsme vycházeli z potřeby snížit na minimum vlastní jazykovou nejistotu v dané oblasti a ve výběru nás utvrdilo zjištění, že ji sdílíme s dalšími nerodilými mluvčími portugalštiny. Zmiňuje ji například Dr. Peter Koj, laureát 2. ročníku ceny CCLP, ve své děkovací řeči proslovené u příležitosti převzetí ocenění.¹ Některé z Kojem jmenovaných otázek jsme v jisté obměně zahrnuli do prvního dotazníku předloženého rodilým mluvčím. Na následujících stránkách se budeme věnovat zájmenům a specifickým jmenným výrazům označujícím v portugalštině adresáta komunikace a k němu odkazujícím, stejně jako formám slovesa s nimi spojenými a zdvořilostnímu aspektu jejich užití v mluvené evropské portugalštině.

Za cíl jsme si stanovili vyjít vstříc výzvě Carlose A. M. GOUVEIA:

„...parece-me claro que urge fazer uma nova descrição e sistematização das formas de tratamento usadas em português europeu, mas já agora façamo-la não numa perspectiva meramente linguística, mas também e fundamentalmente numa perspectiva sociológica e crítica...” (GOUVEIA 2008, 98)²

¹ KOJ, Peter. *Exm^o Senhor Presidente da República...* [online]. [cit. 2010-05-25]. URL <http://sigarra.up.pt/up/WEB_GESSI_DOCS.download_file?p_name=F2074167987/Peter_Koj.pdf>.

² Česky: „...připadá mi jasné, že je nejvyšší čas vytvořit nový popis a systematizaci *formas de tratamento* užívaných v evropské portugalštině, ale tentokrát ho udělejme ne z čistě lingvistické perspektivy, nýbrž také a

a pokusit se definovat výše představenou problematiku nejen s ohledem na strukturu a gramatické kategorie, ale – a to zejména – s přihlédnutím k řečové praxi rodilých mluvčích a jejich postojům. Vedlejším produktem těchto snah je celá příští kapitola, dále návrh postupu rozlišení vokativního užití substantiva od nominativního v konkrétním jazyce, jenž nemá pádové afixy, či zjištění, že jsme zřejmě v evropské portugalštině svědky vzniku oslovení-neoslovování s důsledně nevyjádřeným podmětem tam, kde je jím adresát komunikace.

především z perspektivy sociologické a kritické...” Pojem *formas de tratamento* bude vysvětlen a „přeložen“ v následující kapitole.

2. Základní pojmy

Jak už jsme předestřeli v úvodu, portugalská jazyková realita se liší od české. V té souvislosti bylo nutné utřídit si terminologii a v případě potřeby definovat nové, dosud scházející pojmy nebo specifikovat definici stávajících.

V předmluvě jsme zmínili pojem **kontaktní prostředky**. Tak jak ho představuje Marek NEKULA (GREPL et alii 2003, 678–679), zahrnuje celou řadu jazykových jevů, počínaje pozdravy a enklitickými partikulemi konče. Jejich (ne)vhodná volba může ovlivnit přijatelnost mluveného projevu pro adresáta a, jak NEKULA dále uvádí (ibid.), „existují výrazové prostředky a jejich kombinace, které určitou úroveň vztahu mluvčích odrážejí, ale i zavádějí.“ My se omezíme na dva z nich, jež v portugalštině úzce souvisejí: na **portugalskou obdobu opozice tykání a vykání** v češtině a na **oslovení**, obé v evropské variantě jazyka.³ Lepší pochopení jejich fungování by mohlo cizincům učícím se portugalsky pomoci zvolit přijatelný způsob navázání kontaktu a poznat, zda je s nimi jednáno zdvořile. Navíc správná volba může podpořit dosažení cíle mluvního aktu.

Dalším termínem je **honorativ**, označující „soubor morfologických forem, jejichž prostřednictvím se v řečovém (mluvním) aktu vyjadřuje sociální vztah mluvčího, adresáta, popř. osoby, o níž se mluví (Marek NEKULA in: KARLÍK et alii 2002, 170)“.⁴ Spojení „**portugalský** (myšleno evropský) **honorativ**“ můžeme pak použít coby hyperonymum našeho ústředního tématu, zahrnujícího některé jeho složky. Co do komplexity se portugalský honorativ nevyrovná japonskému či korejskému, ovšem předčí český. V češtině se existence honorativu projevuje „pouze“ binární opozicí tykání a vykání (srv. s pokračováním výše uvedené citace, z níž je převzata komparace s japonštinou a korejštinou).

Následujícím termínem se vztahem k tématu je **honorifikum**. Budeme ho používat – a snad se tím příliš neodchýlíme od významu, který mu přisuzuje Petr KARLÍK (srv. KARLÍK et alii 2002, 558) – pro označení každé konkrétní podoby společenskými konvencemi motivovaného „vykání“ se vším, co k tomu patří na úrovni volby osobního zájmena či jmenného výrazu ve funkci podmětu a tvaru přísudku, případně volby zájmena či jmenného výrazu předmětového či přivlastňovacího. To svým způsobem předpokládá, že tykání budeme považovat za

³ První ze dvou analyzovaných korpusů ovšem zahrnuje toliko severní Portugalsko, především Porto a okolí.

⁴ V rámci citované publikace (KARLÍK et alii 2002) není pojem důsledně používán v tomto významu. Např. v KARLÍKOVĚ článku o vokativu (KARLÍK et alii 2002, 532–533) má vokativ zdvořilostní složky oslovení (slova *pane* v oslovení *pane Crho*) „funkci honorativu“.

základní variantu mezilidské komunikace a honorifikum za zdvořilostní nadstavbu. Jelikož pro souhrnné označení tykání a všech podob honorifika v daném jazyce není zaveden český termín,⁵ zavedeme pro účely této práce v tomto smyslu pojem **allokuční formy**.⁶

V případě portugalštiny budou allokucní formy, jejichž podrobnou funkční definici poskytneme v kapitolách 5 a 6, zahrnovat portugalskou podobu **tykání** a samozřejmě také **formu spojenou s *você***⁷ (dále AFVC), **titulování** (též AFT a AFTT), **formu spojenou s *vós***⁸ (dále AFVS) a **formu spojenou s *você*s**⁹ (dále AFVCS). Prozatím postačí uvést, že jsme se při pojmenování jednotlivých typů allokucních forem snažili vyjít z české terminologické tradice založené na zájmenu, s nímž je daná allokucní forma spojena, a z polského „pánování“. Při tykání se v portugalštině užívá zájmena *tu* a formy 2. os. sg. slovesa, přičemž zájmeno nemusí být vyjádřeno, neboť tvar slovesa je jeho jedinečným znakem. Zůstáváme tedy u českého „tykání“, jemuž portugalské po formální stránce odpovídá. V AFVC se *você* pojí s formou 3. os. sg. slovesa a *você* je zřejmě také možno vynechat.¹⁰ Pojem titulování spoluinspiroval článek Marka NEKULY o zdvořilosti (KARLÍK et alii, 2002, 563–564), v němž se píše o oslovení tituly rozlišujícími pohlaví, příslušnost ke kolektivu, profesi, funkci, hodnost (akademickou, církevní či vojenskou), případně rodinnou roli. Jsou to právě rozličné tituly ve spojení s formou 3. os. slovesa, jichž se používá v portugalské verzi uctivého honorifika v singuláru pro jednoho adresáta a v plurálu pro skupinu adresátů či jednoho adresáta a jeho druhy. AFVS a AFVCS jsou další plurálové allokucní formy.¹¹ V AFVS se zájmeno *vós*, přesně podle latinského vzoru, pojí se slovesem ve formě 2. os. pl. Stejně jako u tykání je forma slovesa jedinečnou charakteristikou této allokucní formy a postačujícím indikátorem jejího užití. V AFVCS se *você*s pojí s formou 3. os. pl. slovesa a, přestože užití není dokonalou plurálovou obdobou užití allokucní formy spojené s *você*, mají obě mnoho společného.

⁵ Pokus dosíci se nějakého již etablovaného termínu on-line konzultací lingvistů působících na největších českých vysokých školách a Akademii věd ČR, skončil neúspěšně.

⁶ Podle latinského *alloqui*, tj. mluvit k někomu.

⁷ Gramatikalizovaný výraz bez přímého českého ekvivalentu. Etymologicky (CINTRA 1986, 27) pochází z *Vossa Mercê* (čes. *vaše milost*) → *vossancê* (obdoba českého *vašnosta*?) → *você*.

⁸ Čes. vy. Dříve užíváno pro tykání (a vykání) skupině a vykání jednotlivci. K současnému stavu viz dále.

⁹ Plurálová forma výrazu *você* (viz pozn. 7), ovšem s poněkud odlišným sémantickým polem.

¹⁰ O problematice „vynechávání *você*“, neboli užívání samotné formy 3. os. sg. slovesa ve větách, jejichž podmětem je adresát, bez toho že by allokucní forma vyplývala z kontextu, pojednáme později.

¹¹ AFVS navíc ve specifických případech může být dodnes obdobou českého vykání jednotlivci. Viz dále.

Oslovení patří k těm pojmům, jejichž běžné české chápání nestačí k popisu portugalské jazykové reality. Vždyť v *Průručí mluvnici češtiny* Zdenka RUSÍNOVÁ (GREPL et alii 2003, 235) píše o vokativu jako o pádu určeném v komunikaci pro oslovení¹² a Marek NEKULA (ibid., 678) ve výčtu kontaktních prostředků hrajících roli v otázce akceptability textu pro adresáta odděluje oslovení od tykání/vykání, přestože je přijatelnost zvoleného oslovení v úzkém vztahu k použití či nepoužití honorifika. Jenže v portugalské chybí flexe substantiv, a tudíž spíš než o vokativu lze u nich hovořit leda o vokativním užití (přesto nelze popřít, že i Portugalci oslovují) a krom toho allokační formy lze sotva v portugalském kontextu zcela od oslovování oddělit. V jazyce potomků Camõese je totiž adresát při titulování „oslovován“ i v rámci věty: použitým podmětem. Vágnost pojmu *formas de tratamento*, který může obsáhnout jak allokační formy, tak skutečné (tj. mimovětné) oslovení, je možná důsledkem toho.¹³ V doslovném překladu *formas de tratamento* znamená přibližně „způsoby zacházení (s adresátem)“ a lingvisté při psaní mluvnic vágnosti pojmu využívají a míchají titulování s oslovením titulem.

Abychom mohli při popisu portugalské allokační formy od oslovení snáze pojmově odlišit a věnovat se jim v případě nutnosti odděleně, potřebujeme rozlišit oslovení v pravém slova smyslu – tedy oslovení vokativní (ať pronominální nebo nominální) stojící mimo větnou konstrukci –, od „oslovení“ obsažených ve vyjádřeném podmětu, případně předmětu a/nebo v adresátu přivlastňující formuli, která jsou jako taková součástí věty, a přitom nesou „oslovovací význam“. První typ oslovení budeme nazývat **oslovení přímé** (také **mimovětné**) a druhé, které nás zajímá v první řadě, **oslovení nepřímé** (také **větněčlenské**).¹⁴

Vraťme se ale ještě na chvíli k allokačním formám. Součástí formální charakteristiky každé z nich je tvar *verba finita* v predikátoru¹⁵ vět, jejichž subjektem je komunikační partner. Tento tvar pak – více či méně přesně – odkazuje k určité allokační formě. Gramatiky ovšem označují osobu slovesnou za 2. os., resp. 3., nikoli podle skutečné role referenta subjektu v komunikaci, přestože se na tuto roli svorně odvolávají (srv. např. CUNHA – CINTRA 1999;

¹² Viz též Petr KARLÍK (KARLÍK et alii 2002, 532).

¹³ V citacích v celém dalším textu budeme spojení *formas de tratamento* a jeho ekvivalenty překládat jako *allokační formy*.

¹⁴ Termín „oslovení nepřímé“, jsme si vypůjčili z článku Marka NEKULY o zdvořilosti (KARLÍK et alii 2003, 563–564), kde jím autor označuje jev, který předpokládá predikátor ve 3. osobě na místě v češtině obvyklé druhé, čímž vybočuje z opozice tykání – vykání.

¹⁵ Definice pojmu *predikátor* viz GREPL et alii 2003, § 611.

GREPL et alii 2003; KARLÍK et alii 2002; MOURA 2005).¹⁶ To způsobuje, že ve výše zmíněném typu vět o adresátovi něco říká jednou predikátor se slovesem „ve 2. osobě“, jindy se slovesem „ve 3. osobě“; nicméně sémantickou osobou, jíž je predikovaný příznak přisuzován, je pokaždé jen a pouze „ty“ (resp. „ty a ty“, případně „ty a někdo“). Při četbě tohoto textu je třeba mít na paměti, že hovoří-li se o osobě slovesa, je myšlena jen a pouze osoba gramatická v klasickém pojetí, tedy s 1.–3. os. sg. a 1.–3. os. pl. odpovídajícími prvním až šestému konjugačnímu tvaru slovesa.

¹⁶ Jako jeden příklad za všechny citujme z *Příruční mluvnice češtiny* z kapitoly RUSÍNOVÉ a NEKULY o slootovorbě (GREPL et alii 2003, 311): „Čeština má tři gramatické osoby. První a druhá osoba vyjadřuje, že mluvčí nebo adresát jsou účastníky obsahu věty v pozici podmětu, třetí osoba znamená, že jimi nejsou.“ Ovšem i v češtině toto tvrzení platí až na výjimky (viz posuny, GREPL et alii 2003, § 489). Co teprve v portugalštině.

3. Nástin situace v Portugalsku, s letmým ohlédnutím do historie

Zvolit vhodné kontaktní prostředky bylo v Portugalsku kdysi o poznání jednodušší. Jak informuje L. F. Lindley CINTRA (1986, 16–17), z textů dochovaných z konce 13. a ze 14. století je zřejmé, že tehdejší mluvčí rozlišovali – tak jako dnes my v češtině – toliko tykání a vykání. V singuláru se tykání (zájmeno *tu* a sloveso 2. os. sg.) užívalo v kontaktu s osobou blízkou a bylo znakem důvěrnosti vztahu, naproti tomu vykání (zájmeno *vós* a sloveso 2. os. pl.) sloužilo jak pro vyjádření prostého odstupu, tak úcty.¹⁷ V plurálu se rozdíl stíraly a v obou případech se užívalo *vós* se slovesem v 2. osobě plurálu. Tento stav je dokumentován ještě v dílech Fernão Lopese z konce 15. století, ovšem sporadicky se v nich vyskytují příklady jiných alokučních forem (dále AF) pro krále, královnu či cizozemce vévodovu z Lancasteru. Kromě toho jsou oslovení nepřímá podchycena již v textech ze 14. století. Nové honorifikum, původně určené především králi a s největší pravděpodobností importované ze Španěl, zapustilo v zemi kořeny, dále se vyvíjelo, pomohlo krystalizaci dalších AF a to vše postupem doby rozbujelo až do současných rozměrů.

Honorativ v dnešní evropské portugalštině lze v singuláru s trochou zjednodušení označit za třístupňový (se slovesem 2., 3. a 3. os. sg.). Za zmínku ovšem stojí, že z této obecné charakteristiky vybočuje zvláštní forma honorifika určená v náboženských obřadech Bohu a Panně Marii (s *vós* a slovesem 2. os. pl.; srv. CINTRA 1986, 31), která svou podobou odpovídá vykání 14. století.¹⁸ Mohli bychom tudíž hovořit až o čtyřstupňovém honorativu v singuláru. V plurálu můžeme hovořit o honorativu dvou až třístupňovém (dvoustupňovém se slovesem vždy ve formě 3. os. pl., třístupňovém navíc se slovesem ve formě 2. os. pl.). Je otázkou, zda je distribuce obou plurálových podob honorativu mezi mluvčí podložena spíše geograficky nebo sociodemograficky. S podklady, které máme k dispozici, si na ni netroufáme odpovědět.

Nicméně ani současná složitost volby vhodné AF zdaleka není konečným výsledkem dlouholetého vývoje. Carlos A. M. GOUVEIA (2008) upozorňuje, že systém prochází hlubokými změnami souvisejícími se skutečností, že se v honorativu odrážejí panující krize identity a nově krystalizující společenské vztahy. Dokládá to příkladem jazykové nejistoty rodilých mluvčích, mající za následek mísení formálního s důvěrným, což se projevuje na

¹⁷ „[...] zájmeno *vós* se používá pro krále, arcibiskupa nebo biskupa, stejně jako pro venkovana i ničemu, neexistuje-li stupeň intimity nebo důvěry, který by dovolil užít *tu* (CINTRA 1986, 17).“

¹⁸ Rovněž komunikace s Bohem se v průběhu staletí změnila. Od důvěrného tykání známého ze středověku se přešlo právě k vykání (*vós*), a to se v liturgii udrželo i přes 18. století, kdy toto vykání bylo považováno za příliš nízké, než aby se tak obrátil člověk k člověku (CINTRA 1986, 30–31).

půdě zákaznických služeb v osloveních typu *Senhor Carlos*.¹⁹ Chtělo by se věřit, že se krize vyhýbá aspoň (portským) trhovkyním a s trochou nadsázky podotknout, že ty své potenciální zákaznice svorně titulují *a menina*²⁰ bez ohledu na věk.

Připusťme nyní, že se chystáme komunikovat portugalsky s Portugalcem a zvolili jsme vhodné nepřímé oslovení a víme i s jakou formou slovesa se spojuje. V našich výpovědích se ovšem role adresáta nemusí omezit na podmět, může být také předmětem výpovědi, můžeme mu cokoli přivlastňovat. A právě vyjádření takového předmětu či přivlastňování u alokucních forem spojených se slovesem ve formě 3. os. sg. a pl. je dalším problematickým místem. V internetové jazykové poradně *Ciberdividas da Língua portuguesa*²¹ se lze snadno přesvědčit, že opět ani rodilí mluvčí nejsou ušetřeni jazykové nejistoty, neboť systém evidentně není dosud ustálen. A tak přestože tato součást charakteristik jednotlivých AF nebyla v centru našeho zájmu, pokusíme se ji na vhodném místě aspoň rámcově přiblížit.

¹⁹ Čes. *pan Carlos* (křestní jméno!). Něčeho podobného jsme svědky i v českých televizních a rozhlasových soutěžních pořadech, jichž se neúčastní pan Nacházal a paní Nováková, nýbrž pan Jaroslav a paní Jitka. Motivace takového oslovení nicméně nemusí v tomto případě pramenit ani tak z krize identity, jako ze snahy zajistit soutěžícím poloanonymitu, která zmenší zábrany.

²⁰ Čes. *děvče, slečna*.

²¹ Dostupná z URL <<http://www.ciberdividas.com>>.

4. Metodika použitá pro naplnění cílů formulovaných v úvodu

4.1. Od teorie k empirii (s odbočkami)

V prvé řadě jsme prostudovali dostupné mluvnické, učebnice i jiné publikace a články ve snaze získat celistvější přehled o variabilitě AF v portugalské a pravidlech, jimiž se mluvčí při volbě řídí. Zvláštní zřetel jsme věnovali knihám neportugalských autorů, jelikož srovnání s jiným jazykem a jinak utvářeným honorativem by dle našeho předpokladu mohlo přinést jiný pohled na věc.

Vědomi si toho, že příručky zpravidla nereflektují dosti pružně změny v jazyce, rozhodli jsme se ověřit charakteristiky jednotlivých AF dostupné v tištěné podobě studií řečových postojů konkrétních mluvčích. Pro tyto účely jsme zvolili dotazníkovou metodu. Prvním dotazníkem (dále jen D1) byl určen úzce sociálně (a do značné míry i geograficky) vymezenému spektru respondentů. Vycházeli jsme z předpokladu, že si tak zajistíme nepříliš heterogenní odpovědi, které by umožnily formulovat poměrně jednoznačné závěry aspoň o vybrané skupině a jejích postojích. Výsledek by pak bylo možno konfrontovat s obecnými poznatky načerpanými z knih. Současně právě takto cílený průzkum mohl přinést důkazy rozkolísanosti úzu a jazykového cítění mluvčích.

D1 sestával ze čtyř částí s různými typy otázek, zaměřených na nepřímá oslovení. První typ otázek se přímo týkal adresátů dotazníku a byl rozdělen na dva okruhy. Jeden okruh se zaměřoval na AF, které adresát sám používá v denní komunikaci se známými i neznámými osobami, druhý na způsoby, jakými se na něj obrací druzí lidé. Pro zvýšení přesnosti odpovědí a možnost jejich zpětné korekce požadovala tato část D1 ilustrační věty. Respondenti byli rovněž vyzváni, aby vyjádřili, zda cítí k některé AF určené své osobě vyložené antipatie. Druhá část D1 žádala o doplnění co nejpodrobnějšího popisu užití několika vybraných AF. Třetí byla věnována škálování, neboli hierarchizaci nabízených zájmen a nepřímých oslovení určených muži, ženě a páru podle míry zdvořilosti, kterou vyjadřují. Respondenti dostali za úkol vybrat formy vhodné pro komunikaci s přítelem/přáteli, člověkem/lidmi téhož společenského postavení, nadřazeným(i) a podřazeným(i) a sestavit z nich řady se stoupající mírou uctivosti. Poslední část D1 zkoumala vnímání jazykových nuancí podchycených v literatuře.²² Zbývá dodat, že tento dotazník se věnoval toliko

²² Nad rámec zkoumaného jsme vložili i jeden dotaz týkající se jazykové nuance, jež se projevuje pouze v psané podobě jazyka, ale respondentům by měla být blízká, jelikož se týká jejich (univerzitního) prostředí.

nepřímému (potažmo přímému) oslovení v podmětu. Použitý formulář je k nahlédnutí v příloze č. 1.

Po detailním rozboru dat získaných díky D1, jehož výsledky představujeme v podkapitole 6.1., a s ještě širšími poznatky z odborné literatury i literatury naučné a – což bylo velice důležité – po pečlivé analýze obtíží spojených s vyhodnocováním odpovědí na příliš otevřené otázky, nehodících se pro statistické zpracování, jsme přistoupili k sestavení druhého dotazníku (dále jen D2). Ten měl být oproti předchozímu obsáhlejší (doplňný o dotazy zaměřené na užití přivlastňovacích a předmětových výrazů vázaných na AF), podrobnější (adresáti AF byli rozlišeni dle věku a pohlaví)²³ a obecnější (zproštěný specifik hierarchizace akademického prostředí).

Otázky D2 by se opět daly rozdělit do několika tematických okruhů: okruhu zkoumajícího AF používané respondentem v rodině, v zaměstnání a na veřejnosti; okruhu žádajícího o poskytnutí doporučení cizinci týkajících se užití vybraných AF; okruhu zaměřeného na přiřazení sporných projevů AF k AFVC, AFT, AFVCS a AFTT; okruhu hledajícího abstraktní motivace užití AFVC a AFT; okruhu zkoumajícího AF určené respondentovi i těm vyvolávajícím animositu; okruhu věnovaného hierarchizaci základních AFT určených ženě a muži a AF určených skupině a odlišených ve větě formou slovesa, případně ještě přivlastňovacím výrazem či podmětem. Použité otázky byly většinou polouzavřené, někdy uzavřené, aby se předešlo jejich dezinterpretaci. U výběrů z nabídky samozřejmě nechyběla možnost zvolit „jiné“ a vypsát vlastní formulaci. U škálování mělo rozpětí sudý počet bodů, aby se respondent musel přiklonit na tu či onu stranu a nemohl volit „neutrální“ střed. Otevřené byly otázky věnovány doporučením cizinci a neoblíbeným AF. Při přípravě webového rozhraní formuláře jsme navíc pamatovali i na ty respondenty, kteří nebudou mít chuť a sílu vyplnit D2 celý a nabídli jsme jim dvě možnosti úniku – přeskočení zbývajících otázek. Tím jsme se snažili předejít tomu, že by se částečně vyplněné dotazníky nedostaly do databáze odpovědí a přišli bychom o drahocenná data. Opis použitého formuláře D2 je k nahlédnutí v příloze č. 2.

4.2. Dva korpusy – první a druhý výzkum

4.2.1. Korpus první

Soubor s dotazníkem D1 provázený žádostí o vyplnění byl odeslán na několik set e-mailových adres: všem studentům a pedagogům Filozofické fakulty Portské univerzity. Jeho

²³ Za inspiraci děkujeme publikaci *Language and human relations* (CLYNE – NORRBY – WARREN 2009).

návratnost však byla mizivá, navíc některé odevzdané dotazníky nebyly vyplněny v úplnosti. Často chyběla část věnovaná škálování, v některých případech byly neúplně vyplněny sociodemografické údaje respondentů.²⁴ Takovéto dotazníky jsme přesto nevyřadili. Z dvaadvaceti došlých odpovědí jsme do korpusu nezahrnuli pouze jedinou, která sociodemografickou identifikaci odpovídajícího neobsahovala vůbec.

Z 21 analyzovaných dotazníků byly 4 vyplněny osobami do 20 let, 8 osobami do 30 let, 3 osobami do 40 a stejný počet osobami do 50 a do 60 let, to vše v poměru třináct žen ku osmi mužům. Celkem 5 osob blíže nespecifikovalo oblast Portugalska, z níž pochází, a rovněž 5 nekonkretizovalo oblast původu svých rodičů. Již ze samého výběru adresátů dotazníku je zřejmé, že všichni získávají nebo již získali vysokoškolské vzdělání. Nadpoloviční většina z nich se zapojila do pracovního procesu. Přehled sociodemografických profilů respondentů je k nahlédnutí v příloze č. 3, přidružené statistiky v příloze č. 4.

Vypovídací hodnota tohoto korpusu je – jak už jsme naznačili v podkapitole 4.1. – výrazně omezena oslovenou společenskou vrstvou mluvčích. Další, tentokrát ale neplánované, omezení představuje zmíněná nízká návratnost dotazníků. Rozhodně pozitivně přitom hodnotíme skutečnost, že mezi respondenty je zastoupeno v podstatě celé věkové spektrum fakultní akademické obce, byť v nestejně míře. Převahu lidí ve věku od 20 do 30 let můžeme hodnotit rovněž pozitivně, uvědomíme-li si jejich početní převahu v rámci množiny potenciálních informátorů

4.2.2. Korpus druhý

Dotazník D2 byl určen širšímu okruhu respondentů. Obeslali jsme velkou většinu portugalských univerzit a vysokých škol, až na vzácné výjimky úřady všech střediskových obcí (*câmara municipal do conselho*) – a to včetně ostrovních – a okruh známých a kromě vyplnění dotazníku jsme žádali i o přeposlání internetového odkazu na něj přátelům a kolegům příjemců. Následné šíření dotazníku probíhalo zcela mimo naši kontrolu, přesto bylo možné – vyjádřeno v absolutních číslech – již třetí den od zveřejnění dotazníku konstatovat větší návratnost než v první fázi výzkumu. Přičítáme to mimo jiné interaktivní podobě D2, která značně usnadnila manipulaci s dotazníkem, jelikož odpadla nutnost vyplnění soubor uložit ve svém počítači, vložit jako přílohu do e-mailu a odeslat. Současně se žádoucím způsobem zvýšila anonymita informátorů.

²⁴ Těžko se spokojit s tím, když v poli pro oblast původu svou a rodičů účastník šetření vyplnil pouze zemi.

Z celkového počtu 214 respondentů jsme z analýz vyloučili 12. Kritériem byl – stejně jako v případě D1 – jejich sociodemografický profil. Jelikož svou práci věnujeme evropské portugalštině, získané odpovědi byly považovány za relevantní v případě, že účastník šetření a aspoň jeden z jeho rodičů pocházeli z Portugalska. V ostatních případech hrozilo, že by odpovědi nemusely vypovídat o „naší“ variantě jazyka.

S ohledem na oslovenou skupinu se mezi účastníky šetření nevyskytoval žádný mladší 17 let. Téměř polovině všech respondentů bylo 21–30 let, druhou silnou skupinu tvořili lidé ve věku 31–40 let (bezmála pětina), následovali lidé ve věku 41–50 let (osmina), necelou desetinu zaujímali lidé staří 17–20 a 51–60 let a pouhým dvěma bylo nad 60 let. Ve vztahu k D1 jsme zaznamenali nárůst počtu žen v poměru k počtu mužů o 15 %, celkově tedy byly zastoupeny 77 %. Co se týče profesního zařazení respondentů, bylo mezi nimi 52 studentů (včetně pracujících studentů), 38 učitelů a VŠ profesorů (z toho jedna respondentka započítaná i jako studentka), 3 nezaměstnaní a zbytek lidé nejrozumnějších profesí od pokladní a barmana, přes fyzioterapeutku až po zemědělskou inženýrku, advokátku či příslušníka armády. Svým zeměpisným původem účastníci šetření obsáhli všechny okresy a autonomní oblasti Portugalska s výjimkou Viany de Castelo. Tento okres byl zastoupen pouze třemi rodiči informátorů. Mezi třemi nejsilněji zastoupeným byly Lisabon (28 %), Porto (21 %) a Faro (14 %). Kompletní přehled sociodemografických profilů respondentů je k nahlédnutí v příloze č. 5, přidružené statistiky v příloze č. 6.

5. Teoretické zpracování tématu

Soustředíme se nyní na to, kterak jednotlivé druhy AF charakterizují ve svých pracích odborníci. Považujeme za vhodné zaměřit se nejdříve na pohled zvenčí, jenž problematiku staví do souvztažnosti s odlišně fungujícím honorativem autorova mateřského jazyka, a teprve posléze přejít k pohledu domácímu, který může těžit z introspekce, ale bohužel ne vždy považuje naše téma za hodné hlubšího zkoumání. Již v průběhu této kapitoly se pokusíme oba pohledy srovnat ve snaze najít odlišnosti, případně rozpory. Abychom komplexní téma zpřehlednili, budeme se odděleně věnovat projevům volby AF na úrovni základních větných členů (podkapitoly 5.1.–5.2.) a členů rozvíjejících (podkapitola 5.3.).

5.1. Portugalské AF z pohledu cizinců

Výchozí pozice lingvistů nerodilých mluvčích je různorodá v závislosti na jazykovém prostředí, z něhož pocházejí. Tak například autorka rumunské gramatiky portugalského²⁵ má za to, že k popisu portugalských AF postačí přehledová tabulka a několik příkladových vět, jelikož honorativ v jejím jazyce je podobně strukturovaný jako portugalský. Poláci by patrně měli oproti jiným také usnadněnou práci. V polštině je sice honorativ v singuláru i v plurálu v zásadě dvoustupňový, ale polské honorifikum – „pánování“ – formálně odpovídá podstatně jednodušší obdobě portugalského titulování. Naopak u Čechů či Francouzů (viz oddíly 5.1.1. a 5.1.2.) by se očekávalo, že problém zpracují obsáhleji, protože jejich jazyky titulování neznají a mají honorativ v singuláru pouze dvoustupňový a v plurálu dokonce jednostupňový. Současné ani v jednom z obou jazyků se běžně nepracuje s jevem, který jsme označili za oslovení nepřímé. Jak se tedy čeští a francouzští jazykovědci vypořádají s popisem evropské portugalského? Začneme Čechy, resp. Čechy.

5.1.1. České zpracování

Pokud je nám známo, neexistuje česká monografie věnovaná mluvnické evropské portugalského. Stručná pojednání o AF v evropské variantě jazyka jsme proto hledali v učebnicích. V obou (HAVLÍKOVÁ – ALVES 2003 a JINDROVÁ – MLÝNKOVÁ – SCHALKOVÁ 2003) jsou nanejvýš podrobná vysvětlení jazykových odlišností cílového a výchozího jazyka rozptýlena v několika lekcích a uživatel si teprve postupně vytváří nejasnou představu o tom, jak systém v cílovém jazyce funguje.

V *Portugalské pro samouky* čteme: „Tvar 2. os. množ. č. *vós* se v současné portugalské neuvádí. Nahrazuje se zájmenem *você*, které se však spojuje s tvarem 3. os. množ. č.

²⁵ GHIȚESCU, Micaela. *Gramatica limbii portugheze*. București: Niculescu, 1999. ISBN 973-568-283-4.

(HAVLÍKOVÁ – ALVES 2003, 45).²⁶ Považujeme takovou formulaci za poněkud nešťastnou (vhodnější by bylo druhé zájmeno uvést rovnou v podobě *você(s)*) a až příliš zjednodušující vzhledem k tomu, že samouk může nabýt dojmu, že *você(s)* plně nahradí všechna tři užití českého *vy*, tedy ve vykání jednotlivci i skupině a v tykání skupině. O něco dále je nedorozumění zažehnáno, když autoři přirovnají užití zájmena *você(s)* českému tykání v množném čísle (id., 58), jako to činí i trojice autorů druhé učebnice (JINDROVÁ – MLÝNKOVÁ – SCHALCOVÁ 2003, 21). O zájmenu *você* se dále dozvíme, že „je v evropské portugalštině poměrně málo užívané (HAVLÍKOVÁ – ALVES 2003, 58)“²⁷ a „situuje se mezi tykání a vykání (tedy *ty* a *vy* v jednotném čísle; ibid.)“. V odstavci věnovaném „vykání“ je portugalské titulování přirovnáno k „někdejšímu českému onikání (id., 73)“. Jenže součástí českého onikání nebylo oslovení nepřímé, o čemž se autoři nezmiňují, a navíc se při něm užívalo slovesa ve formě 3. os. pl. i v komunikaci s jedním adresátem, což není portugalský případ. Pokračování téhož odstavce portugalské titulování trochu ozřejmí, když za portugalský ekvivalent českého zájmena *vy* v singuláru označí výrazy *o senhor / a senhora*²⁸ a v plurálu *os senhores / as senhoras*.²⁹ Bezprostředně následující příklad však napovídá, že titulování zůstane titulováním i při vynechání nepřímého oslovení. To považujeme za sporné. A jak si uživatel učebnice vysvětlí větu: „Namísto *o senhor, a senhora* lze užít příslušné podstatné jméno (ibid.)“? Opět sice následuje příklad, ten však nevyloží, jaká podstatná jména jsou „příslušná“ a tudíž použitelná.

Portugalština (JINDROVÁ – MLÝNKOVÁ – SCHALCOVÁ 2003) je ve věci AF podrobnější a ve formulacích o něco jasnější. Ponechme stranou volbu autorů zařadit výrazy *o senhor / a senhora* mezi osobní zájmena a podívejme se, jak jsou charakterizovány. Mají odpovídat českému vykání v jednotném čísle. Kromě toho se jako alternativní vykání nabízí uplatnění AFVC, označené za „méně zdvořilé vykání (id., 21)“. Je méně formální než titulování *o senhor / a senhora* a používá se v hovoru společensky významnější osoby a osoby méně společensky významné (viz ibid.). V textu není explicitně vyjádřeno, zda tuto AF mohou užít oba komunikující. Konstatováním že: „Tvar druhé osoby množného čísla se v současné portugalštině neužívá (ibid.)“, se autoři blíží upozornění z výše citované *Portugalštiny pro samouky*, jenže popírají nejen užívání příslušného zájmena (nepřímě), nýbrž i odpovídajícího tvaru slovesa. O mnoho lekcí dále se opět objevuje zmínka o výrazech

²⁶ V závorce za citovanou větou následuje v učebnici odkaz na poznámku, kterou se nám nepodařilo nalézt.

²⁷ K této citaci se ještě vrátíme v kapitole 6. Prozatím zůstane bez komentáře.

²⁸ Čes. *pán/paní* (sg.).

²⁹ Čes. *pánové/paní* (pl.).

o senhor / a senhora, tentokrát ve výkladu o oslovení v portugalštině. Jako jejich alternativa jsou nabízeny „výrazy *o/a doutor(a)*, *o/a engenheiro(a)*, *o/a professor(a)* apod. (id., 294)“.³⁰ Že se tu nepíše o oslovení v pravém slova smyslu, tedy o oslovení přímém, ale o oslovení nepřímém, tedy o titulování, zjistíme pouze z příkladu, v němž „oslovení“ není odděleno čárkou a který navíc obsahuje rozšíření oproti výkladové části textu v podobě „*a (senhora) doutora* (ibid.)“.³¹ Dále se dočteme, že: „Ženy se obvykle oslovují křestním jménem a výrazem *dona*, muži se často oslovují příjmením, i když si mezi sebou tykají (detto),“ přičemž první z ilustrativních příkladů dokumentuje opět oslovení nepřímé, kdežto druhý obsahuje oslovení přímé. K oslovení adresáta komunikace jsou autorkami nabídnuty pro singulár také výrazy *menino/menina/senhorita*,³² z nichž poslední zmíněný je označen za hanlivý, a pro plurál *meninos* (id., 197). Tentokrát ovšem schází příklad, z něž bychom usoudili na to, o jakém typu oslovení autoři píší. Úvodní text příslušné lekce by ukazoval spíše na oslovení přímé.

5.1.2. Francouzské zpracování

Francouz Paul TEYSSIER (1989) se ve své knize *Manual de língua portuguesa (Portugal–Brasil)* snaží porovnat evropskou a jihoamerickou variantu portugalštiny, současně však obě varianty jazyka konfrontuje se svou mateřštinou, a dodává tak srovnání další rozměr. Snad právě tato trojkombinace ho vede k tomu, že pro úplnost charakterizuje i užití tykání. Brazilci a Portugalci s ním totiž nezacházejí identicky. My se budeme samozřejmě soustředit na evropskou portugalštinu. V ní slouží tykání jako AF důvěrná, zatímco užití zájmena *vós* (a s ním spojené formy slovesa 2. os. pl.) prý přežívá toliko v literárním jazyce a v mluvené řeči se nepoužívá. Následuje charakteristika „*fórmulas de tratamento de 3.^a pessoa* (TEYSSIER 1989, 128)“³³ řazených od nejuctivějšího titulování po nejdůvěrnější AF. Hierarchizace a užití je podle autora publikace následující (id., 128–129):³⁴ *Vossa Excelência*³⁵ (honorifikum

³⁰ Čes. *doktor, -ka, inženýr, -ka, profesor, -ka*.

³¹ Čes. *paní doktorka*. Zařazení složeného titulování je rozšířením oproti obsahu předchozí učebnice. Stálo by však za zvážení, zda v příštím vydání nedoplnit hodnocení zdvořilostního aspektu složeného a nesloženého titulování, neboť – jak si ukážeme později – rozdíl existuje.

³² Čes. *chlapec/děvče* (i *slečna*)/*slečna*.

³³ Čes. *výrazy zacházení 3. osobou*. Použitý nadpis by mohl být kvůli nejednoznačnosti druhého užití předložkové vazby *s de* zavádějící, nebýt toho, že v úvodu k pojednání o AF TEYSSIER (1989, 127) upozorňuje, že se jedná o součást komunikace s adresátem/adresáty výpovědi.

³⁴ Ve výčtu důsledně zachováváme psaní velkých písmen pramenu s ohledem na to, že např. velká písmena určitých členů byla použita i uprostřed věty.

³⁵ Čes. *Vaše Excellence*.

určené významným autoritám a nadto užívané v úřední a obchodní korespondenci); *O Senhor Doutor*³⁶ + *příjmení* (pro všechny, kdo dosáhli vyššího stupně univerzitního vzdělání, s výjimkou inženýrů, u nichž je slovo *Doutor* nahrazeno slovem *Engenheiro*³⁷); *O Senhor Doutor / A Senhora Doutora* bez dalšího rozvedení (určení není specifikováno; za titulem rozlišujícím pohlaví může následovat i titul označující funkci, profesi atd.); *a Senhora Dona*³⁸ + *křestní jméno* (pro vdané paní);³⁹ *o senhor / a senhora* (pro ty, kterým neprokazujeme zvláštní úctu). Řada pokračuje AF určenými příbuzným, jimž je přiznaná rostoucí míra důvěrnosti takto: *člen určitý + rodinná role + křestní jméno* (u dětí varianta *o menino / a menina*); *člen určitý + křestní jméno* (do francouzštiny převedeno jako tykání). *Você* (v pl. *vocês*) je popsáno jako nejobecnější důvěrná AF, určená přátelům, kolegům a blízkým lidem. Do francouzštiny ji ovšem TEYSSIER převádí jako vykání. Podle autora existují mnohé další AF, jež nejmenuje.

Pokusíme se nyní TEYSSIERŮV přehled v několika větách shrnout a doplnit:

Jako ekvivalent francouzského (a potažmo i českého) tykání se nám pro komunikaci s jedním adresátem nabízejí věty se slovesem v 2. os. sg., případně se členem a křestním jménem dotyčného ve funkci podmětu a přísudkem ve tvaru 3. os. sg. V plurálu v běžném hovoru nepoužijeme sloveso v 2. os. pl., nýbrž – a tady už TEYSSIER mlčí – budeme nuceni sáhnout po nejbližší jiné možnosti, tedy *vocês* se slovesem ve tvaru 3. os. pl.

Ekvivalentů vykání jedné osobě (k plurálu se TEYSSIER nevyjadřuje) se nabízí podstatně více, všechny se slovesem ve tvaru 3. os. sg.: počínaje *você*, které se svým užitím snad blíží tykání, pokračuje přes základní čistě vykáci variantu *o senhor / a senhora* a konče uctivým *Vossa Excelência*. Pro zdvořilostní mezistupně platí, že základní „pánování“ rozšiřují o další titul. Přidání jména AF pozvedne v míře vyjádřené úcty o kousek výš.

Srovnáme-li nesrovnatelné: gramatiku s učebnicemi, tedy TEYSSIEROVO (1989) zpracování tématu s českými, jeví se nám pro singulár mnohem detailnější a přehlednější, ovšem prakticky opomíjí plurál.

³⁶ Čes. *pan doktor*. TEYSSIER (1989, 128) v tomto místě připouští v písmu zkratku *O Sr. Dr.*, která se však dle jiného pramene vztahuje pouze na absolventy VŠ bez doktorátu, zatímco osoby s doktorátem mají vždy nárok na rozepsanou podobu slovního spojení (srv. DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 100; AMORIM 2006, 62).

³⁷ Čes. *inženýr*.

³⁸ Čes. *paní paní*, kde druhé *paní* je původně titulem určeným královnám a šlechticům.

³⁹ K tomuto titulování Paul TEYSSIER (1989) neuvádí žádný mužský protějšek.

5.2. Nepřímé oslovení z pohledu domácích

Zatímco u zahraničních prací jsme se jednotlivým publikacím věnovali samostatně, pro představení portugalského zpracování tématu se nám jako nejvhodnější jeví podat souhrnné charakteristiky každé AF a upozornit pouze na případné rozpory v definicích. Usnadní to následně jejich porovnávání s poznatky vytěženými z korpusu. Zajímat nás opět bude to, jakému okruhu osob je ta která AF určena, stejně jako stupeň zdvořilosti, který v sobě nese. Pro začátek zmiňme, že pozornost věnovaná naší problematice se u jednotlivých autorů liší a někteří se omezují na pouhý neúplný nekomentovaný výčet. Jako zajímavost dodejme, že navzdory komplikovanosti portugalského Ana São GIÃO (1992) ve své knize o etiketě a dobrých mravech věnuje honorifikům v mluvené řeči jedinou kratoučkou zmínku. Navozuje to dojem, že by volba správné AF (krom těch užívaných v korespondenci) měla být Portugalcům vrozená a nevyžadovala tudíž podrobnějšího zpracování.

Když už jsme se zmínili o vrozené schopnosti Portugalců, dovolíme si na tomto místě jednu kritickou odbočku. Tuto schopnost nelze předpokládat u lidí, kteří nemají portugalskou jako mateřský jazyk. Přesto jsou vydávány publikace, které naše téma opomíjejí, přestože by jeho pojednání mělo být jejich nedílnou součástí. Zmiňme jako příklad knihu *Português coloquial para estrangeiros*,⁴⁰ u které by člověk očekával, že něco takového nemohou autorky pominout. Bohužel se tak stalo a těžko to omlouvat právě v případě publikace určené cizincům. Za nevhodné považujeme – a posouváme se tím ke knihám o portugalské pro Portugalce – rovněž počínání autorek aktualizovaného vydání publikace *Nova gramática de português* (NUNES – OLIVEIRA – SARDINHA 2002). Ty v části věnované osobním zájmenům (z didaktických důvodů?) pracují s příklady v 2. os. pl. bez ohledu na malou frekvenci jejich užití. Teprve na závěr v jedné větě podotknou, že existuje málo obřadná, ale přece nedomácká AF s *você/vocês* a obřadnější *V. Ex.ª*, *V. Senhoria*, *V. Majestade*, *V. Eminência* (NUNES – OLIVEIRA – SARDINHA 2002, 97–101). Jiné (civilnější) způsoby titulování jsou zamlčeny.

5.2.1. Singulár

V kapitole 3. jsme psali, že portugalský honorativ v sg. lze označit za třístupňový. Alternativami tykání jsou FVC a FTT. V tomto pořadí budeme také jednotlivé singulárové AF probírat. Mnohost podob titulování, byť jen těch jmenovaných TEYSSIEREM a citovaných v oddílu 5.1.2., nicméně naznačuje, že výše uvedené trichotomické dělení je možné pouze s přispěním značné dávky abstrakce.

⁴⁰ MELO, Maria Adelaide Magalhães – LIMA, Maria do Céu Barros de Sá. *Português coloquial para estrangeiros*. Porto: Asa, 1996. ISBN 972-41-0774-4.

5.2.1.1. *Tu*

Všichni autoři se shodují na tom, že tykání je důvěrná AF. Z portugalského adjektiva *familiar* přímo zaznívá, že by mělo být spojováno s rodinnými příslušníky, a synonymní *de intimidade*⁴¹ jako by mohlo okruh vhodných adresátů ještě zúžit. Odráží **největší míru intimacy vztahu k adresátovi**. AMORIM a SOUSA (2006, 61) tykání omezují na **jednání rovného s rovným a staršího s mladším**. Jsou-li vyjmenovávány vztahy, v nichž je tykání používáno, uvádí se tyto: rodiče tykají dětem, prarodiče a strýcové vnukům a synovcům, tykají si sourozenci nebo přátelé, manželé, kolegové podobného věku a „v poslední době“ se rozšiřuje i mezi spolužáky, spolupracovníky, spolustraníky a dokonce v některých rodinách tykají děti rodičům (CUNHA – CINTRA 1999, 293), což autoři přičítají sílicímu rovnostářství. Krom toho tykají učitelé školákům (DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 102). Táž dvojice autorů píše, že užívání AF spojené se slovesem ve formě 3. osoby ve vzájemné komunikaci rodičů a dětí je považováno za snobské (ibid.). V tom můžeme pozorovat výrazný posun vnímání oproti tomu zprostředkovaném (neaktualizovaným?) 15. vydáním díla *Nova gramática do português contemporâneo* (CUNHA – CINTRA 1999).

5.2.1.2. *Você*

AFVC leží někde na pomezí tykání a titulování a Alina VILLALVA (2003) podotýká, že samo spojení s formou slovesa ve 3. osobě vytváří **určitý odstup**. D'SILVAS FILHO (2000) v rozporu s tím však tvrdí, že v současné době AFVC (a AFVCS) odpovídá tykání. U TEYSSIERA jsme se dočetli, že se – jinými slovy – jedná o málo důvěrnou důvěrnou AF. S tím je za jedno autorská dvojice ABRANCHES – GONÇALVES (1989, 205), a potažmo i duo RODRIGUES – HUMPHREYS (1993, 127), které ho v tabulce řadí mezi **méně formální formální AF**. V tomto duchu AFVC definují i další portugalsští autoři. Píší o něm jako o AF **jednání rovného s rovným** (CINTRA 1986, 34–35), **případně užívané výše postaveným** (věkově, společensky, hodnotně) **v hovorů s níže postaveným** (obojí: ARRUDA 2006, 113; CUNHA – CINTRA 1999, 294). Druhé jmenované, jednostranné užití AFVC tolik rovnosti nevyzařuje, a navíc s sebou tato dvojakost přináší riziko toho, že by se adresát mohl cítit dotčeně, pokud by ho – aspoň podle jeho soudu – užitím AFVC nepřímou označil za sobě rovného člověk níže postavený. Snad i proto José MOURA (2006, 106) upozorňuje, že *você* a *vocês* mohou vyjadřovat jak pohrdání, tak úctu, v závislosti na sociálním kontextu. Hrozící nepříjemnosti přesto nebrání tomu, že se – jak podotýká ve svém článku Carlos GOUVEIA (2008, 94) – tato AF rozmáhá na úkor titulování. Dodejme, že se mezi autory najdou tací, kteří AFVC spolu

⁴¹ Čes. *intimní*.

s tykáním prohlásí za důvěrnou, aniž doplní další komentář (MATEUS et alii 2004, 50; MOREIRA – PIMENTA 2008, 270).

Uvedená charakteristika *você* ovšem není nutně platná po celém Portugalsku. Zmiňuje to například M. Rodrigues LAPA (1984, 155), když píše, že je AFVC mimo centrum vnímáno jako málo uctivé a bývá nahrazováno delším *vossemecê*, zatímco António Afonso BORREGANA (1996, 152) allokuční formu spojenou s *você* vklíní mezi obřadné AF. DELGADO-MARTINS a FERREIRA (2006, 100) upozorňují, že v některých venkovských oblastech je AFVC vysoce formální a uctívá. AMORIM a SOUSA (2006, 62) takové tvrzení schvalují jen částečně a podotýkají, že sociokulturně vyšší vrstvy v témže prostředí tutéž AF pokládají za nehezkou až urážlivou. Nikdo z citovaných autorů bohužel geografické oblasti, v nichž je lepší se *você* vyhnout, blíže nevymezuje.

5.2.1.3. *O senhor / a senhora* atd.

Předchozí AF se pojily s jedinou podobou výrazu, která – ať vyjádřená nebo ne – stála ve větě na místě podmětu (*tu*, *você*). U titulování je tomu jinak: používaných výrazů je veliké množství a úrovně jimi prokázané úcty se navzájem dále liší. Projdeme si je postupně s ohledem na jejich stavbu. Považujeme za příhodnější zohlednit v prvním plánu způsob tvoření titulování na úkor socioprofesionálního zařazení adresáta. Druhé zmíněné dělení užívají dvojice autorů DELGADO-MARTINS – FERREIRA (2006, 100–101), MOREIRA – PIMENTA (2008, 270–271) a AMORIM – SOUSA (2006, 62) pro rozdělení titulování na akademická, šlechtická, církevní a čestná, tj. z prostředí (čestných) funkcí, přičemž každé prostředí má svou hierarchii prestiže a moci, kterou někdy spojuje s konkrétními podobami titulování (srv. DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 101). Než začneme, poznamenejme, že příslušný titul musí minimálně jednou v konverzaci zaznít (ve funkci podmětu, v oslovení přímém, anebo v rámci jiného větného členu; srv. GOUVEIA 2008, 94; TEYSSIER 1989, 129–130), jelikož není jiné možnosti, jak adresátovi sdělit, že ho titulujeme a jak.

5.2.1.3.1. *O senhor / a senhora / a menina*

Použití prostého titulu dle pohlaví adresáta je **formální, uctivé, zdvořilé obecné honorifikum**. Pokud se blíže definuje **adresát**, uvádí se **neznámá osoba** (DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 100) či „**běžný občan**“ (MOREIRA – PIMENTA 2008, 270). Titul *o senhor / a senhora* nicméně může kromě odstupu, jež si udržujeme od neznámého člověka, vyjádřit i sociální odstup (AMORIM – SOUSA 2006, 62). Nabízí se proto otázka, jak hodně uctívá tato AF je? Pravděpodobně jen tolik, nakolik si můžeme vážit osoby, o níž nevíme nic nebo k níž nemáme vztah. Mimoto CUNHA a CINTRA píší, že titulování *o senhor / a senhora*

nahradilo dřívější tykání níže postavenému (CUNHA – CINTRA 1999, 296). To mohly motivovat dvě snahy: buď zvýšit odstup (což snad jednostrannému tykání chybělo?), nebo na jazykové úrovni mírně narovnat vztah k podřízenému. Nabízí se tu následně otázka, co rozhodne volbu mezi *você* a *o senhor / a senhora*? Ať je to jakkoli, chceme-li vyjádřit úctu známé osobě, s prostým titulem dle pohlaví adresáta si nevystačíme.

Zastavme se ještě u titulování *a menina* z nadpisu pododdílu. Má být určené neprovdané dívky (CUNHA – CINTRA 1999, 294; RODRIGUES – HUMPREYS 1993, 127⁴²), tedy obdobou českého *slečna*. Sémantické pole výrazu je však širší. Může být použito i jako ženský protějšek výrazu *o menino* (tak ho uvádí Álvaro Garcia FERNANDES 2000, 170; viz též oddíly 5.1.1. a 5.1.2.) a v tomto případě bychom ho překládali spíše jako *děvče*, případně *mladá paní*. Ostatní portugalské autoři se o tomto titulování nezmiňují.

5.2.1.3.2. Složená titulování typu *o senhor doutor*

Někdy se trochu jízlivě říká, že v Portugalsku je doktor každý. Ana São GIÃO na to upozorňuje jako na nešvar některých lidí titulovat takto kohokoli z přesvědčení, že „kdo není *Doutor*, není nikdo“ (GIÃO 1992, 171), zároveň ale táž autorka odsuzuje i druhý extrém (ibid.). Vždyť kdo má na takové titulování nárok, nechť se mu ho dostane. A nárokovat si ho mohou nejen absolventi doktorského studia (ARRUDA 2008, 113; DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 100; CUNHA – CINTRA 1999, 295, VILLALVA 2003). V tom spočívá další z portugalských zvláštností, pramenící možná z dřívější nízké úrovně vzdělanosti obyvatelstva, která měla za následek to, že kdo nějakou dobu pobyl na univerzitě, už byl „někdo“, tedy *doutor*. Rozdíl mezi *doutorem* s doktorátem a *doutorem* s nižším vysokoškolským vzděláním se v mluveném jazyce neprojeví. V písmu je tomu jinak:⁴³ první z nich má být titulován rozepsanou formou (*o Senhor Doutor*⁴⁴), zatímco bakaláři se mají spokojit se zkratkou (*o Sr. Dr.*; DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 100; AMORIM 2006, 62). Zvyšování úrovně vzdělání pedagogů, a tím i frekvence užívání tohoto titulu na

⁴² Jmenují pouze plurál.

⁴³ Tedy mělo by. O skutečné situaci vypovídají výsledky průzkumu provedeného v rámci D1 (bliže viz oddíl 6.1.3.).

⁴⁴ Pokud jde o psaní velkých a malých písmen, nejsou autoři jednotní a najdeme proto různé kombinace. Z toho důvodu necitujeme-li jediného autora a jeho způsob psaní, dodržujeme první písmena malá. Navíc se zde zabýváme mluvenou řečí, což snad případnou nejednotnost omlouvá. Poznamenejme, že podle Josého de Almeida MOURY se píší velkými písmeny „*formas reverenciosas de tratamento*“ a „*tratamento de deferência*“ (MOURA 2005, 290–291), tedy tituly uctivé.

školách, způsobilo, že se pro učitele v průběhu doby vyvinulo zkrácené titulování *Stor/Stora*⁴⁵ (DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 102). V citované mluvnici se však nedočteme, zda se zkrácené podoby užívá pouze k oslovení přímému či rovněž k titulování (tedy ve spojení s určitým členem v oslovení nepřímém).

Ne všichni vysokoškoláci jsou ale titulováni *o senhor doutor* (srv. ARRUDA 2008, 113; CUNHA – CINTRA 1999, 295; DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 100; MOREIRA – PIMENTA 2008, 271). Některé obory se z *doutorské* skupiny vydělují a jejich absolventům se přidává za obecné *o senhor* titul blíže určující obor studia: *arquitecto, engenheiro*.⁴⁶

Podle stejného vzorce se titulují vysokoškolští profesori *o senhor professor*,⁴⁷ či dokonce *o senhor professor doutor* (poslední „trojkombinaci“ uvádějí MOREIRA – PIMENTA 2008, 271).

Jmenované způsoby titulování je možné zkrátit vypuštěním titulu podle pohlaví. Této možnosti se využívá méně často než plné formy titulování (CUNHA – CINTRA 1999, 294). V takovém případě totiž titulování pozbude nejen na délce, nýbrž i na uctivosti (srv. ARRUDA 2008, 113; CUNHA – CINTRA 1999, 294). Když už je užito, bývá za tento zkrácený titul připojeno jméno adresáta (křestní nebo příjmení) jako projev jisté blízkosti. Příjmení zachová větší odstup, než spojení titulu s křestním jménem (ibid.; příklad též viz RODRIGUES – HUMPHREYS 1993, 127⁴⁸). U Aliny VILLALVY (2003) je jméno a příjmení užito současně.

Složené titulování dle vzorce *o senhor + blíže specifikující titul* se používá také pro vysoce postavené politiky, vojenské důstojníky apod.: *o senhor presidente, o senhor ministro, o senhor deputado, o senhor general, o senhor capitão, o senhor Padre, o Senhor Bastonário*⁴⁹ (srv. AMORIM – SOUSA 2006; CUNHA – CINTRA 1999, 294, 297; DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 100–101), není-li užito nějaké obřadnější AF, jako třeba navýsost

⁴⁵ Obdobně české vokativní *pančelko*.

⁴⁶ Čes. *architekt, inženýr*.

⁴⁷ Čes. *pan profesor*.

⁴⁸ U RODRIGUESE a HUMPHREYSE (1993, 127) se v tabulce pod sebou objevuje *Dr. Rodrigues, Engenheiro Vidal* a *a Dona Maria*. Vysvětlujeme si to jako nesystematičnost ze strany autorů, kteří v tomto místě patrně nerozlišili mezi oslovením přímým (bez členu určitého) a oslovením nepřímým.

⁴⁹ Čes. *pan prezident, pan ministr, pan poslanec, pan generál, pan kapitán, pan páter* (u nás: *otec*) *pan prezident profesní komory* (sdružující vykonavatele určitého svobodného povolání).

uctivé *Vossa Reverência* / *Vossa Reverendíssima*⁵⁰ místo civilnějšího *o senhor Padre* (CUNHA – CINTRA 1999, 297).

Hodláme-li projevit úctu člověku, jemuž nemůžeme za titul označující pohlaví připojit žádný další (jelikož adresát jednoduše nepatří do skupiny *doutor*ů a jim podobných), ale známe jeho jméno, můžeme **neosobní *o senhor* doplnit jménem**. Nabízejí se varianta se jménem a varianta s příjmením, případně s celým jménem. Při titulování muže může v hovorové řeči v prvních dvou případech dojít k redukci *o senhor* v příklonku *seu* (CUNHA – CINTRA 1999, 296).⁵¹ Do gramatik se bohužel nedostalo to, nač upozorňuje Sandi Michele de OLIVEIRA, že totiž leda zcela výjimečně by v přímé řeči někdo tituloval ženu AF obsahující příjmení a, i mimo přímou řeč, je pravidlem připojit křestní jméno (OLIVEIRA 1995, 212).⁵² Naproti tomu v titulování mužů není křestní jméno před příjmením nutné, jak dokládají příklady citované v pozn. 48. Za pozornost stojí i náznak toho, že nezáleží pouze na zvoleném titulování, ale také na kontextu, v němž bylo použito. Najdeme ho v článku Carlose A. M. GOUVEIA, kde autor s trochou nadsázky uvádí, že když slyší z úst pracovníka *call-centra* spojení *Senhor Carlos*, jímá ho vždy krize identity, vyprovokovaná nepatřičným spojením formálního *Senhor* s neformální částí jeho já – křestním jménem (GOUVEIA 2008, 93).⁵³

Věnujme se chvíli pozorněji ženám bez vysokoškolského vzdělání. Nabídka složeného titulování je širší než u mužů: ***a senhora* + křestní jméno, *a Senhora Dona* + křestní jméno, *a Dona* + křestní jméno**. Podle Luíse F. Lindleye CINTRY (1986, 35) se první varianta užívá pro ženy z nižší společenské vrstvy, zatímco druhá pro ženy lépe společensky postavené. Jenže CINTRA tamtéž poznamenává, že se toto rozlišení stírá. V souladu s tím vyznívá poznámka pod čarou v mluvnici dvojice CUNHA a CINTRA (1999, 295), podle které se *Dona* někdy u žen ze skrovných poměrů z titulování vynechává. S jakými konotacemi se pojí krátká třetí varianta, tedy *a Dona* + jméno (uvádí ji např.: CINTRA 1986, 15; RODRIGUES – HUMPHREYS 1993, 127; VILLALVA 2003), jsme se z literatury nedozvěděli. Předpokládáme

⁵⁰ Čes. *vaše důstojnost* / *vaše veledůstojnost* (doslova *vaše veledůstojná*; u nás v tomto smyslu: *důstojný pán*). Blíže k tomuto vzorci titulování viz následující pododdíl.

⁵¹ Paul TEYSSIER (1989, 135) však píše, že takto vzniklé *seu* „se užívá v nadávkách“. Z vlastní zkušenosti nicméně víme, že by autor mohl (a měl) charakteristiku rozšířit o slůvko *neje* n.

⁵² V textu následuje tento příklad: “Quería falar com a Drª Margarida Neves, se faz favor”, a nikoli “Quería falar com a Drª Neves”.

⁵³ Podle lingvistů CUNHY a CINTRY (1999, 295–296) by měl být klient titulován *Vossa Excelência*. Mimoto Carlos A. M. GOUVEIA je vysokoškolsky vzdělaný, tedy *doutor*, a to jeho rozladění oním titulováním zřejmě ještě umocňuje.

nicméně, že půjde o variantu méně vzhlednou než je varianta složená, ale přitom lépe hodnocenou než pouhé *a senhora* s křestním jménem.

5.2.1.3.3. Další možnosti titulování

Kromě již popsaných titulování existují ještě další možnosti. Rozdělíme si je do dvou skupin, tentokrát už ne čistě podle struktury, ale podle užití.

a. titulování příbuzných a lidí blízkých:

Od předchozích odlišuje ve dvou věcech: jeho součástí není titul dle pohlaví a použité titulování je závislé nikoli na (ne)získaném vzdělání či zastávané funkci, nýbrž na jedinečném vztahu mluvčího a adresáta. Tím je příbuzenský vztah (titulování typu: *o tio*, *a prima*, případně *a mãe*, *o meu filho*;⁵⁴ ARRUDA 2008, 113; CINTRA 1986, 13; CUNHA – CINTRA 1999, 297, VILLALVA 2003) nebo vztah přátelský či pracovní (např. *o meu amigo*, *o patrão*, *o colega*;⁵⁵ ARRUDA 2008, 113; CUNHA – CINTRA 1999, 298; DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 102).

b. titulování obřadné, protokolární:

Vybočuje z řady ostatních jak stavbou, tak specifickým určením. Nebudeme se mu věnovat podrobně, neboť nebyl součástí našeho výzkumu, navíc nepovažujeme za účelné cele přepisovat tabulku z *Nova gramática de português contemporâneo* (CUNHA – CINTRA 1999, 292).⁵⁶ Avizované odlišnosti si přesto aspoň pro pořádek představíme. Oslovení, která řadíme do této skupiny, jsou dvouslovná, nepředchází jim určitý člen a začínají přivlastňovacím *Vossa* ⁵⁷. Následuje konvencemi předepsané adjektivum vyzdvihující vynikající vlastnost očekávanou u osoby daného postavení; to spolu s *Vossa* tvoří ustálené spojení. Právě postavení adresáta určuje výslednou podobu titulování. V prostředí vlády a diplomacie (a v úředních a obchodních dopisech) se užívá *Vossa Excelência*,⁵⁸ v prostředí

⁵⁴ Čes. *strýc*, *sestřenice*, *matka*, *můj syn*.

⁵⁵ Čes. *můj přítel*, *zaměstnavatel*, *kolega*.

⁵⁶ Pro písemný styk je zajímavě (i když ne v naprosté úplnosti) tento způsob titulování zpracován v: ESTRELA, Edite – SOARES, Maria Almira – LEITÃO, Maria José. *Saber escrever, saber falar: um guia completo para usar correctamente a língua portuguesa*. Lisboa: Dom Quixote, 2004. ISBN 972-20-2534-1.

⁵⁷ Čes. *Vaše* (spatřujeme v tom pozůstatek vykání).

⁵⁸ Dle CUNHY a CINTRY (1999, 295–296) tohoto (obřadného) titulování používají v mluvené řeči mimo akademickou a diplomatickou půdu prodávači, telefonní spojovatelky atd., obrací-li se na klienta, a to bez ohledu na to, kdo oním klientem je. Někdy prý bývá titul zkrácen na hovorové *Vossência*. Částečně jsme tuto skutečnost zmínili již v pozn. 53. MOURA (2006, 108) stejné titulování jmenuje jako AF určenou prezidentovi republiky.

šlechty *Vossa Alteza*⁵⁹ (pro prince, arcivévody a vévody) a *Vossa Majestade*⁶⁰ (pro krále a císaře), v církevním prostředí také přísluší různým hodnostářům různá titulování (srv. ARRUDA 2008, 113; CUNHA – CINTRA 1999, 292; DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 100–101; MOREIRA – PIMENTA 2008, 270–271; MOURA 2006, 108).

Vraťme se ještě na okamžik k privlastňovacímu zájmenu, spoluutvářejícímu obřadná titulování. *Vossa* může být nahrazeno zájmenem *Sua*⁶¹ hned ve dvou případech. Zřejmě běžnější je nahrazení v mluvení *in absentia*, tedy ve chvíli, kdy není takto označená osoba adresátem promluvy, nýbrž jen jejím předmětem (srv. CUNHA – CINTRA 1999, 293, Obs. 1.^a; MOURA 2006, 108).⁶² Přípouští se však i v oslovení adresáta. Při takovém uplatnění zprostředkovává titulování „vyjádření maximální míry obřadnosti, zvláště pokud je následováno přístavkem obsahujícím titul determinovaný členem (CUNHA – CINTRA 1999, 293, Obs. 1.^a).“⁶³ MOURA (2006, 108) poukazuje na skutečnost, že takto užitá *Sua* podtrhuje vyjádřenou úctu.

Z výše popsané stavby obřadných, protokolárních titulování se vymyká – pokud je nám známo – pouze oslovení soudce: *Meritíssimo Senhor Juiz* (DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 100) / *Meritíssimo Juiz* (MOREIRA – PIMENTA 2008, 271), jež kombinuje složku obřadného titulování s dříve popsaným titulováním typu *o senhor* + *další titul*. Nepodařilo se nám však v literatuře ověřit, zda je to pouze používané oslovení přímé, nebo funguje i v rámci titulování.

5.2.1.3.4. Nepřímé oslovení jménem

Poslední AF spojenou se slovesem ve formě 3. os. sg. je nepřímé oslovení adresáta jménem. Jménu (křestnímu nebo příjmení) předchází určitý člen (srv. ARRUDA 2008, 113; CINTRA 1986, 13; CUNHA – CINTRA 1999, 297 a další). Používat ji mohou například **kolegové** v zaměstnání, **zřídka rodič v hovoru s dítětem** (DELGADO-MARTINS – FERREIRA 2006, 102;

⁵⁹ Čes. *Vaše Výsost*.

⁶⁰ Čes. *Vaše Veličenstvo*.

⁶¹ Čes. *Jeho*.

⁶² V této souvislosti si zpomeňme na herolda ohlašujícího za úderů své hole příchod knížete: *Jeho Jasnost...*

⁶³ Tamtéž: „Takto namísto: *Vossa Excelência, Senhor Ministro, aprova a medida?* [čes. *Vaše Excellence, pane ministře, schvalujete to opatření?*] je přípustné říci: *Sua Excelência, o Senhor Ministro, aprova a medida?* [čes. *Jeho Excellence, pan ministr, schvaluje to opatření?*]“ Z citovaného zdá se vyplývá, že užití *Sua* vylučuje spojení s oslovením přímým, které by se jistě neslučovalo s prokazovanou úctou.

viz též oddíl 5.1.2.). Je to tedy **AF spíše důvěrná** (srv. GOUVEIA 2008, 93). Přítomnost členu odlišuje oslovení nepřímé od přímého.

5.2.2. Plurál

Plurálu se budeme věnovat ve zkratce, poněvadž z velké části kopíruje charakteristiky sepsané pro singulár. Tak to vnímají i autoři prostudovaných publikací, soudě podle toho, že se o plurálu příliš nerozepisují.

5.2.2.1. *Vós*

Plurálovou podobou zájmena *tu* je *vós*.⁶⁴ U portugalských lingvistů se o AFVS dočteme, že z běžného jazyka prakticky vymizela, ovšem **někteří řečníci ji užívají v obřadné komunikaci s kvalifikovanými posluchači** (CUNHA – CINTRA 1999, 287).⁶⁵ Podobně AMORIM a SOUSA bez bližší specifikace píší, že ***vós se uchovává jen v několika nářečích a v určitých užitích*** (AMORIM – SOUSA 2006, 25). Ani jedna z obou právě citovaných autorských dvojic tedy není ve svých vyjádřeních natolik radikální jako Paul TEYSSIER, podle nějž *vós* z mluvené portugalštiny zcela vymizelo (TEYSSIER 1989, 131; srv. oddíl 5.1.1.). Dle Aliny VILLALVY se nepoužívá v lisabonském nářečí, „jelikož je považováno za zastaralé nebo vlastní jinému dialektu či sociolektu (VILLALVA 2003; srv. D’SILVAS FILHO 2000).“ M. Rodrigues LAPA zmiňuje, že přežívá v mluvě „některých oblastí Norte a Beiry (LAPA 1984, 154)“. O tom, že výskyt pro revidované 11. vydání knihy *Estilística da língua portuguesa* autor ověřoval, lze pochybovat. Korpus D1 ovšem pochází z oblasti Norte a může tudíž ukázat, zda je užití *vós* dosud někde živé.

5.2.2.2. *Vocês*

Jelikož se na většině území Portugalska výběr plurálové AF pro běžný hovor omezuje na volbu mezi AFVCS a titulováním, zastává první z nich funkci „tykání v plurálu“ a je tudíž **vyhrazena nejbližším vztahům** (srv. ABRANCHES – GONÇALVES 1989, 205; RODRIGUES – HUMPHREYS 1993, 127; VILLALVA 2003). **Zároveň** by měla být plurálovou podobou AFVC, tedy AF na hranici **mezi tykáním a titulováním**. Zda to platí obecně, nebo mluvčí v některých případech přechází v plurálu od *você* k *os senhores*, aniž se mezi adresáty nachází někdo, komu tituluje, jsme neověřovali, nicméně nás na takovou eventualitu upozornil D1 55.

⁶⁴ Okrajově (v archaizujícím literárním jazyce a v liturgickém jazyce nereformistické církve) se ho používá dosud jako obřadného „vykání“ jednotlivci (CUNHA – CINTRA 1999, 287–288).

⁶⁵ Také učitel hovořící k žákům a kněz obracející se na farníky používají *vós*, dodává Španěl Juan M. Carrasco GONZÁLEZ na s. 49 v *Manual de iniciación a la lengua portuguesa*. Barcelona: Ariel, 1994. ISBN 84-344-8112-X.

5.2.2.3. Os senhores / as senhoras atd.

Pokud jde o titulování homogenní skupiny adresátů, intuitivně se nabízí plurál konkrétních titulů doplněný slovesem ve formě 3. os. pl. (srv. ABRANCHES – GONÇALVES 1989, 205; RODRIGUES – HUMPHREYS 1993, 127). Je ale otázka, jakou strategii zvolit v situaci, kdy například: ne všichni přítomní jsou hodni oslovení *o senhor doutor*; mluvíme ke dvěma ženám a muži nebo naopak ke dvěma mužům a ženě; před mámi stojí skupina, k jejímž členům máme různě blízký vztah atd. atp. My se zde spokojíme s odkazem na doporučení A. Tavares LOURA (2004), podle něhož by pro heterogenní auditorium zvolená AF měla odrážet nejvýše hodnocenou AF z těch příslušejících jednotlivým členům.

5.3. Předmětové a přivlastňovací výrazy odkazující na adresáta promluvy z pohledu domácího (i zahraničního)

Až do teď jsme se zabývali označováním adresáta v podmětu věty. V jaké podobě se ale popisované AF projeví, stojí-li adresát v předmětu věty nebo je-li mu v jejím rámci cokoli přivlastňováno? To máme v úmyslu shrnout v oddílech 5.3.1.–5.3.3. Pokud byla zatím probíraná tematika komplexní, ta, již právě otevíráme, je přímo zapeklitá. Jelikož naším cílem nebylo a není definovat na konkrétních příkladech rozdíl mezi zájmenem a zájmenným výrazem, budeme dále jako souhrnné označení používat druhý pojem, a to bez ohledu na to, zda gramatikalizace daného výrazu proběhla v úplnosti či nikoli.

Slovo „zapeklitá“ v předešlém odstavci se nám jeví jako příhodné proto, že na poli předmětových a přivlastňovacích zájmenných výrazů je situace o poznání méně ustálená než u výrazů podmětových (srv. ROCHA 2007). K jednomu podmětovému se mnohdy váže více předmětových a přivlastňovacích tvarů a v gramatikách se obtížně hledá jejich úplný a navíc komentovaný přehled. Proto v této podkapitole opustíme schéma zavedené na začátku kapitoly 5., a nebudeme důsledně oddělovat domácí a zahraniční přístup. Spíše se vynasnažíme podat ucelený přehled aktuálních tendencí, a to i z toho důvodu, že jevy této podkapitoly nebyly ústředním tématem našich analýz.

5.3.1. Předmětové výrazy odkazující na adresáta promluvy

U osobních zájmenných výrazů používaných v předmětu rozlišujeme v portugalštině⁶⁶ čtvero podob: tvary předmětu přímého, tvary předmětu nepřímého bezpředložkové a předložkové a

⁶⁶ Ve shodě s terminologií používanou Josém de Almeida MOUROU (2006).

tvary zvrtné (s plurálovými formami označovaný též za „reciproční“ (MOURA 2006,),⁶⁷ z nichž zvrtným tvarům se zde věnovat nebudeme. Kdyby Portugalci tykali a vykali, tak jako Češi, Francouzi a další národy, vystačili by si při označování adresáta v předmětu se dvěma formami zájmen pro singulár (*te*, *ti*) a dvěma pro plurál (*vos*, *vós*). Jenže vývoj jazyka se ubíral jiným směrem, a tak se stalo, že dnes je výběr natolik bohatý, až se v něm sami rodilí mluvčí ztrácejí – o to snadněji, že jedním a týmž výrazem je možné odkazovat jak na adresáta/adresáty komunikace, tak na třetí osobu/osoby. Abychom dali vyniknout možným víceznačným interpretacím téhož výrazu, věnujeme v tabulkách v tomto oddílu poslední řádek vždy právě třetí osobě v pravém slova smyslu, tedy mimopartnerskému předmětu komunikace.

5.3.1.1. Předmět přímý

Z níže vložených tabulek 1 a 2 je na první pohled zřejmé, zájmenné výrazy předmětu přímého označující adresáta komunikace se mimo tykání a AFVS v zásadě shodují s tvary odkazujícími k 3. os. To může v komunikaci zapříčinit nedorozumění, není-li z kontextu zcela jasné, zda zájmenný výraz užitý ve výpovědi odkazuje na adresáta či na někoho jiného.

allokuční forma	zájmenný výraz	
	PF	PM
tykání	<i>te</i>	
AFVC	<i>a</i>	<i>o</i>
titulování v sg.	<i>a</i>	<i>o</i>
3. os. sg.	<i>a</i>	<i>o</i>

Tabulka 1: zájmenné výrazy předmětu přímého v sg.

⁶⁷ Některé gramatiky (např. CUNHA – CINTRA 1999) dělí osobní zájmena na přímá (*pronomes rectos*; odpovídají našim tvarům podmětným) vs. nepřímá (*pronomes obliquos*; naše tvary předmětové), z nichž druhá jmenovaná dále rozděluje na nepřízvučná (*átonos*; naše tvary přímé a nepřímé bezpředložkové) a přízvučná (*tónicos*; naše tvary nepřímé předložkové). Další kategorií jsou zvrtná a reciproční zájmena (*pronomes reflexivos e recíprocos*), které má svůj specifický tvar pro 3. os. sg. a pl., ale v 1. a 2. os. sg. i pl. se shoduje s příslušnými tvary nepřímého zájmena příslušné osoby. CUNHA a CINTRA (1999, 292 a další) separátně pojednávají o allokučních zájmenech (*pronomes de tratamento*), skupině, do níž řadí všechny výrazy „slova a výrazy, které mají hodnotu skutečných osobních zájmen, jako *você*, *o senhor*, *Vossa Excelência*,“ a „přestože určují osobu, o níž se mluví (tj. 2.), tato zájmena posouvají sloveso do 3. osoby.“

allokační forma	zájmenný výraz	
	PF	PM/PFM
AFVS	vos	
AFVCS	<i>vos/as</i>	<i>vos/os</i>
titulování v pl.	<i>(vos?)/as</i>	<i>(vos?)/os</i>
3. os. pl.	<i>as</i>	<i>os</i>

Tabulka 2: zájmenné výrazy předmětu přímého v pl.

Jaké strategie pro odbourání nejednoznačnosti se nabízejí? V plurálu je jedno z možných řešení již patrné (v tab. 2 vyznačeno proloženým písmem): je jím rozšíření či posun užití již existujícího předmětového zájmenného výrazu *vos* od AFVS na AFVCS (a AFTT?). O rozšíření by se jednalo v okruhu mluvčích dosud aktivně používajících AFVS; u ostatních by šlo spíše o posun v užití tvaru, který by jinak z aktivní slovní zásoby ustoupil. Teprve čas nicméně může ukázat, zda se rozšíření/posun ujme dlouhodobě či nikoli a v jaké šíři záběru (zda jak pro AFVCS, tak pro AFTT, anebo pouze pro první AF). Že *vos* o svou roli přímého předmětu hned tak nepřijde, napovídá F. V. Peixoto da FONSECA (2003), u nějž se dočteme, že v případě AFVCS tvar nepřímého předmětu *vos* a přivlastňovací *vosso* konkurují dříve častějším a správnějším *lhes* a *seu*. Stejný vývoj se přece dá předpokládat právě i pro *vos* předmětu přímého.

Je či bude ale *vos* použitelné i pro AFTT? Pro jeho širší zakotvení hraje skutečnost, že se pro okruh mluvčích nepoužívajících v každodenním životě AFVS zájmeno svým způsobem uvolnilo a jeho užívání k označení skupiny adresátů zajišťuje jednoznačnost interpretace přímého předmětu. Námitky by mohly mít mluvčí, kteří AFVS vnímají jako plurálovou obdobu tykání a kterým by se přičilo spojení *vos* s formální AF, jelikož v něm necítí patřičný odstup (srv. ROCHA 2007; k *vos* předmětu nepřímého v témže duchu MATOS 2003). Snad i proto zaznívají hlasy podporující odlišení předmětových zájmenných výrazů AFVCS a AFTT vyhrazením *vos* první z nich a *os/as* druhé, přestože se *vos* v komunikační praxi objevuje u obou (srv. ROCHA 2007, ROSA 2007, 86). Pozoruhodný je v tomto ohledu přístup autorů cvičebnice *Qual é a dúvida?*, kteří v tabulce zájmenné flexe počítají s *vos* jako alternativním vyjádřením nepřímého předmětu AFVCS, ale už nikoli předmětu přímého (HENRIQUES – FREITAS 2004, 52).

Dalším způsobem odbourání nejednoznačnosti v odkazování k referentu předmětu přímého, který se nabízí, by bylo obohacení zájmenných výrazů podmětových o funkci předmětu přímého. Substantiva se v této funkci běžně vyskytují, jenže u „klasických pronomín“ se dodnes dochovaly pozůstatky latinského skloňování a v jazyce je zažité, že tvary předmětové

se od podmětových liší. V úspěšné gramatikalizaci *você*, a tím i jeho přiblížením ke „klasickým pronominům“ bychom mohli hledat příčinu toho, proč je musí Paul TEYSSIER (1989, 130) v odstavci věnovaném AF spojeným s formou slovesa 3. os. vyčlenit jakožto výjimku, když píše, že „všechny *fórmulas de tratamento* (s výjimkou *você*) mohou být užity jako předmět přímý či nepřímý.“ O stejném rozdílu v užití mezi *você* a *o senhor* v evropské portugalštině informují i CUNHA a CINTRA (1999, 296).⁶⁸

Souhrnný přehled možných způsobů odkazování na adresáta/adresáty v předmětu přímém výpovědi podáváme v tabulkách 3 a 4, kde písmeno T značí titul používaný v rámci titulování.⁶⁹ Jednoduché tvary od složených oddělujeme dvojítm lomítkem. Tohoto schématu se v souhrnných přehledech budeme držet i v dalších pododdílech. Tabulky předkládáme bez hodnocení, zda ten či onen výraz v sobě nenese negativní konotace, o jakých pro *vos* předmětu nepřímého referuje např. F. V. Peixoto da FONSECA (2002). Považujeme pro tuto chvíli za podstatnější ujištění Nuna CARVALHA (2008), že úzus si bez ohledu na syntaktické shody jde svou cestou (a upřednostňuje při AFVCS zájmenné výrazy původně příslušejícím k AFVS, před zájmennými výrazy 3. os. pl.).

allokuční forma	předmět přímý	
	PF	PM
tykání	<i>te</i>	
AFVC	<i>a</i>	<i>o</i>
titulování v sg.	<i>a</i> // T	<i>o</i> // T

Tabulka 3: adresát v sg. v předmětu přímém.

⁶⁸ Dovolíme si tu odbočku za oceán: V brazilských písemných projevech blízkých mluvené řeči, jaké najdeme v nejružnějších internetových fórech, lze naopak najít tradiční nominativní podobu zájmena *tu* ve funkci předmětu, jako v tomto př. *isso aí foi alguém[sic!] que viu tu trocando os 50 conto[sic!]* (čes. *no, byl to někdo, kdo tě viděl, jak rozměňuješ těch 50 babek* (tj. 50reálovou balkovku); zdroj: *Fórum Portal do Vale Tudo*. [online]. 31. 8. 2010. [cit. 2011-07-05]. URL <<http://forum.portaldovt.com.br/forum/index.php?showtopic=118082>>), kde přítomnost *tu* nemůže být obhájována jako náhrada koncovky osobního infinitivu, neboť infinitiv není přítomen. Kdo by se potom divil, že i *você* v brazilské portugalštině může zastat tutéž funkci.

⁶⁹ Výrazy *a senhora* / *o senhor* se samozřejmě mohou v běžné řeči vyskytovat ve funkci předmětu i v případě, že neodkazují na adresáta výpovědi, např. *Nunca vi a senhora da fotografia* (čes. *Tu paní z fotografie jsem nikdy neviděl*; zdroj: *Acórdão do Tribunal da Relação de Lisboa*. [online]. 14. 4. 2011. [cit. 2011-07-05]. URL <<http://www.dgsi.pt/jtrl.nsf/33182fc732316039802565fa00497eec/bdf27d3d0cb21a02802578a8004b205d?OpenDocument>>).

allokuční forma	předmět přímý	
	PF	PM/PFM
AFVS	<i>vos</i>	
AFVCS	<i>vos/as</i>	<i>vos/os</i>
titulování v pl.	<i>*vos/as // T</i>	<i>*vos/os // T</i>

Tabulka 4: adresát v pl. v předmětu přímém.

5.3.1.2. Předmět nepřímý

Také u zájmenných výrazů předmětu nepřímého (tab. 5 a 6) na první pohled upoutá shoda tvarů AFVC, AFT, AFVCS a AFTT se zájmennými výrazy 3. os. sg., respektive pl. Je nasnadě, že se tedy mluvčí musí opět zamýšlet nad tím, jak minimalizovat riziko nedorozumění pramenící z víceznačnosti. Vzhledem k tomu, že se nenabízí jiná východiska než v případě předmětu přímého, nebudeme se opakovat. Místo toho se zaměříme na uspořádání tabulky, tedy zejména na to proč zájmenným výrazům každé allokuční formy věnujeme v tabulkách tři řádky.

Zájmenné výrazy předmětu nepřímého se zpravidla dělí buď na přízvučná a nepřízvučná (např. CUNHA – CINTRA 1999; HAVLÍKOVÁ – ALVES 2003; TEYSSIER 1989) nebo bezpředložková a předložková (např. MOURA 2006; JINDROVÁ – MLÝNKOVÁ – SCHALKOVÁ 2003). Obojí dělení ústí ve shodné dvě skupiny zájmenných výrazů. Naše trichotomické dělení zohledňuje tu skutečnost, že i „bepředložkový“ nepřímý předmět (uváděný příslušné AF na prvním řádku) je svého druhu předložkovým, neboť jeho užití je vázáno na slovesa s předložkovou vazbou *a*. Na rozdíl od zájmenných výrazů z druhého řádku mu ale předložka ve větě nepředchází, neboť je implicitně přítomna v samotném zájmenném výrazu. Třetí řádek je věnován specifickému zájmennému výrazu, který se svým středním morfémem shoduje se zájmenným výrazem druhého řádku, ale před i za tímto morfémem je předložka *com* modifikovaná jazykovým vývojem (jinak řečeno: zájmenný výraz se stahuje s předložkou, která už je v něm obsažena). To že těmito zájmenným tvarům ve větě žádná předložka nepředchází, naznačují závorky.

allokuční forma	předložková vazba	zájmenný výraz	
		PF	PM
tykání	(a)	<i>te</i>	
	para, de,...	<i>ti</i>	
	(com)	<i>contigo</i>	
AFVC	(a)	<i>lhe</i>	
	para, de,...	<i>si</i>	
	(com)	<i>consigo</i>	

titulování v sg.	(a)	<i>lhe</i>
	para, de,...	<i>si</i>
	(com)	<i>consigo</i>
3. os. sg.	(a)	<i>lhe</i>
	para, de,...	<i>si</i>
	(com)	<i>consigo</i> ⁷⁰

Tabulka 1: zájmenné výrazy předmětu nepřímého v sg.

allokuční forma	předložková vazba	zájmenný výraz	
		PF	PM/PFM
AFVS	(a)	<i>vos</i>	
	para, de,...	<i>vós</i>	
	(com)	<i>convosco</i>	
AFVCS	(a)	<i>vos/lhes</i>	
	para, de,...	<i>si</i>	
	(com)	<i>convosco/consigo</i>	
titulování v pl.	(a)	<i>(vos?)/lhes</i>	
	para, de,...	<i>si</i>	
	(com)	<i>(convosco?)/consigo</i>	
3. os. pl.	(a)	<i>lhes</i>	
	para, de,...	<i>si</i>	
	(com)	<i>consigo</i> ⁷¹	

Tabulka 2: zájmenné výrazy předmětu nepřímého v pl.

Vraťme se k možným nahrazením víceznačných zájmenných výrazů a podívejme se, jak jejich užití komentují lingvisté. S jejich pomocí vzniknou tabulky zachycující možné variace odkazování na adresáta v předmětu nepřímém. Od TEYSSIERA už víme (citace viz výše; ještě explicitněji TEYSSIER 1989, 131), že *você* zastává toliko funkci podmětu. Je tomu však

⁷⁰ HENRIQUES a FREITAS (2004, 52) v této funkci nenabízejí jinou možnost než předložkové spojení *com ela / com ele*, jako by výraz *consigo* byl již docela vyhrazen adresátovi komunikace (jednotlivci!). Navíc *si* jako zájmenný výraz pro 3. os. sg. a pl. vůbec neuvádějí – na rozdíl od jiných autorů –, ani nenabízejí alternativu. CUNHA a CINTRA (1999, 279) postupují obdobně: také v přehledu *si* pro 3. os. sg. i pl. vynechávají a do kolonky nepřímého zájmena přízvučného staví *ele/ela*, resp. *eles/elas*. *Si* u nich do stane prostor až v pasáži věnované zvrtným zájmenům. Přitom MOURA (2006, 104) *si* připisuje 3. os. sg. i pl., ale také jedné z AF, a sice sg. AF vyjadřující úctu (*tratamento de deferência*) a ROSA (2007, 86) zase jen AFVC, AFT a *consigo* toliko AFVC.

⁷¹ HENRIQUES a FREITAS (2004, 52) v této funkci nenabízejí jinou možnost než předložkové spojení *com elas / com eles*. Srv. s předchozí pozn. Za pozornost stojí i nesouměrnost v zájmenných výrazech, s nimiž se pojí AFVCS a AFTT: *lhes/vos* a *convosco* pro AFVCS vs. pouze *lhes* a opět *convosco* pro AFTT. ROSA (2007, 86) naproti tomu u AFVCS vypisuje řadu *vos, vocês, convosco* a u AFTT *lhes* (i pro 3. os. pl.), *os Senhores / as Senhoras*, eventuálně *vós(!)* a *com os Senhores / com as Senhoras*.

skutečně tak, nezměnila se situace od doby, kdy citovanou knihu napsal? José de Almeida MOURA (2006, 104) tento zájmenný výraz sice neuvádí mezi bezpředložkovými, ale mezi předložkovými už ano, a *vocês* nejinak. Napovídá to, že v roli předmětu nepřímého předložkového je *você/vocês* přijatelnější než v roli předmětu přímého nebo nepřímého bezpředložkového. A skutečně zatímco Nuno CARVALHO (2007) upozorňuje, že AFVC odpovídá předmět přímý a nepřímý *o*, respektive *lhe*, F. V. Peixoto da FONSECA (2003) píše, že v evropské portugalštině jsou synonymními dvojice *para si* a *para você* na jedné straně a *consigo* a *com você*⁷² na straně druhé (viz též tab. 7), ale *você* v předmětu přímém by bylo chybné. Přitom ale po předložce *entre*, píše T. A. (A. 1999), portugalská norma vyžaduje *si*, nikoli *você*, které „má hodnotu skutečného osobního [zájmena] (podmětového) a ne osobního zájmena nepřímého (předmětového).“ To je v rozporu s předchozím. Zároveň se můžeme ptát, čím je další předložka, předložka *a*, natolik výjimečná, že právě a jedině s ní by se *você* nemohlo pojit?

allokační forma	předložková vazba	předmět nepřímý	
		PF	PM
tykání	(a)	<i>te</i>	
	para, de,...	<i>ti</i>	
	(com)	<i>contigo</i>	
AFVC	(a)	<i>lhe</i>	
	para, de,...	<i>si//você</i>	
	(com)	<i>consigo // com você</i>	
titulování v sg.	(a)	<i>lhe // a T</i>	
	para, de,...	<i>si // T</i>	
	(com)	<i>consigo // com T</i>	

Tabulka 3: adresát v sg. v předmětu nepřímém

O AFVCS v předmětu nepřímém bezpředložkovém (souhrn v tab. 8) jsme se v jazykové poradně *Ciberdividas da Língua portuguesa* dočetli, že se nabízejí tři realizace: *vos*, *lhes* a *a vocês*, přičemž varianta druhá je tradičnější než první (FONSECA 2003; viz též pododdíl 5.3.1.1.). *Vos* v sobě skrývá známku bližšího vztahu mluvčí–adresát (MATOS 2003), ale přitom může zavánět provinčností a zastaralostí, naopak *lhes* je užívanější v *português padrão*, tedy spisovné portugalštině (srv. FONSECA 2001; FONSECA 2002). Proto posledně zmíněný autor doporučuje *lhes* jako učebnicový tvar pro AFVCS i AFTT (FONSECA 2001). Zarážející ale je, že zatímco v roce 2002 F. V. Peixoto da FONSECA píše, že užívání *vos* je na ústupu (a

⁷² *Consigo* může samozřejmě odkazovat i k adresátovi, na nějž se obracíme AFT. Pak odpovídá výrazu *com o senhor* (srv. FONSECA 2000)

podobně i užívání *convosco* (FONSECA 1999))⁷³, už v roce 2003 svá slova přehodnocuje (opět viz pododdíl 5.3.1.1.; srv. CARVALHO 2008). To D'SILVAS FILHO (2000) přisuzuje právě zájmenným výrazům klíčovou roli v odlišení AF formální od méně formální. *Lhes* se podle jeho výkladu váže k AFTT, *vos* k AFVCS.

allokuční forma	předložková vazba	předmět nepřímý	
		PF	PM/PFM
AFVS	(a)	<i>vos</i>	
	para, de,...	<i>vós</i>	
	(com)	<i>convosco</i>	
AFVCS	(a)	<i>vos/lhes // a vocês</i>	
	para, de,...	<i>si//vocês</i>	
	(com)	<i>convosco/consigo // com vocês</i>	
titulování v pl.	(a)	<i>*vos/lhes // a T</i>	
	para, de,...	<i>si // T</i>	
	(com)	<i>*convosco/consigo // com T</i>	

Tabulka 4: adresát v pl. v předmětu nepřímém

5.3.2. Přivlastňovací výrazy odkazující na adresáta promluvy

V portugalské lingvistické terminologii se někdy rozlišují přivlastňovací zájmena a přivlastňovací determinanty (např. MOURA 2006; ROSA 2006).⁷⁴ V české terminologii tomuto dělení odpovídají pojmy přivlastňovací zájmena (resp. zájmenné výrazy) samostatná a nesamostatná. Jelikož se tvary těch a oněch po formální stránce od sebe neliší, vystačíme si s jednou sadou tabulek (tab. 9 a 10). Ani tentokrát se však přehled neobejde bez komentářů.

allokuční forma	zájmenný výraz	
	PF	PM
tykání	<i>teu(s)/tua(s)</i>	
AFVC	<i>seu(s)/sua(s)</i>	
titulování v sg.	<i>seu(s)/sua(s)</i>	
3. os. sg.	<i>seu(s)/sua(s)</i>	

Tabulka 5: zájmenné výrazy přivlastňovací v sg.

⁷³ Výraz *com vocês* (také) není při AFVCS chybný (ibid.).

⁷⁴ CUNHA a CINTRA (1999, 319) píší – s ohledem na jejich roli ve větě – o *pronomes adjetivos* (čes. adjektivní zájmena) a *pronomes substantivos* (čes. substantivní zájmena).

allokační forma	zájmenný výraz	
	PF	PM/PFM
AFVS	<i>vosso(s)/vossa(s)</i>	
AFVCS	<i>vosso(s)/vossa(s)/seu(s)/sua(s)</i>	
titulování v pl.	<i>(vosso(s)/vossa(s)?)/seu(s)/sua(s)</i>	
3. os. pl.	<i>seu(s)/sua(s)</i>	

Tabulka 6: zájmenné výrazy přivlastňovací v pl.

Začneme třetí osobou, přestože není v centru našeho zájmu. Zatímco CUNHA a CINTRA (1999, 319) primárně jmenují pro přivlastňování 3. osobě výrazy *seu(s)/sua(s)* a teprve kdyby hrozilo nedorozumění variantu *dele(s)/dela(s)* (srv. s odstavcem o *de você* níže v tomto oddílu), pro Leonela Mela ROSU (2006, 44–45) je rozdíl mezi oběma možnostmi u 3. os. stylistický: druhá podle něj patří do hovorového jazyka (*linguagem corrente/oral informal*),⁷⁵ první do jazyka vytržitého (*linguagem cuidada, escrita* nebo *oral muito cuidada*); jinak jsou *seu(s)/suas(s)* zájmennými výrazy AFVC a AFT (ibid.). Zájmennými výrazy AFVCS i AFTT jsou *vosso(s)/vossa(s)* (ibid.; nikoli ale u Paula TEYSSIERA (1989, 136–137), ten trvá na *seus(s)/sua(s)*).

A opět se nám vrací v jiné podobě táž otázka: je nějaký rozdíl v zájmenných výrazech přivlastňovacích AFVCS a AFTT? José de Almeida MOURA (2006) pojednání o přivlastňování skupině úplně vynechal. Z několika příkladů v citované mluvnici (id., 111 a 115) se však dá soudit, že s AFVCS je v jeho pojetí spojené jak *vosso(s)/vossa(s)*, tak *seu(s)/sua(s)*. V poradně *Ciberdividas da Língua portuguesa* se dočteme, že pro AFVCS *vosso(s)/vossa(s)* konkuruje původnímu *seu(s)/sua(s)* (FONSECA 2003). Nuno CARVALHO (2008) uvádí, že *vosso(s)/vossa(s)* mluví při užití této AF upřednostňují a dodává, že „věty jako ‚*Vocês fizeram o seu trabalho de casa*‘ jsou dnes mluvěcími vnímány jako podivné“ (srv. LOURO 2003; ROCHA 2006). Podle D’SILVAS FILHA (2000) tedy běžný mluvčí užívá *vosso(s)/vossa(s)* ve spojení s AFVCS a *seu(s)/sua(s)* ve spojení s AFTT (viz též ROCHA 2006; srv. TAVARES 2007), přestože by při užití AFVCS – jak píše Maria João MATOS (2003) – „bylo logické“ volit zájmenné výrazy ve shodě s tvarem slovesa.

⁷⁵ Tomu by odpovídala i poznámka J. N. H. (H. 2002) tvrdící, že formulace typu *Aquela é a casa dele* se při přivlastňování nepřítomnému třetímu používá spíše než *Aquela é a sua casa*.

allokuční forma	výraz přivlastňování	
	PF	PM
tykání	<i>teu(s)/tua(s)</i>	
AFVC	<i>seu(s)/sua(s) // (*?)de você</i>	
titulování v sg.	<i>seu(s)/sua(s) // de T</i>	

Tabulka 7: přivlastňování adresátovi v sg.

U tvaru *de você* najdeme u Any CASTRO (2001, 600) poznámku, podle níž je tvar *de vocês* akceptovatelnější než *de você*, a autorka implicitně nabízí jako vysvětlení tvrzení z disertační práce Any MÜLLER,⁷⁶ podle něž se *você* již pronominalizovalo [aspoň v brazilské portugalštině, již A. MÜLLER věnuje svou disertaci] na zájmeno prvního pádu, zatímco *vocês* ještě ne. V té souvislosti se nabízejí následující otázky:

Je-li tvar *dele/dela* vzniklý z předložky a nominativního tvaru osobního zájmena 3. os. vnímán jako bezproblémový, proč by mělo být sporné užití ekvivalentní vazby s pronominalizovaným *você*? Co by se na *você* od vzniku mluvnice CUNHY a CINTRY (1999) do publikování článku Any CASTRO (2001) bývalo muselo změnit, aby už neplatilo, že „aby se bylo možné vyhnout dvojznačnosti, portugalština nám nabízí coby prostředek k zpřesnění osoby vlastníka⁷⁷ nahrazením *seu(s)*, *sua(s)* tvary *dele(s)*, *dela(s)*, *de você*, *do senhor* a jinými allokučními formami (CUNHA – CINTRA 1999, 322)“?

Dodejme, že proti nízké akceptabilitě výrazu *de você* vypovídají slova A. Tavarese LOURA (2003) o jeho častém užívání mluvčími i mimo kontext, který v němž by *seu(s)/sua(s)* mohlo být význačné.

allokuční forma	výraz přivlastňování	
	PF	PM/PFM
AFVS	<i>vosso(s)/vossa(s)</i>	
AFVCS	<i>vosso(s)/vossa(s)/seu(s)/sua(s) // de vocês</i>	
titulování v pl.	<i>*vosso(s)/vossa(s)//seu(s)/sua(s) // de T</i>	

Tabulka 8: přivlastňování adresátovi v pl.

⁷⁶ MÜLLER, Ana. 1997. *A Gramática das formas possessivas no português do Brasil*. Campinas: UNICAMP. Disertační práce.

⁷⁷ K čemu může dojít, pokud ke zpřesnění nedojde, krásně ilustruje anekdota v článku Carlose A. M. GOUVEIA (2008, 92).

Do závěru oddílu by se na místo shrnutí hodil citát Carlose ROCHY: „To, co jsem právě popsal, je příklad stavu váhání a nestability. Je ale možné, že během pár desítek let se tato užití [přivlastňovacích zájmen] vymezí jasněji a budou přijaty jako evropská norma (ROCHA 2006).“

6. Chování a postoje rodilých mluvčích

Přístupme k analýzám korpusů ve snaze zjistit, jakým způsobem jsou probírané AF využívány v reálné mezilidské komunikaci. Jelikož se korpusy získané díky D1 a D2 značně liší profily účastníků šetření – přestože někteří pravděpodobně odpovídali na oba – a navíc použité dotazníky nebyly identické, jevílo se vhodnější provádět analýzy. Pro usnadnění orientace v textu se v následujících dvou podkapitolách budeme držet obdobné struktury. Podíváme se, jaké AF uplatňují respondenti ve vztahu k okolí (ke svým blízkým, známým, k neznámým), jaké AF jsou určeny jim a jak informátoři vnímají vzájemné významové odlišnosti uvnitř jednotlivých typů AF i případné zdvořilostně-hierarchické vztahy mezi nimi. Nebude chybět ani revize definic vybraných AF.

Při odkazování na jednotlivé účastníky výzkumu (a jejich odpovědi) budeme v textu užívat zkratku dotazníku a věk, indexovaný písmenem v případech, kdy odpovídalo více osob stejného stáří.

6.1. První výzkum

Než jsme si mohli z odpovědí D1 vyvodit dílčí výsledky, bylo třeba zabývat se tím, jak rozlišit jednotlivé AF v řečové praxi v případě vět s nevyjádřeným podmětem. Bylo-li sloveso ve 2. osobě, případ byl jasný. Situace se komplikovala při užití 3. osoby slovesné. Ne vždy totiž věta obsahovala vyjádřený podmět. Pokud tomu tak nebylo, orientovali jsme se při určování použité AF podle oslovení přímého. Přesto se nepodařilo zažehnat všechny pochybnosti. Za titulování jsme AF označili, bylo-li jasně dáno najevo, že je adresát titulován, a to uplatněním titulu buď v rámci oslovení nepřímého, anebo oslovení přímého, eventuálně jako součásti přivlastňovacího výrazu. Zbývalo rozhodnout, co vše prohlásit za AFVC/AFVCS. V oddílu 5.1.1. jsme citovali z *Portugalštiny pro samouky* (HAVLÍKOVÁ – ALVES 2003), že je *você* v evropské portugalštině poměrně málo užívané. Odpovědi D1 tomu na první pohled příliš nenasvědčovaly. Bylo to tím, že „*tratamento por você*“ (AFVC) často splývá s tím, co jiní mluvčí označí za „*tratamento impessoal*“, tedy *neosobní AF*. Jde vlastně o AF spojenou se slovesem ve 3. os. a s nevyjádřeným podmětem. Důslednou eliminací explicitního *você* v rámci konverzace pravděpodobně AF snad pozbude na neformálnosti či povýšenosti AFVC s vyjádřeným podmětem a podtrhne se jeho „rovnostářská“ stránka. Tak si aspoň vysvětlujeme skutečnost, že se *neosobní AF* prosazuje v kontaktu se zcela neznámými lidmi v poměru 9:8 oproti titulování *o senhor / a senhora, o menino / a menina*. Bohužel jsme si nemohli dodatečně ověřit, je-li v oněch případech *você* skutečně latentně přítomno. Dokud to nebude vyvráceno, přikláníme se k tomu pokládat *neosobní AF* za jednu z podob AFVC.

Jinou otázkou, k jejímuž zodpovězení měl přispět D2, je, zda „titulování jménem“ odpovídá z pohledu roditelých mluvčích AFVC, nebo jde-li o nejdůvěrnější formu titulování, mezi něž jsme ho v kapitole 5. zařadili.

Poněvadž jsme se v předchozím odstavci dotkli tématu oslovení přímého, jež je kontaktním prostředkem silně svázaným s AF, je třeba definovat, jak ho odlišíme od oslovení nepřímého. Portugalštině chybí flexe substantiv, díky níž by bylo možné rozlišit nominativ od vokativu. Dle portugalských pravidel interpunkce (MOURA 2005, 285; CUNHA – CINTRA 1999, 161) by přesto mělo být v písmu snadné vokativ odlišit. Stejně jako v češtině se od vlastní věty odděluje čárkou nebo vykřičníkem. Nicméně respondenti nebyli v psaní interpunkce důslední (nadto v mluvené řeči se interpunkční znaménka nevyskytují, tam se musíme soustředit na intonaci a pauzy). Přesto nebo právě proto v portugalštině existuje morfosyntaktický jev, který pomůže vokativ v proudu řeči bezpečně rozpoznat. Je jím přítomnost či nepřítomnost určitého členu. Nepředchází-li titulu nebo jménu, jež není součástí titulu, určitý člen, jde mimovětný výraz s vokativní funkcí. Pokud před titulem/jménem určitý člen stojí, je celý výraz syntaktickou složkou věty.⁷⁸ Podobně poslouží jako rozlišovací znamení nepovinná zvolací partikule *ó*. Její přítomnost jasně indikuje vokativní funkci bezprostředně následujícího výrazu, nepřítomnost však neznamená, že by se o vokativ jednat nemohlo. Tato náповěda ovšem nefunguje v případě titulů protokolárních, které jsou bez členu (srv. *Vossa Excelência*) a u nichž by zvolací partikuli bylo lze jen těžko očekávat.⁷⁹

Připomeňme si, že D1 referuje o tendencích nepřímého (a přímého) oslovování humanitně vysokoškolsky vzdělávaných/vzdělaných mluvčích z okresu Porto a okolí.

6.1.1. Přístup respondenta k okolí

První část dotazníku byla zaměřená na to, jak se respondent staví ke svému okolí, neboli jaké AF užívá v denní komunikaci se známými (D1, část 1.a.) i neznámými (D1, část 1.b.) lidmi, jaká úroveň důvěrnosti v řeči je pro něj optimální. Vzhledem k tomu, že dotázaným byla ponechána značná volnost odpovědí, podařilo se nám zaznamenat i takové jevy, na něž nebyly otázky cíleny. To jsme hodnotili pozitivně. Naopak nepozornost při čtení zadání způsobila, že ne všechny odpovědi bylo možno vyhodnotit třeba proto, že příkladové věty byly tázanými formulovány nevhodně, bez zřetele na zaměření úkolu. Z těchto důvodů byl z analýzy vyloučen D1 33, část 1.a. D1 35 a některé odpovědi z dalších D1.

⁷⁸ Krom toho určitý člen před jménem je známkou důvěrnosti (MOURA 2005, 152).

⁷⁹ Srv. HAMMERMÜLLER 2003.

Projdeme si nyní typologii adresátů komunikace a zaměříme se na to, jak bývají nejčastěji oslovoováni. Osoby, s nimiž se během dne studenti a profesori setkávají, jsme rozdělili do dvou skupin: na ty, s nimiž se znají do té míry, že vědí, jak se jmenují; a ty, jejichž jména neznají. Do první skupiny spadají rodinní příslušníci, spolužáci a zaměstnanci fakulty, trhovkyně, jejímž stálým zákazníkem tázaný je, a navíc jsme do ní zařadili známé brazilského původu. K tomu nás vedla vlastní jazyková zkušenost a vědomí vzájemné odlišnosti důvěrné AF v obou variantách jazyka.⁸⁰ Zajímalo nás, zda portugalští mluvčí tuto skutečnost v konverzaci zohledňují. Do druhé skupiny patří zbylí „kolegové“ z fakulty, zaměstnanci pracující ve službách a náhodní kolemjdoucí.

6.1.1.1. Rodina

Ve snaze odhalit, zda navzdory skeptickému postoji gramatiků je forma 2. os. pl. slovesa užívána jako ekvivalent tykání více osobám, jsme zařadili otázku zjišťující AF aplikované v současném hovoru s oběma rodiči nebo prarodiči. Z informátorů, kteří si přečetli pozorně instrukce, a tudíž odpovídali k věci, používají všichni až na jedinou výjimku sloveso ve 3. os. pl. s explicitním *vocês* nebo bez. Pouze respondent D1 24 se na rodiče a prarodiče obrací slovesem ve 2. os. pl. V jednom případě (D1 52) respondent rodiče tituluje rodinnou rolí (*os pais*), k prarodičům se takto chovají čtyři respondenti (D1 20, D1 42, D1 52, D1 55). Jediný je rovněž případ titulování rodičů a prarodičů titulem dle pohlaví spojeným se jménem, přičemž pro ženy není vždy totožný (D1 21a)! Matka je titulována *Dona*, zatímco babička *Senhora*. Podotkněme, že táž účastnice šetření titulování *Senhora* + *jméno* v 6. části D1 přisoudila osobám, jejichž jméno známe, ale nemáme k nim blízký vztah.

6.1.1.2. Známí a známější

V tomto pododdílu se budeme věnovat AF určeným lidem, které respondent zná jménem, ale není s nimi příbuzný. Blízkost vztahu k jednotlivým osobám je rozličná, vede od spolužáků po trhovkyni. Bohužel právě pro vyhodnocení komunikace s trhovci, kde mohly být získané výsledky pestřejší, nám ve 4 dotaznících chyběly vhodné ilustrační věty.

Soustředili jsme se především na univerzitní půdu. Spolužákům dotazovaní tykají, k přímému oslovení jim poslouží jméno. Jedině respondentka D1 54 užívá jako alternativu k tykání jméno se členem pro oslovení nepřímé spojené se slovesem ve 3. os. tehdy, pokud si se spolužákem nejsou dost blízcí. Vyučujícím naopak netyká nikdo, těm se tituluje: prostě *professor* (11x, nikdo nad čtyřicet let věku), nebo uctivěji s připojením celého jména nebo

⁸⁰ V Brazílii je tykání nepříliš rozšířené, mezi přáteli převládá coby důvěrná allokuční forma AFVC.

aspoň příjmení (4x), případně delší variantou titulování *Senhor Doutor* (2x) či *Senhor Professor* (2x). Řadové zaměstnance fakulty mužského pohlaví titulují respondenti *senhor* se jménem (5x) či příjmením (4x), zaměstnankyně titulují *Dona* (7x) či *senhora* (2x) s křestním jménem, v jednom případě (D1 52) se objevilo titulování *senhora Dona* se jménem. Mimoto někteří respondenti (3x) užívají *neosobní AF*.⁸¹ Poslední využívanou možností (3x) je titulování samotným *o senhor / a senhora* bez ohledu na to, že respondent zná jméno dotyčného.

Na trhu prodávají častěji ženy než muži, zřejmě proto byly ilustrační věty věnovány jim. Nejčastěji byly trhovkyně titulovány *Dona* se jménem (8x), méně často *senhora* se jménem (3x), a respondentka D1 52 i tentokrát volila titulování *senhora Dona* se jménem. Titulování titulem podle pohlaví bez připojení známého jména volili čtyři respondenti. Mohli jsme tedy konstatovat totéž, co u zaměstnankyň fakulty. Níže společensky postavené ženy, jejichž jméno je dotazovaným známé, jsou nejčastěji titulovány *Dona* se jménem, mnohem méně často *Senhora* se jménem a výjimečně *senhora Dona* se jménem.

Co se týče pokusu s brazilskými známými, ukázalo se, že – navzdory tomu, že v Brazílii je úzus volby *AF* odlišný od portugalského – Portugalci nečiní rozdíly a svým brazilským přátelům tykají a v případě méně důvěrného vztahu volí jinou vhodnou *AF*. Z několika reakcí bylo znát, že možnost odlišného přístupu k Brazilcům respondentům připadala absurdní.⁸²

6.1.1.3. Cizí lidé

Jako zástupce cizích lidí ze stejného prostředí jsme zvolili neznámé studenty stejné fakulty a neznámé řadové zaměstnance fakulty. Ukázalo se, že ostatním studentům respondenti tykají. Pouze dva (D1 36, D1 54) užívají sloveso ve 3. os. sg. Mohlo by to být zapříčiněno věkovým odstupem. Těžko pak ale vysvětlit tykání u zbylých starších respondentů, leda že zavzpomínali na svá studentská léta. U neznámých zaměstnanců fakulty mírná většina respondentů (10:8) upřednostňuje nevyjádření podmětu před titulováním dle pohlaví.

Ve styku s cizími lidmi v cizím prostředí, jakým jsou knihovny, zákaznická centra nebo ulice, je poměr *neosobní AF* a titulování *o senhor / a senhora* vyrovnaný. Věk mluvčího přitom nerozhoduje. Pouze respondentka D1 35 výčet titulování rozšiřuje o *a menina*, jeden

⁸¹ Jedná se v takovém případě o *AFVC*, jak jsem se ptali na začátku podkapitoly 6.1.?

⁸² Tady se ale jedná o Brazilce – adresáta. V případě přístupu k Brazilci – mluvčímu může být situace odlišná. Od D2 31a, která jinak považuje *AFVC* za projev namyšlenosti mluvčího, jsme se dozvěděli, že „se dá očekávat, že někdo brazilského původu užije slovo *você* a v takovém případě to nepovažuji za nevychovanost.“

respondent podotýká, že neznámým dětem tyká a respondent D1 27 tyká při setkání na ulici neznámým vrstevníkům. Nabízí se otázka, nakolik je použití formy 3. os. slovesa bez jakéhokoli titulu zdvořilé, když má přece svou povahou blíže k AFVC než titulování (nepoužiju-li titul, netituluji). Představuje *neosobní AF* tolerovanou strategii sloužící k tomu, aby se mluvčí vyhnul tápavému vybírání z široké nabídky titulů?⁸³ Či přes polovinu respondentů připadá titulování *o senhor / a senhora* zbytečně formální?

6.1.2. Respondentovo očekávání a skutečný přístup okolí

Jak název tohoto oddílu napovídá, v D1 byl vyhrazen prostor i pro to, aby účastníci šetření vyjádřili svůj postoj k AF určeným své osobě, přesněji řečeno v jeho 3. části měli zaznamenat případné výhrady. Shrneme si je. Odpověděli všichni až na jednoho zúčastněného, z čehož dva výhrady neměli. Potvrdilo se naše očekávání, že kritizován bude nemístně neformální přístup. Mezi mladými se ale objevila i připomínka opačného rázu. Čtyřem dotazovaným vadí, obrací-li se na ně někdo příliš formálně. V šesti případech bylo kritizováno použití tykání neznámými, případně níže společensky postavenými lidmi. Jako problematická se v pěti případech (tj. v téměř čtvrtině odpovědí) ukázala AFVC ze strany neznámých, stejně a níže postavených, anebo AFVC vůbec s odkazem na to, že je takové oslovení nekorektní a neuctivé. D1 52 připustila, že obrátit se na ni touto AF si může dovolit její nadřízený. Objevily se výhrady i proti některým způsobům titulování. S odkazem na pododdíl 5.2.1.3.2. uveďme, že respondentce D1 33 vadí titulování *a senhora Maria*, poněvadž za korektní považuje *a senhora dona Maria*, naopak respondentka D1 36 bez bližšího vysvětlení odmítá titulování *Senhora Dona + jméno*, přestože ho doporučují pravidla slušného chování, jak napsala v 6. části D1.

Po shrnutí toho jak si účastníci průzkumu nepřejí být kontaktováni, se zaměříme na skutečné chování okolí. Využijeme k tomu 2. část D1 a odpovědi si podobně jako v předešlém oddílu rozlišíme podle prostředí na domácí, školní a mimoškolní, čili veřejnou sféru. Ani tentokrát nebylo možné analyzovat sto procent odpovědí, jelikož v některých větách nevystupoval adresát. V případě D1 27 a D1 35 pak ilustrační věty zcela chyběly, což učinilo jejich 2. část D1 skoro celou nepoužitelnou. Pokud to ale možné bylo, získané hodnoty jsme samozřejmě zohlednili.

⁸³ To nekoresponduje s naším dosavadním osobním přesvědčením, že zcela neznámé lidi je nejlépe titulovat *o senhor / a senhora*, přesvědčením vycházejícím z předpokladu, že *doutor* by se nemusel urazit, pokud dle jeho zevnějšku nepoznáme, že je *doutor*.

6.1.2.1. Rodina

Volba tykání ze strany rodičů a prarodičů byla jednoznačná. Velmi často se tykání pojí se jménem, ale jen v roli oslovení přímého. Někteří rodiče svého potomka oslovují rodinnou rolí, avšak to opět v rámci oslovení přímého, po němž následuje tykání, nikoli titulování.

6.1.2.2. Známí a známější

Mezi spolužáky také vládne tykání, bez ohledu na to, zda jsou spolužáky z kruhu nebo jen z fakulty. Rozdíl tkví pouze v tom, že spolužáci ze stejného kruhu se znají jménem a mohou je tudíž použít v přímém oslovení. Nicméně občas se vyskytne AF spojená se slovesem ve formě 3. os. sg., a to nejen v hovoru s věkovitými studenty. Jméno se členem v takovém případě poslouží jako oslovení nepřímé. Stejnou roli může zastat i titulování *o colega / a colega*, které však ženami nemusí být vnímáno vždy kladně. V 3. části D1 proti němu jedna respondentka protestovala s odkazem na dehonestující konotace tohoto titulu.

Ze strany pedagogů tykání zazní výjimečně. Přednost dávají formě slovesa v 3 os. sg., buď beze všeho, nebo doplněné jménem v roli oslovení přímého, nebo nepřímého (tj. se členem), což je mírně častější.

Zvláštní formou poloosobního kontaktu je komunikace pracovníků *call-centra* se zákazníky. Často znají jméno volaného/volajícího, nebo i jeho další osobní údaje. Podle toho mohou volit odpovídající AF. Je otázkou, zda šest případů *neosobní AF* pokrývá situace, kdy zaměstnanec nezná osobní údaje adresáta, či zda jednoduše nepovažuje za nutné klienta titulovat. Každopádně častěji bylo užito titulování: titul se jménem (11x, z toho 1x *o Sr. Dr. + křestní jméno*), prosté titulování dle pohlaví (4x) a jednou důvěrné *cara*⁸⁴ + *ženské jméno*. V ženském titulování se jménem vedlo *senhora + jméno* (3x), následovalo *dona + jméno* (1x křestní, 1x křestní i příjmení) a pouze jednou se objevilo *senhora dona + jméno* a příjmení. Jestliže bychom si připomněli pododíl 6.1.1.2, zaregistrujeme u předposledních dvou titulování lehce odlišnou tendenci: častější výskyt *senhora* se jménem než *dona* se jménem. Značí to, že první jmenované titulování je – přinejmenším pro pracovníky *call-center* – uctivější? Tím by se jejich hodnocení shodovalo s hodnocením mladší skupiny respondentů z pododílu 6.1.3.1.

6.1.2.3. Cizí lidé

Oblast kontaktu s neznámými jsme v 2. části D1 umístili jen mimo univerzitní půdu, přičemž jsme ji rozšířili o restaurace a kamenné obchody. Zajistili jsme si tak možnost porovnat

⁸⁴ Čes. *drahá*.

chování trhovců, ostatních prodavačů a číšníků navzájem (všechny by povaha jejich profese měla motivovat k úslužnosti a zdvořilosti) a nadto s chováním náhodných kolemjdoucích.

Při srovnání chování trhovců a ostatních na první pohled upoutá nepoměr v užití *neosobní AF*. U trhovců o něm referuje jediný respondent, naopak ostatní (prodavači, číšníci atd.) se k němu dle dat z korpusu uchylují šesti a vícenásobně častěji. Možným vysvětlením je, že trhovci se snaží na své zboží upoutat pozornost a potenciální zákazníky oslovují, aby navázali kontakt a kolemjdoucího zadrželi. Jak už jsme podotkli kapitole 3. této práce, volbou titulování jsou trhovci specifictí. Údaje získané díky D1 naši zkušenost potvrdily. Nejčastěji titulují *menino/menina* (10x)⁸⁵, případně oslovují expresivním *ó amore*[sic!], *ó amorzinho*, *ó filha*⁸⁶ nebo méně expresivním *jovem* (2x). Titulování *o senhor / a senhora* bylo zaznamenáno pouze pětkrát, a to jak mladými, tak staršími respondenty. U prodavačů z kamenných obchodů se poměr užití *neosobní AF* ku titulování (z toho šestkrát bylo užito *menino/menina*) vyrovnává (10:12). U číšníků je tento poměr ještě těsnější (10:11), ale v titulování se přitom zastoupení *menino/menina* snížilo na polovic.

Zcela neznámí lidé spíše titulují, než aby uplatňovali *neosobní AF* (14:9), přičemž poměr *o senhor / a senhora* ku *o menino / a menina* je 8:6, tedy někde mezi číšníky a prodavači.

6.1.3. Respondentovo vnímání jazykových nuancí

Části 6. a 7. D1 byly cílené na ověření toho, nakolik jsou informace o významových nuancích některých druhů titulování obsažené v prostudované literatuře shodné s cítěním rodilých mluvčích. Hlavní otázkou byla zdvořilostní odlišnost výrazů *Dona / Senhora / Senhora Dona* spojených s ženským křestním jménem.⁸⁷ Přestože se soustředíme na mluvenou řeč, směřoval druhý dotaz, na významový rozdíl mezi *Senhor Doutor* a zkrácenou podobou *Sr. Dr.* téhož slovního spojení, který by pro svou provázanost s akademickým prostředím měl být členům akademické obce známý.

6.1.3.1. Dona Paula / Senhora Paula / Senhora Dona Paula

Z reakcí respondentů (vyjma dvou, kteří se k otázce nevyjádřili) bylo často znát, že si nejsou plně jisti odpovědí. Jen jeden se pokusil definovat nabízené tituly celkově z hlediska

⁸⁵ Zajímavé je hodnocení respondentky D1 55, pro niž se trhovkyněmi užívané oslovení přímé *menina* asociuje s AFVC, zatímco totéž slovo užívané prodavačkami coby oslovení nepřímé řadí po bok titulování *o senhor / a senhora*.

⁸⁶ Čes. *lásko, lásečko, dcero*. Všechna tři expresivní oslovení zaznamenaly ženy zralého věku.

⁸⁷ Odbornému popisu rozdílů mezi těmito tituly jsme se věnovali v pododdílu 5.2.1.3.2.

důvěrnosti, téměř všichni se omezili na reflexi jejich vzájemných vztahů a jeden respondent pochyboval o tom, že by případný rozdíl přesahoval hranice subjektivního cítění (D1 21b). Celkovou charakteristiku podal respondent D1 21d, který všechna titulování označil za (různě) důvěrná. Takové hodnocení nalézá oporu ve skutečnosti, že součást všech tří nabízených titulů tvoří jméno adresátky. Nesmíme však přitom zapomenout, že každé titulování je aspoň trochu formální. V čem se tedy tři jmenovaná odlišují? Dva z dotázaných hledali rozdíl na poli rodinného stavu (D1 19a, D1 23), dalších třináct na poli formálnosti vztahu mluvčí – adresát. Nadpoloviční většina respondentů (12:7) označila za formální či nejformálnější podobu *Senhora Dona + jméno*. Tři z mladších (D1 21a, D1 21c, D1 28) ji dokonce považují za přepjatou až archaickou, užívanou v administrativě a obchodním styku s úmyslem zaujmout projevenou úctou, zatímco mezi staršími (D1 36, D1 42, D1 52) může její užití platit za součást vybraného chování. Ať tak či onak, jejich odpovědi nejsou v rozporu s gramatikami, které toto titulování připisují ženám lepšího postavení, tedy takovým, které si na důvěrnosti v běžném styku nepotrpí. V hierarchizaci kratších titulování se jednotnost odpovědí zmenšila. Ti, kteří se pokusili sestavit třístupňový žebříček formálnosti či uctivosti titulování, se rozdělili do dvou táborů (4:5). První považovali za nejméně formální *Dona + jméno*, druzí *Senhora + jméno*. Zajímavé je, že v první skupině byli respondenti mezi dvacátým a třicátým rokem věku, ve druhé až na jednu výjimku osoby nad čtyřicet. Způsobila snad přehodnocení sociální proměna, která se starších ročníků nedotkla? Podle již citovaných gramatik náleží či náleželo titulování *Senhora + jméno* ženám ze skrovných poměrů. Snad proto mezi staršími respondenty zaznívá, že je takové titulování velice lidové až hrubé. Někdo takto tituluje služky, jiný – například respondentka D1 55 – trhovkyně, jelikož má od nich větší odstup, přitom pro služky a sekretářky má vyhrazeno *Dona + jméno*, zatímco kadeřnice už se těší titulování *Senhora Dona + jméno*. Jenže pro to, abychom mohli činit závěry stran užití kratších titulování, bychom bývali potřebovali rozsáhlejší korpus.

6.1.3.2. **Senhor Doutor / Sr. Dr.**

V tomto případě byly odpovědi přehlednější než v 6. části D1 a jejich hodnocení proto snazší. Respondenty bylo možno rozdělit na ty, kteří o významové odlišnosti nevědí (5), ty, jimž se rozepsaná podoba jeví vhodnější pro formální styk (5),⁸⁸ a ty, kteří odlišnost užití spojují s dosaženým vzděláním (9). Z celkového počtu osmnácti odpovědí tedy jedna (D1 41)

⁸⁸ Z nich respondent D1 21b píše o zkrácené podobě, že je častější. Těžko však určit, zda to podporuje myšlenku, že se rozdíl v povědomí (jiných lidí) zachovává a v četnosti užití se odráží vyšší počet vysokoškoláků s nižším než doktorským titulem, nebo se tak pouze projevuje ekonomizace v jazyce.

zapadala do dvou kategorií, přičemž respondent uváděl, že existuje rozdíl v dosaženém vzdělání adresátů, nicméně sám toto rozlišení nedodrжуje, používá-li titulu ve funkci vokativu. Mezi těmi, kdo vnímají rozdíl užití oněch dvou podob zápisu titulu *senhor doutor* většina (7:2) uvedla, že rozepsaná podoba titulu přísluší doktorům, tedy absolventům doktorského studia, z čehož jedna respondentka (D1 55) jako by navíc rozlišovala „malý“ a velký doktorát velikostí počátečních písmen (*doutor* vs. *Doutor*). Zbylí dva respondenti udávali opozici vysokoškolák vs. lékař, eventuálně držitel titulu PhD. V souhrnu to znamená, že pouze polovina respondentů věděla o rozdílu, který popisují gramatiky, přestože všichni jsou z akademického prostředí. Ze sociolingvistického hlediska může být zajímavý věkový profil zástupců jednotlivých skupin. Poslední tvořili zástupci nad 40 let věku, doplnění dvěma náctiletými. Zbylí respondenti byli vcelku rovnoměrně rozděleni v prvních dvou skupinách. Příčiny závislosti odpovědí na věku mohou být dvě. Buď odlišování skutečných doktorů v písmu v mladší generaci zaniká, nebo se s rozdílem seznámí, teprve pokud sami složí doktorskou zkoušku. Jenže do té doby mohou nevědomky v písemné komunikaci se svými profesory působit nevychovaně či přinejmenším neuctivě.

6.1.4. Škálování

Když jsme do D1 zařadili škálování, tedy možnost hierarchicky dle prokazované zdvořilosti uspořádat nejružnější AF z nabízeného výčtu, očekávali jsme, že by se odpovědi měly aspoň rámcově shodovat. Vždyť jsme D1 předkládali osobám z jednoho sociálního prostředí, byť by se jejich geografický a sociální původ v předchozí generaci mohl lišit. Diverzita získaných odpovědí nás překvapila. Některé rozdíly mohly být způsobeny nepozorností respondentů. Jako příklad poslouží hodnocení tykání jako uctivějšího než titulování jménem v D1 47. Pokusíme se zachytit to podstatné.

6.1.4.1. Adresátem je muž

Analyzovali jsme sedmnáct odpovědí. V důvěrném oslovení jednoznačně zvítězilo tykání. Pouze jedna dotázaná ho nezmínila, přestože například spolužákům tyká. Jako uctivější byla uváděna AFVC (7x) nebo/a titulování *o meu amigo* (5x). Titulování jménem se objevilo pouze třikrát, z čehož ve dvou případech jako nejuctivější.

V hovorů se sobě rovným je častější AFVC než tykání (9:8, z toho obojí u jednoho respondenta 5x, takže u těch, kdo napsali jen jednu z těchto možností, je poměr o trochu méně těsný: 4:3). Dalšími často jmenovanými AF jsou titulování *o colega* (11x), případně titulování jménem (6x) nebo *o meu amigo* (5x), eventuálně *seu + příjmení* (3x). Titulování jménem je označeno za méně zdvořilé než *o colega* v poměru 4:1, ale za zdvořilejší než *o meu amigo*

(2:1). Nabízelo by se tudíž sestavit řadu *tu – você – o meu amigo – o + jméno – o colega*, v níž by zleva doprava rostla uctivost na úkor důvěrnosti.

Pro výše postaveného muže bylo z nabídky jako nejuctivější titulování vybráno *Vossa Excelência* (12x). To ale zdaleka nic nevypovídá o frekvenci užívání tohoto slovního spojení. D1 52 ve svém komentáři upozorňuje, že se – stejně jako *Vossemecê* – toto titulování neužívá.⁸⁹ Za pravdu jí dávají jak výsledky získané ze 4. části D1, jež informují o tom, že pokud je titul *Vossa Excelência* užíván v mluvené řeči, tedy pro soudce a jiné osoby na význačných postech, tak gramatici, kteří řadí toto titulování mezi protokolární. Považujeme ho proto za AFT, která sice připadá v úvahu, ale v každodenním životě spíše teoreticky než prakticky. Tentýž komentář lze vztáhnout i na stejné titulování ženy. U *doutorů* ve zdvořilosti těsně následuje *o senhor doutor* (12x), za ním *o doutor* (7x). Nižší počet druhého titulování může souviset s další poznámkou D1 52, která hodnotí vynechání titulu dle pohlaví jako nevychované. Pro muže bez nároku na titulování *doutor* připadají v úvahu prosté titulování *o senhor* (4x), případně totéž se jménem (6x) nebo s příjmením (7x). Jsou-li týmž respondentem vypsána obě titulování (se jménem a s příjmením), to s příjmením je pokládáno za zdvořilejší (3:1). Prosté *o senhor* stojí nejvýš (2x), ale není to časté titulování, jak je vidět z pouhých čtyř výskytů v odpovědích. V hierarchizaci *seu + příjmení* a *o senhor + jméno* nelze určit tendenci, neboť od řazení máme po jednom výskytu. S odvoláním na mluvnicki pánů CUNHY a CINRY (viz pododdíl 5.2.1.3.2.) bychom mohli leda vznést hypotézu, že hovorové *seu + jméno* bude méně uctivé.

V titulování níže postaveného muže se potvrzuje nižší hodnocení titulování *o senhor + jméno* než *o senhor + příjmení*. Druhé stojí výše v šesti z celkem osmi případů. Prosté titulování *o senhor* je ve čtyřech z pěti případů hodnoceno jako méně zdvořilé. Sedmkrát se připouští i AFVC, ale to jako nejméně zdvořilá AF. Je možné, že titulování *o senhor* užitě pro níže postaveného je méně uctivé než totéž užitě pro výše postaveného, jak naznačuje korpus?

6.1.4.2. Adresátem je žena

Analyzovali jsme patnáct odpovědí. Stejně jako v oslovování muže bylo v důvěrném vztahu upřednostňováno tykání (13x), šestkrát byla jako alternativa nabízena AFVC a třikrát (jako nejuctivější) titulování jménem.

V hovoru rovného s rovným stálo v projevené úctě titulování *a colega* nad titulováním jménem v poměru 7:2 a dvakrát bylo obojí umístěno v hodnocení nad titulování *a senhora*.

⁸⁹ Zpravidla neužívá, chtělo by se podotknout s ohledem na výsledky D2. Viz pododdíl 6.2.1.1.

Hierarchická řada AF důvěrného a nedůvěrného rovného vztahu k ženě by tudíž kopírovala tu z pododdílu 6.1.4.1. po vynechání *o meu amigo* a změně rodu oslovení.

Společensky výše postavená žena by byla nejuctivěji zvána *Vossa Excelência* (11x), mezi nejméně uctivá titulování bylo řazeno *a dona + jméno* (4x)⁹⁰ nebo *a senhora dona + jméno* (4x), případně bylo druhé jmenované titulování hodnoceno o trochu lépe než první (3x). Pokud bylo uvažováno titulování *a madame* (3x), umístilo se častěji na nejnižší pozici, pravděpodobně proto, že se jedná o výpůjčku a do běžného jazyka nepatří. Překvapilo nás, že se mezi odpověďmi dvakrát vyskytlo i titulování *a senhora + jméno* a příjmení manžela. Do nabídky jsme ho zařadili proto, že jsme na něj narazili v portugalském překladu kanadské knihy frankofonního autora o slušném chování⁹¹ a uvažovali jsme o tom, zda se tam nedostalo nedbalostí překladatele, zvláště když nás při testování D1 portugalská kolegyně upozornila, že se takové titulování v její rodné řeči neužívá. Přesto se v obou případech (D1 18 a D1 42) ocitlo nad titulováním *a senhora dona + jméno*, co do uctivosti, a v prvním z nich dokonce výš než titulování *a senhora + jméno a příjmení* ženy, které bylo jinak šestkrát umístěno na nejvyšší příčku v titulování ženy bez titulu *doutor*, pomineme-li velice formální titulování *Vossa Excelência*. U žen s titulem *doutor* bylo nejvýše hodnoceno přiznání tohoto titulování v podobě *a senhora doutora* (7x) a hned potom *a doutora* (vyjma jednoho případu upřednostnění titulování *a doutora* (D1 33) a druhého, který nad titulování *a senhora doutora* řadil *a senhora + jméno a příjmení* ženy (D1 20)).

U žen společensky níže postavených by bylo těžké formulovat převládající tendence, jelikož odpovědi se respondent od respondenta značně lišily. Necháme je tedy bez komentáře.

6.1.4.3. Adresátem je manželský pár

Analyzovali jsme čtrnáct odpovědí. Jako důvěrná podoba oslovení jednoznačně převládala AFVCS (11:3), z toho ve čtyřech případech bylo navrhováno i použití formy 2. os. pl. slovesa, jako spíše zdvořilejší možnosti (2:1). Dvakrát bylo navrhováno jako uctivější titulování *os meus amigos*, jednou bylo totéž označeno za méně uctivé než AFVCS a třikrát bylo *os meus amigos* jedinou navrhovanou AF pro blízké přátele.

⁹⁰ V D1 52 respondentka opařila toto titulování poznámkou, že není portugalské a správná podoba zní *a senhora dona + jméno*, nicméně výsledky průzkumu dokládají, že se používá.

⁹¹ FORTIN-JACQUES, Marcelle. *O Livro das boas maneiras*. Trad. de Teresa Cardoso. Nem Martins Codex: Publicações Europa-América, 1989. ISBN 972-1-02707-3.

V kontaktu se sobě rovnými tři posledně zmínění respondenti volí AFVCS a dva jako alternativu připouštějí užití 2. os. pl. slovesa. Nejčastěji se však v návrzích opakuje titulování *os colegas* (9x) a k tomu *os meus amigos* (4x) jako méně formální AFTT. AFVCS je navrhována celkem osmkrát. Pouze dvakrát v uctivém oslovení respondenti připustili užití titulování *a senhora e o senhor*, nebo ještě uctivějšího *a senhora e o senhor + příjmení* páru.

Společensky významnější pár je až na jedinou výjimku respondenty titulován.⁹² Jako nejuctivější titulování bylo vybráno *Vossas Excelências* (8x), jako nejméně uctivé *a senhora e o senhor* (5x), eventuálně *o senhor e a senhora* (1x). Zde je nutné připomenout, že respondenti znali modelový manželský pár jménem. Pro 4 respondenty tudíž nepřipadalo v úvahu, že by jméno po titulu dle pohlaví vynechali. V osmi případech po titulech následovalo příjmení páru, ve 4 případech jméno a příjmení muže, z toho tři respondenti uvedli obě možnosti a z nich dva považovali variantu se jménem a příjmením muže za uctivější. A jedna zajímavost: tři z účastníků průzkumu – dvě ženy a jeden muž – v rámci škálování řadili obojí uspořádání titulování s příjmením (*a senhora e o senhor / o senhor e a senhora + příjmení*). Ve všech třech případech byla druhá varianta pokládána za zdvořilejší.⁹³ U těch, kdo do příslušné kolonky v tabulce zapsal jen jednu možnost (3 ženy a 2 muži), převažovala v poměru 3:2 první varianta. Oba muži jmenovali nejprve ženu, u žen se odpovědi rozcházely.

Společensky méně významný pár nebude nikým titulován *Vossas Excelências*. Navrhována je AFVCS (6x), z toho čtyřikrát jako jediná možnost. Dva respondenti nabízejí jako zdvořilejší alternativu titulování *a senhora e o senhor*, u jiného respondenta je právě toto titulování jediné zvažované. Tři respondenti připouštějí, že by projevenou úctu byli ochotni zvýšit připojením příjmení páru.

6.1.5. Dodatky k tykání, AFVC, AFVCS a AFVS

Ve snaze předejít tomu, že by nám zůstalo skryto nějaké užití AF, které jsme při sestavování D1 nepředjímalí, jsme v jeho 4. části poskytli respondentům prostor, aby se pokusili co nejpodrobněji podat vztahy, v nichž dané AF používají. O titulování *Vossa Excelência* jsme psali v oddílu 6.1.4. Podívejme se na další.

⁹² Respondent D1 21c pro všechny páry vyplnil AFVCS, jen kolonku týkající se jednání s níže postavenými (v rámci celého škálování) proškrtal.

⁹³ To koresponduje se zvykem českých konferenciérů uvádět do sálu *pana a paní Novákoví*.

6.1.5.1. Tykání

Je určeno těm nejbližším: rodině (často ne celé), přátelům, případně vrstevníkům ze stejného prostředí. U rodinných příslušníků se jako limitující může jevit věk (D1 20, D1 21a, D1 36, D1 42, D1 47, D1 54), u kolegů z práce je předpokladem blízký vztah. Starší respondenti neopomínají uvést, že tykají dětem, byť by byly cizí. K žádnému překvapivému zjištění jsme v tomto bodě nedošli.

6.1.5.2. Allokuční forma spojená s *você*

AFVC pokládáme za nejproblematictější variantu AF. Je totiž podle všeho používána častěji, než by člověk usuzoval z gramatických přehledů, nicméně *você* zpravidla nezazní. Pokud respondenti používají AFVC v rodině (ne všichni tak činí), je určena starším rodinným příslušníkům (někdy i rodičům), vzdálené přízni, mimo rodinu pak personálu, zřízcům, prodávacům, neznámým lidem. Někteří respondenti (D1 19b, D1 21c, D1 33, D1 47) ji však údajně aplikují v kontaktu s výše postavenými, profesory či lékaři, jiní se jí prý zásadně vyhýbají (D1 52), ačkoli v jiné části D1 používají samotnou formu 3. os. slovesa bez jakéhokoli titulu(!). Další respondenti se prý touto AF obracejí na všechny (D1 42, D1 55), komu netykají, i když se v dotazníku se nebránili ani titulování.

6.1.5.3. Allokuční forma spojená s *vocês*

Vymezení užití AFVCS by mohlo být méně komplikované, jelikož podle lingvistů v sobě zahrnuje funkce tykání i AFVC. Mezi odpověďmi však kupodivu nezřídka stálo, že AFVCS je vhodná pro jakoukoli skupinu osob (6x). Šest respondentů vyloučilo AFVCS ve formálních situacích, kdy dají přednost titulování *os senhores* a jeden ji nepoužije v hovoru s profesory. Jeden respondent dává přednost AFVS (D1 24) a pro dalšího je AFVCS alternativou k AFVS (D1 33).

6.1.5.4. Allokuční forma spojená s *vós*

Jak dopadla AF, o níž se v literatuře píše a v učebnicích učí, že z portugalštiny v podstatě vymizela? V 5. části D1 ji zmínilo celkem pět dotázaných, ve 4. části ji zavrhllo osm z dvaceti, ostatní připustili, že nevymizela úplně (slyšet je např. v mluvě starých lidí), ale oni sami nejsou jejími aktivními uživateli. Čtyři ji užívají takto: D1 21c se jí obrací k Bohu, D1 23 k sourozencům, D1 24 ji užívá jako plurál tykání, D1 33 se AFVS obrací na blízko stojící známé. Zajímavě působí protichůdná tvrzení z D1 19b a D1 52. Obě respondentky hodnotí AFVS jako korektní/správný protějšek AFVCS, první však dodává, že je tato AF opovrhovaná, zatímco druhá její užívání mimo starých lidí připisuje i velmi vzdělaným

osobám. To poslední by korespondovalo s postupem řečníků, který zmiňují CUNHA a CINTRA (viz pododdíl 5.2.2.1.).

6.1.6. K výsledkům prvního výzkumu

Výsledky analýzy korpusu D1 lze těžko zobecňovat. Přesto si trváme tvrdit, že některé tendence jím naznačené by mohly mít širší platnost. Ukázalo se, že vztah pracovníků ve službách k zákazníkům, které neznají, se nejspíš nachází ve fázi hledání vhodného vyjádření, jelikož převaha AFT nad AFVC je sotva znatelná. Naopak jestliže klienta mají v databázi, anebo pracují na tržnici, titulování výrazně převyšuje. Je pravděpodobné, že váhání při volbě AF tváří v tvář neznámému je celospolečenský jev a teprve čas ukáže, do jaké míry formalita takových vztahů může polevit ve prospěch AFVC (a zda se explicitní *você* v portugalské etabloje).

Dalším pozorovaným jevem je skutečnost, že se v mladší generaci neuchovává povědomí o všech jazykových nuancích, které jsou vlastní starším ročníkům, a v titulování žen zřejmě dochází k přehodnocení uctivosti titulování *a senhora* + *křestní jméno* a *a dona* + *křestní jméno*. Co se naopak zachovává, je základní hierarchizace titulování, jak ji představil Paul TEYSSIER (1989).

6.2. Druhý výzkum

Základní kostra D2 byla odvozena od D1. D2 však doznal oproti své předloze podstatných i méně podstatných změn. Shrňme si ty nejpodstatnější (ostatních rozdílů se lze dobrat porovnáním příloh č. 1 a 2).

Jelikož adresáti D2 nepocházeli výlučně z akademického prostředí, přesunula se oblast dotazů týkající se známých lidí na blíže nespecifikované pracoviště. Lidé, s nimiž se respondenti v zaměstnání stýkají, byli navíc rozlišeni nejen dle postavení, ale i podle pohlaví a věku. Pohlaví a věk byly definovány také u neznámých kolemjdoucích. Práce Michela CLYNA, Catrin NORRBY a Jane WARREN (2009) nás totiž upozornila na to, že se odpovědi v závislosti na těchto charakteristikách mohou lišit. Tímto se rozsah sbíraných dat dosti rozšířil. Zúžili jsme naopak část D2 věnovanou přístupu okolí k respondentovi. Cíl neprotahovat dotazník do neúnosné délky byl podpořen tím, že u „okolí“ nelze sledovat sociodemografické charakteristiky. Z kapacitních důvodů se značně omezila i pasáž věnovaná škálování, zato jsme posílili část dotazníku, v níž měl respondent sám charakterizovat vybrané AF. V motivaci stálo, že charakteristiky si žádá cizinec, který se chce seznámit se zdvořilostními nuancemi různých AF.

Poněvadž při analýze dat z D1 vyšlo najevo, jak je složité odlišit v odpovědích AFVC od *neosobní AF*, nejen že jsme nabízeli v hlavní části odpovědi odlišující AF s explicitním *você* od ostatních, ale přidali jsme i modelové věty, u nichž měl respondent vybrat k jaké či jakým AF takto zformulovaná věta patří. Cílem bylo zjistit, existují-li formulace specifické pro jednu určitou AF a jakou. Dodejme, že jsme nově okrajově zjišťovali také provázanost AF s přivlastňovacími výrazy.

V oddílu 4.2.2. jsme upozornili na to, že D2 byl rozeslán po celém kontinentálním i ostrovním Portugalsku. V příhodných chvílích se díky tomu můžeme podívat, zda jsou získané hodnoty v korelaci s věkem, anebo s oblastí původu informátorů.⁹⁴ To je poslední z novinek ve struktuře D2 stojící za zmínku.

Zbývá ještě osvětlit, jakým způsobem chápat procentní vyjádření užití jednotlivých AF v této podkapitole. Případy, kdy si respondent vybral z nabízených možností položku *jiné*, nejsou vždy specifikovány.⁹⁵ Dotyčný mohl *jiné* zvolit proto, že mu nevyhovovala žádná z nabízených alternativ, anebo chtěl uvést více variant AF, přestože to daná část dotazníku výslovně neumožňovala. Na druhou stranu se mohlo stát i to, že nevyplnil nic. Není-li psáno jinak, pro procentní vyjádření zastoupení jednotlivých odpovědí jsme vycházeli z celkového počtu neprázdných odpovědí na konkrétní otázku. Pokud tedy například 4 respondenti uvedli, že v komunikaci s více než jedním sourozencem užívají titulování rodinnou rolí, 142 AFVCS a 22 AFVS, 6 *jiné* a 28 neodpovědělo, uvádíme, že 81,6 % používá AFVCS, přestože ve vztahu k úhrnnému počtu respondentů D2 to dělá 70,3 %. Liší-li se odpovědi podle pohlaví adresáta komunikace, píšeme počet procent jako rozsah, kde první číslo vypovídá o takto kontaktovaných ženách, druhé o mužích (např. píšeme-li, že sourozencům netyká 3–4,3 % respondentů, pak 3 % vypovídají o sestrách a 4,3 % o bratrech). Počty procent zaokrouhlujeme na jedno desetinné místo.

6.2.1. Přístup respondenta k okolí

První část D2 byla ze všech nejrozsáhlejší a zajistila zajímavé poznatky. Věnovala se AF určeným jednotlivci s trojí výjimkou, jíž byly AF určené rodičům, prarodičům a sourozencům (o tom níže). Grafická znázornění odpovědí z první části D2 jsou k nahlédnutí v příloze č. 7 v grafech 3–8).

⁹⁴ Zajímat nás budou především okresy Lisabon, Porto a Faro, které se nejaktivněji účastnily druhého šetření.

⁹⁵ Důvodem je náročnost zpracování dotazníku D2, který – nepočítaje část věnovanou sociodemografické identifikaci – obsahoval devadesát šest otázek či bodů a přitom většina otázek byla polootevřených či otevřených. Násobeno počtem respondentů to dělá potenciálně 19.392 odpovědi k analýzování.

6.2.1.1. V rodině

Rodičům i sourozencům převážná většina účastníků šetření tyká. Ale zatímco u sourozenců se jiná AF objeví ojediněle (ve 3–4,3 %), v hovoru s rodiči ve více než pětině případů respondent užije sloveso ve 3. os. sg. (matce netyká 22,9 % a otci 25,5 %). Srovnáme-li situaci v okresech Faro, Lisabon a Porto, zjistíme, že v první jmenované je forma 3. os. slovesa zhruba dvakrát častější než v druhé a o necelou třetinu častější než ve třetí (27,6 %, 14–17,5 %, 19,5 %, přičemž tentokrát je základem pro výpočet počtu procent celkový počet neprázdných odpovědí z daného okresu vyjma varianty *jiné*). Z Aveira jsme sice získali méně než polovinu odpovědí oproti počtu těch z blízkého okresu Porto, za zmínku však stojí, že tam se forma 3. os. slovesa neobjevila ani jednou. Nemůžeme však pro nedostatek podkladů říci, je-li větší užívání AF se slovesem ve 3. os. specifické největších portugalských aglomerací. Každopádně netykání rodičům se vyskytuje i mimo tři výše jmenované okresy. Mimoto se na první pohled zřetelně rysuje korelace tykání/netykání s věkem respondentů. Osoby ve věku 17–20 let rodičům netykají v 10,5 %, ve věku 21–30 let 8,3–11,5 %, ve věku 31–40 let už v 18,4 % a u starší 40 let se výsledky pohybují mezi 50 % a 68,8 %. Chtělo by se tudíž hledat spojitost se společenskými změnami po roce 1974. A s jakými nepřímými/přímými oslovenými rodičů se sloveso ve 3. os. obecně pojí? Nejvíce s titulováním rodinnou rolí, o necelou polovinu méně s explicitním *você*. Výjimečně respondent používá titulování jménem (D2 60d u matky i otce, D2 54a u otce).

Soudě podle užívaných AF, vztah respondentů k prarodičům se – aspoň na řečové úrovni – podstatně odlišuje od vztahu k rodičům (srv. s přílohou č. 7, grafem 3). Celkově se na babičku a dědu obrací AF spojenou se slovesem ve 3. os. 56,3–58,8 % z nich. Při pohledu na geografické rozložení při srovnání tří nejzastoupenějších okresů však tentokrát nevede Faro s přibližně 46,6–42,9 %, nýbrž Lisabon (57,4–64,2 %), následovaný Portem (48,7–52,5 %). Nejmarkantnější je tedy rozdíl v AF určené rodičům a prarodičům v Lisabonu, kde se blíží padesáti procentům.

Další dotaz se týkal manželek/manželů, partnerek/partnerů. Tentokrát bezkonkurenčně vedlo tykání. V obou případech byla AF vázící se ke slovesu ve formě 3. os. zvolena jen třikrát. Manželům titulují jménem respondentky D2 19f, D2 49f a partnerům D2 23m, D2 49f, D2 60d; respondentka D2 23p v hovoru s manželem užívá AFVC.

U rodičů, prarodičů a sourozenců jsme navíc sbírala data týkající se AF užívaných v hovoru s oběma rodiči, oběma prarodiči nebo více sourozenci současně a k nim se vázících přivlastňovacích výrazů. Zajímalo nás rozšíření AFVS v populaci a přivlastňovací výrazy

vázané k AFVCS. Z těch, kdo odpovídali, užívá AFVS pro sourozence 13 % mluvčích, pro rodiče 4 % a pro prarodiče 7 % s tím, že pro ostatní používají AF spojené se slovesem ve formě 3. os. pl. (buď AFVCS, nebo titulování příbuzenskou rolí; druhá varianta je přibližně o 10 % častější u prarodičů než u rodičů). Pouze D2 26b, D2 27e a D2 32c – všichni ze sousedních okresů (Braga, Porto, Aveiro) – uvedli, že tuto AF používají ve všech třech případech. Naproti tomu D2 23c, D2 25f, D2 29c, D2 35c ji používají jen pro prarodiče;⁹⁶ D2 49d, D2 56a pro prarodiče a rodiče; D2 29f pro prarodiče a sourozence; D2 25b, D2 25c, D2 38a pro rodiče a sourozence; D2 23j, D2 23n, D2 24j, D2 25f, D2 34b, D2 39d, D2 43a, D2 43b, D2 47a, D2 54b, D2 59a jen pro sourozence.⁹⁷ D2 41a užívá AFVS pro prarodiče, pro rodiče ne a má jen jediného sourozence. A jak nám tyto výsledky rozšíří oblast uchování užívání AFVS v běžném životě? Pokud někdo užívá *vós* pouze pro prarodiče, považujeme to za známku ústupu této AF a očekáváme, že z rejstříku aktivně užívaných AF vymizí se smrtí adresátů; ne tak v ostatních případech. Vezmeme-li v potaz kromě původu respondenta i oblast původu rodičů, zjistíme, že by se AFVS měla udržovat (aspoň v části populace) nejen ve třech výše psaných okresech, ale též v okrese Bragança, Guarda, Vila Real a dále na jih v okrese Lisabon a Faro, z čehož v okresech Bragança, Guarda a Vila-Real spíš jako AF určená sobě rovným nejbližším příbuzným, tedy sourozencům, zatímco v okrese Faro naopak jako uctívá AF pro nejbližší příbuzné. Tak to aspoň naznačuje analýza těch nemnoha odpovědí (srv. s rozšířením udávaným v pododdílu 5.2.2.1.).

Zjištění, že AFVS – obecně považované za plurálovou variantu tykání – jí nemusí být pro všechny mluvčí (a sekundárně důkaz toho, že když někdo používá AFVS pro prarodiče a rodiče, ale pro sourozence nikoli, nemusí to nutně být indikátorem ústupu této AF v dalších generacích), nám poskytly následující odpovědi. Respondenti D2 49d a D2 56a užívají pro rodiče i prarodiče v sg. AFVC, zatímco v pl. AFVS, nikoli AFVCS! AFVCS je pro ně v nejužší rodině toliko plurálem tykání. U D2 35c a D2 41a totéž platí pro prarodiče, resp.

⁹⁶ Užití *vós* jen pro prarodiče uvedla i respondentka D2 35b, ale vzhledem k její příkladové větě „*Vós, onde deixaram os guarda-chuvas?*“ se slovesem v 3. os. pl. lze soudit, že v jejím případě je *vós* zkrácenou variantou oslovení *avós* (čes. *prarodiče*), nikoli zájmenem 2. os. pl. D2 23e tutéž odpověď ilustroval prostým „*onde deixaram o vosso guarda-chuva?*“.

⁹⁷ Respondentky D2 25j, D2 25k, D2 28d, D2 56c a D2 56d sice také uvedly, že (jen) pro sourozence užívají AFVS, ale v ilustrační větě použily sloveso ve formě 3. os. pl. (srv. s pozn. 97). Vzhledem k pětinasobnému výskytu stěží můžeme tento jev považovat za chybu. Téměř se zdá, že se jedná o specifické stádium vymírání AFVS: mluvčí ví o existenci této AF a snaží se ji používat, jenže v jeho promluvě tvar slovesa neodpovídá gramaticky správnému (očekávanému).

(sourozence a) rodiče. To je překvapivé odhalení týkající se AFVCS. V podobném duchu D 21b užívá jako plurálovou podobu uctivé AFVC pro prarodiče titulování rodinnou rolí, a AFVCS jako plurál tykání rodičům a sourozencům. Naopak zcela logicky, je-li AFVS určená sourozencům, ale nikoli rodičům a prarodičům, může mít AFVCS hodnotu uctivější/formálnější AF než AFVS (např. D2 43a; obdobně D2 38a pro sourozence a rodiče vs. prarodiče).

A co když D2 34b a D2 47a tvrdí, že rodičům i sourozencům jednotlivě tykají, ale v plurálu používají pro první AFVCS a pro druhé AFVS? U D2 34b je ilustrativní věta bohužel v druhém případě v singuláru, a není tedy použitelná ke kontrole, druhá respondentka však svými větami dokládá, že tykání se skutečně u jednoho mluvčího může v plurálu projevit jako AFVCS i AFVS(!). Ukazuje se tu nepřímo, že nemusí být tykání jako tykání a může se u jednoho a téhož respondenta v plurálu projevit jednou jako AFVS, podruhé jako AFVCS shodné s plurálem AFVC.

U těch, kdo prarodiče, případně rodiče, titulují příbuzenskou rolí, bývá v plurálu titulování zachováno a AFVCS slouží jako plurálová obdoba tykání sourozencům, případně rodičům (např. D2 20c, D24c, D2 46b, D2 50c, D2 56b, D2 63a; doložený protipříklad: D2 46a: AFVCS ilustruje „*Onde é que o pai deixou o seu guarda-chuva? Onde é que [vocês]⁹⁸ deixaram o guarda-chuva?*“, tj. větami s oslovením nepřímým pro jednotlivce a nevyjádřeným podmětem pro rodičovský pár).

Dodejme, že jinak je AFVCS plurálovou podobou AFVC i tykání (namátkou např. D2 18c, D2 24b, D2 30a, D2 50b) a rozdíl v AF aplikovaných v singuláru se tím pádem stírá. Nesetře se ale ve chvíli, kdy údajně všeobjímající volbu AFVCS respondentka D2 59b ilustruje „*Onde é que vocemecês[sic!] deixaram o guarda chuva?*“ u rodičů a prarodičů, pro něž má v sg. AFVC, a „*Onde é que vocês deixaram o guarda-chuva?*“ u sourozenců, jimž v sg. tyká.

Mimoto se ukázalo, že oslovení přímé titulem dle příbuzenské role neukazuje nutně na titulování (např. D2 38c: AFVCS ilustruje „*Avô e avó, onde deixaram o vosso guarda-chuva?*“). Ale s tím se ostatně dalo počítat, uvážíme-li, že po přímém oslovení adresáta jménem také může následovat věta s tykáním (doklad např. u D2 42b).

Nyní se podívejme na přivlastňování. Přestože podle údajů získaných pro teoretickou část práce se dala očekávat jistá rozkolísanost odpovědí, analýzy přinesly zjištění, že všichni

⁹⁸ Pozn. respondenta.

účastníci šetření, kteří v rodině užívají AFVCS – a modelové věty upravili takovým způsobem, aby vypovídaly o přivlastňování –, užívají přivlastňovací výraz *vosso(s)/vossa(s)*. Stejně přivlastňovací výrazy používají i respondenti D2 20c, D2 42b a D2 50a pro prarodiče, případně (i) rodiče, které titulují rodinnou rolí. D2 25c, D2 38a a D2 59a je používají jak s AFVS, tak s AF spojenou s 3. os. pl. slovesa.

6.2.1.2. V zaměstnání

Lidé, s nimiž se setkáváme na pracovišti, jsou vůči nám v postavení rovném, nadřazeném a podřazeném (ať pracovní či věkově). Můžeme je ale dělit také horizontálně na ty, jež známe jménem a ostatní. To vše – a nejen to – ovlivňuje volbu AF (viz příloha č. 7, grafy 4-7). U posledně jmenovaných jsou automaticky vyloučeny všechny AF obsahující jméno. Jelikož však s nimi sdílíme pracovní prostředí, jsou nám přesto bližší, než naprosto neznámí, kterým bude věnován pododdíl 6.2.1.3. Začneme zde spolupracovníky „se jménem“.

6.2.1.2.1. Známí

71,1–72,2 % z dotázaných jednoznačně tyká mladším kolegům a kolegyním, u stejně starých spolupracovníků je dokonce podíl tykání o málo vyšší (75,6 %). Na druhém místě ve frekvenci užití se zdánlivě umístilo titulování jménem (20,9–20,7 % pro mladší, 16,8 % pro stejně staré), na třetím AFVC (možnost *você (řečené)* 4,5–5 % pro mladší, 5,1 % pro stejně staré). Zdánlivě proto, že se o titulování v pravém slova smyslu nemusí jednat. V příkladových větách totiž jména nefigurují a pokud ano, tak leda v roli oslovení přímého. Proto příklady titulování jménem splývají s příklady pro AFVC. Výjimkou z pravidla jsou D2 19e, D2 42c a D2 50d, které jméno použily jako nezpochybnitelné titulování jménem (v oslovení nepřímém) a D2 25f, která odpověď *křestní jméno + sloveso ve 3. os.* ilustrovala větou „*Onde é que a Dra.... deixou a sua pasta?*“, tedy se jménem anticipovaným titulem potvrzujícím, že ví o vysokoškolském vzdělání dotyčné.⁹⁹ Překvapivě také ti, kdo referovali o titulování *o colega*, u něž připojený člen měl upozornit, že titul je integrální součástí věty, nepoužili titul ve větě vždy, ale jen v jediném ze tří případů (D2 25i). Explicitní *você* se v příkladech nevyskytlo ani jedinkrát. V promluvě tudíž dochází zase k homofonii výpovědi s AFVC a s AFT. Podle čeho se tedy účastníci šetření rozhodovali, zda zaškrtnou možnost *křestní jméno + sloveso ve 3. os.* (20,9 %) nebo méně osobní *você (řečené)* (5 %) a *o colega + sloveso ve 3. os.* (1,5 %), pokud z 55 případů jen pět obsahovalo nějaké nepřímé oslovení?

⁹⁹ Ženskou podobu titulu v příkladu jednání s kolegou, nikoli kolegyní přičítáme nepozornosti. Nepřítomnost titulu podle pohlaví před titulem dle vzdělání může být jevem provázejícím ne zcela formální kontakt (na pracovišti), nikoli známkou nezdvořilosti.

Podívejme se na AF kontaktu se staršími (známými) kolegy. 21,7–21,3 % tykání jistě odpovídá realitě, u drtivé většiny zbylých odpovědí je jednoznačné jen to, že jsou spojeny se slovesem ve formě 3. os. Na kolik v hovoru skutečně zaznívá, co mluvčí napsali (39,2–37,1 % *křestní jméno + sloveso ve 3. os.*, 32,3–33 % *você (řečené)*, 2,6–3 % *o colega / a colega + sloveso ve 3. os.*), naznačily – jako už v předešlém odstavci – ilustrační věty. Respondenti, kteří využili volby *jiné*, někdy upozorňovali, že užitá AF se liší v závislosti na vztahu s konkrétním spolupracovníkem (např. D2 21l, D2 29d, D2 49a, D2 56b). Někteří používají tituly v nepřímém oslovení (např. D2 19e, D2 23h, D2 30d, D2 39a, D2 42c, D2 46a, D2 50a *křestní jméno*; D2 19e, D2 58a *o colega*; D2 50c, D2 50c, D2 50d, D2 59b tituly složené).

Rozdíl mezi tykáním stejně starým a starším kolegům přesahuje 50 %. Dalších téměř 20 % činí rozdíl mezi četností tykání starším kolegům a nadřízeným, kterým bylo tykání připsáno jen 2,9–2,2 % dotazovaných. A zde se opět setkáváme s nejasnostmi. 42,3 % odpovědí odkazovalo u nadřízeného muže na *křestní jméno + sloveso ve 3. os.*, 36,6 % na *você (řečené)*, 1,6 % *o colega + sloveso ve 3. os.* První typ odpovědí však v příkladech zahrnoval i titul podle vzdělání spojený se jménem (D2 39c v přímém oslovení) nebo titul podle pohlaví se jménem (D2 23g v přímém oslovení). Výrazně častěji než u předchozích spolupracovníků se v oslovování přímém/nepřímém objevují tituly dle pohlaví, vzdělání, profesního zařazení (*chefe*) i kombinované (*senhor + titul dle vzdělání*, *doutor + křestní jméno*, *senhor + křestní jméno*, *senhor + titul dle funkce / profesního zařazení*, *senhor + titul dle profesního zařazení + křestní jméno*, jen *titul dle profesního zařazení + křestní jméno* či titul dle profesního zařazení s přívlastkem: *excelentíssimo chefe*). U nadřízených žen pak jako titul dle pohlaví respondenti v možnosti *jiné* vyplňovali *dona + křestní jméno* (D2 25k, D2 49e, D2 54a), *menina + křestní jméno* (D2 25j), samotné *senhora* (D2 30d, D2 33a, D2 57a), titul dle vzdělání (*doutora* D2 25c, D2 27i, D2 49e, D2 50b) či odbornosti (např. *enfermeira*¹⁰⁰; D2 25e, D2 27g, D2 44a) a kombinované (*senhora doutora*, *senhora engenheira*, *doutora + křestní jméno* D2 35a). Blíže nespecifikovaný titul používají i D2 31a, D2 42a, D2 56d. Je tedy znát, že rozvitějším titulům v hovoru s nadřízenou, resp. nadřízeným, se nevyhýbá žádná věková skupina.

Dostáváme se k uklízečce, tedy prototypu osoby, kterou sice potkávají dotazovaní na pracovišti, mohou ji znát jménem, ale nemusí k ní mít natolik blízký vztah jako ke kolegům z oboru. Vždyť jsou jí všichni do jisté míry nadřazení, protože vykonávají odbornější práci.

¹⁰⁰ Čes. zdravotní sestra.

Panující socioprofesionální rozdíl se v odpovědích projevil už tím, že uklízečce nikdo netýká.¹⁰¹ Respondenti referovali o užití *křestního jméno + slovesa ve 3. os.* v 23,8 % odpovědí, *você (řečeného)* v 30,1 % a titulování *a senhora* v 1,3 %. Největší podíl v odpovědích však měla kombinace *a Dona + křestní jméno* (40,9 %). Do 3,6 % odpovědí *jiné* náleželo kombinované titulování (*a senhora + křestní jméno* (D2 34b, D2 43a, D2 43b, D2 60d), *menina* (D2 29h) a další *Dona*. I tentokrát jsme se v příkladech dočkali nesrovnalostí. Např. D2 23p údajně uklízečku oslovuje křestním jménem ve spojení s příjmením, ale ilustruje to větou „*Senhora da limpeza*“¹⁰² *onde deixou o seu guarda-chuva?*“; anebo když D2 62a dává jako příklad na AF spojenou s titulováním *a Dona + křestní jméno* „*Onde a Senhora X deixou a pasta?*“; případně D2 26a větou „*onde é que a sra. deixou o seu guarda-chuva?*“ dokládá titulování jménem (obdobně D2 21g, D2 59b). Z řady v celku uniformních AF vybočuje D2 50d se složeným titulováním *a senhora Dona + křestní jméno* a s dovětkem, že kdyby uklízel muž, titulovala by ho *o senhor* s křestním jménem. Příkladem „*Onde é que a Srª D. Luísa deixou a sua pasta?*“ se k ní připojuje D2 50c, tedy respondentka údajně titulující uklízečku *a Dona + křestní jméno*.

Zaměříme-li se na přivlastňovací výrazy užití ve větách adresovaných mladšímu kolegovi, staršímu kolegovi, nadřízenému a uklízečce, vidíme, že při tykání se používá *teu(s)/tuas(s)*. Při obracení se na druhého alokucí formou spojenou se slovesem ve 3. os. sg. nacházíme jednotně přivlastňovací *seu(s)/sua(s)*, ať už se příslušná AF pojí s jakýmkoli či žádným přímým oslovením nebo oslovením nepřímým (jménem, titulem podle pohlaví, vzdělání atd.). Můžeme tudíž konstatovat, že tyto výrazy jsou pro přivlastňování adresátovi nejpřirozenější a jiné podoby popisované lingvisty se zřejmě uplatní pouze ve chvíli, kdy chce mluvčí zdůraznit, jaké osobě ve výpovědi přivlastňuje.

6.2.1.2.2. Méně známí

Jak se změní repertoár AF ve chvíli, kdy na pracovišti mluvčí jedná se spolupracovníky a uklízečkou, jež nezná jménem? Podíl tykání se u mladších sníží více než desetkrát (na pouhých 6,7 %) a u stejně starých o málo méně než desetkrát (na 7,8 %). Netykající

¹⁰¹ Výjimkou potvrzující pravidlo je respondent D2 38b, který uvedl, že uklízečce tyká, nezná-li ji jménem, a pokud její jméno zná, použije je ve spojení se slovesem ve 3. os. Je-li to pravda, vypadá to, že teprve uklízečka, která se dotčenému představila, si zaslouží důstojnější(?) přístup.

¹⁰² Čes. *paní uklízečko*.

mluvčí se rozdělili v poměru přibližně 3:6:4 mezi ty, kteří (údajně)¹⁰³ používají explicitní *você* (21 % pro mladší, 21,8 % pro stejně staré), ty, kteří titulují *o colega / a colega* (42,1 % mladší, 42 % vrstevníky), a ty, kteří použijí 3. os. slovesnou bez dalších specifikací (28,2 % a 27,5 %).

Také u starších spolupracovníků se podíl tykání zhruba desetinásobně sníží (na 2,6 %), ovšem poměr tří AF se slovesem ve 3. os. zmíněných v předešlém odstavci se do značné míry vyrovná (27, 26,5 a 24,5 % v uvedeném pořadí) a žádná tedy výrazně nepřevažuje nad ostatními. Titulování *o colega / a colega* byly nejvýrazněji odčerpány hlasy jiným typem, a sice *o senhor / a senhora*. To volilo 17,3 % účastníků šetření. Výjimečně se objevila jiná AFT, jako titulování podle (tušeného) vzdělání či pracovního zařazení. Zajímavý je přístup respondentky D2 42b, která píše, že se zeptá na jméno a připojí sloveso ve 3. os. Za pozornost stojí rovněž variabilita poměrů odpovědí v závislosti na věku respondenta (viz příloha č. 7, graf 6). S přibývajícím věkem respondentů se snižoval podíl odpovědi *você (řečené)* z počátečních 41,2 % u lidí mezi 17–20 lety na 12,5 % u informátorů ve věku 51–60 let. Rostl naopak podíl titulování *o colega / a colega* z počátečních 17,6 % u nejmladších respondentů na 50 % u starších 51 let. Zdá se tedy, že titulovat starší spolupracovníky *kolega/kolegyně* si dovolí spíše ti, kteří od nich nejsou věkově příliš daleko, zatímco mladší dají přednost *você*.¹⁰⁴ Co se týče titulování *o senhor / a senhora*, používá ho více než pětina respondentů ve věku 17–30 a čtvrtina ve věku 51–60 let. Proč se však k němu ve věku 31–50 let uchyluje v průměru jen desetina respondentů, nedokážeme odhadnout. Sečteme-li dále odpovědi uvádějící *você (řečené)* a *samotnou 3. os. slovesa*, dostaneme se k hodnotám kolem padesáti procent u všech věkových skupin vyjma skupiny 51–60 let, u níž tento součet dává jen 25 %. Tato věková skupina tedy nejvýrazněji preferuje titulování.

V hovoru s uklízečkou neznámého jména 21,9 % dotazovaných volí explicitní *você*, 22,4 % *neosobní AF* a 53,6 % využije titulování *a senhora*. Při pohledu na korelaci mezi AF a věkem (viz příloha č. 7, graf 7) si všimneme, že titulování je o více než 22 % častější než součet ostatních AF spojených se slovesem ve 3. os. u všech věkových skupin, kromě osob ve věku 21–30 let. U posledně zmíněných se k titulování naopak mluvčí hlásí o 7,2 % méně. Příčinu tohoto jevu jsme zatím neodhalili.

¹⁰³ Tvrzení respondentů po zkušenostech z předešlé části dotazníku musíme brát s rezervou. Bez příkladových vět se nedá ověřit, zda *você (řečené)* v promluvě skutečně zazní.

¹⁰⁴ Těžko říci, zda skutečně upřednostňují explicitní *você*, anebo zda se pod touto odpovědí ve skutečnosti skrývá *neosobní AF*.

Závěrem tohoto pododdílu zbývá upozornit na to, že při srovnávání užití titulovacích vs. netitulovacích AF spojených se slovesem ve 3. os. v kontaktu s kolegy a uklízečkou, jejichž jméno dotazovaní neznají, ve třech nejzastoupenějších okresech původu respondentů (Faro, Lisabon, Porto; viz příloha č. 7, tab. 19) to byli obyvatelé okresu Porto, kdo vykazoval ve všech čtyřech případech nejvyšší preferenci netitulovacích AF (v průměru 61,5 % netitulování). Naproti tomu titulování vítězilo v okrese Faro (v poměru 3:1 vůči lisabonskému, kde titulovali častěji než ve farském pouze starší kolegy; ve farském okrese v průměru 55,9 % titulování).

6.2.1.3. V cizím prostředí

Posouváme se k lidem, s nimiž respondent nesdílí ani rodinné zázemí, ani pracovní prostředí a jsou mu tedy zcela cizí. Jako prototyp osoby, s níž ho váže vztah zákazník – poskytovatel služby, jsme vybrali personál zákaznických center (knihoven, pošt, pokladen portugalské železnice apod.). Těmto lidem netýká nikdo. Ve 12,9 % mluvčí volí jednoznačně *você* (řečené), ve 13,4 % *neosobní AF* a ve 40,3 % dotyčného/dotyčnou titulují *o senhor / a senhora*. Plných 33,3 % respondentů zatrhlo více možností a/nebo variantu *jiné*. Pokud zohledníme i tyto odpovědi s více zatrženými možnostmi, zjistíme, že plných 70,6 % odpovídajících někdy použije titulování *o senhor / a senhora*, 10 % titulování *o menino / a menina*,¹⁰⁵ 25,4 % se hlásí k užívání *você* (řečeného) a 30,3 % k užívání *neosobní AF*. Jelikož nás zajímalo i to, mezi jakými kombinacemi AF se rozhodují respondenti, kteří nejsou jednostranně vyhranění, zjistili jsme, že v oněch 33,3 % jmenovaných výše je zahrnuto 6 % mluvčích, kteří jen titulují¹⁰⁶, 11,4 % mluvčích, kteří lavírují mezi titulováním *o senhor / a senhora* a *neosobní AF*, 8,5 % takových, kteří údajně střídají *você* (řečené) a titulování *o senhor / a senhora*¹⁰⁷ a překvapivě i 1,5 % těch, kteří vybírají mezi *você* (řečeným) a *neosobní AF*. U těchto posledních by se dalo očekávat, že *você* skutečně někdy vysloví. Ve výsledku se zdá, že zatímco „větší čtvrtina“ respondentů si pravděpodobně vystačí při návštěvě zákaznického centra s *neosobní AF*, bezmála

¹⁰⁵ Poměrně nízké zastoupení tohoto titulování může být zapříčiněné tím, že je nadpoloviční většina účastníků šetření mladší 31 let a nevyužije tudíž oslovení přibližně odpovídající českému *mladý pane / slečno* (eventuálně *mladá paní*).

¹⁰⁶ Mohli bychom je tedy přičíst k vyhraněným 40,3 % s dovětkem, že tito v titulování rozlišují – zřejmě podle věku adresáta – *o menino / a menina* vs. *o senhor / a senhora*, a dostali bychom se na 46,3 % výhradního titulování.

¹⁰⁷ Těžko říci, zda by se neměli připočítat k předešlé 11,4% skupině.

polovina dalších se pravděpodobně neobejde bez titulování. Jako cizinci bychom se i my při cestě do Portugalska měli držet hlavního proudu.

A jak informátoři přistupují k naprosto neznámým lidem? Vizualizaci odpovědi poskytne příloha č. 7, graf 8. Dětem 83,1 % respondentů tyká, 13,4 % je tituluje *o menino / a menina* a jen 1,5 % volí *você (řečené)*. Dospívajícím jich tyká už o 17 % méně, zato o 16,8 % více mluvčích použije *você (řečené)*, titulování *o menino / a menina* ustupuje o 2,7 %.

Mladším dospělým a svým vrstevníkům tyká pouhých 5,6–7,5 %, resp. 6,3–6,6 % účastníků šetření. Starším neznámým netyká vůbec nikdo. Jasně se v tom odráží fakt, že jakmile člověk přestane být dítětem, málokterý neznámý si ho dovolí oslovovat familiárně. AFVC volí 25,9–30,1 % dotázaných pro mladší dospělé a 30,7–29,5 % pro vrstevníky, takže se rozšíření této AF v obou případech udržuje přibližně na stejné úrovni. K rapidnímu poklesu četnosti volby AFVC dochází až při komunikaci se staršími neznámými, kdy se k *você (řečenému)* uchyluje již jen polovina z původního množství respondentů (13,8–12,8 %). S výjimkou těch, kdo zatrhlí *jiné*, všichni ostatní dotázaní neznámé titulují. V součtu titulování *o menino / a menina* a *o senhor / a senhora* to činí 58,9–53,2 % mladším, 56,3–58,5 % vrstevníkům a plných 84,1–85,7 % starším. Z podstaty věci plyne a dotazníky to potvrdily, že titulování *o menino / a menina* je určené především mladším ročníkům (25,9–10,8 % ho užívá pro mladší adresáty, pro vrstevníky už jen 7,3–1,6 %). Rozdíl v užití této AFT pro ženy a muže je významný: pro ženy se užívá s minimálně dvojnásobně vyšší frekvencí. Důvodem bude tradiční rozlišování slečen a vdaných paní, obvyklé v evropské patriarchální společnosti, které nemá svůj protějšek v mužské populaci. Jinak řečeno mladý muž je prostě pán (*mladíku* ho oslovují málokdy), kdežto mladá žena se paní stane až po svatbě. Překvapením proto pro nás bylo, když jsme mezi možnými tituly pro mladší muže našli v D2 23c titul/oslovení *rapaz*¹⁰⁸ (obhajitelné tím, že ve 23 letech většině lidí mladší osoby nepřipadají dospělé). Pro úplnost dodejme, že při revizi odpovědí *jiné* se zjistilo, že respondentům ve výběru možných titulování chyběla položka odpovídající *neosobní AF*. Pro mladší ji jednoznačně používá 5,6–5,4 %, pro vrstevníky 5,2–3,8 % a pro starší jen 1–0,5 % informátorů.

6.2.2. Respondentovo očekávání a skutečný přístup okolí

Než se podíváme, jakou AF se obrací okolí na účastníky šetření, shrneme si poznámky, v nichž se 45 z nich vyznalo z toho, jaké AF jim vadí. Nejčastěji byly výhrady směřovány vůči nemístně užitému tykání (obecně proti tykání ze strany neznámých vystupují D2 21a,

¹⁰⁸ Čes. hoch.

D2 24e, D2 31d, D2 38c, D2 40a, D2 46c, D2 62a, D2 63a; proti jednostrannému tykání D2 27b) a proti AFVC jako takové (D2 20f, D2 23h, D2 29d, D2 31a,¹⁰⁹ D2 33b, D2 39a, D2 39e, D2 44a, D2 49f, D2 53a, D2 60b, D2 63a; D2 62a považuje AFVC za přípustnou jen mezi známými, kteří udržují odstup; naproti tomu D2 42c za přípustné AF adresované jí neznámými – po boku titulování *a senhora* nebo křestním jménem – řadí právě i AFVC). S rostoucím věkem lidé jistě považují za vhodnější AFT *o senhor / a senhora*. Mimoto mladí nemají rádi přemrštěnou formálnost, jakou vidí v užívání AFVC mezi rodiči a dětmi (D2 18a, D2 22g), vrstevníky (D2 22g říká, že do 25 let by si lidé měli tykat) či ze strany profesorů (D2 20a) a v titulování mladých lidí *o senhor / a senhora* (D2 18a, D2 22g).¹¹⁰

Výhrady jsou ovšem vznášeny i proti AFT určeným výhradně ženám. Proti titulování *a senhora* + *křestní jméno* a za *a Dona* + *křestní jméno* se staví D2 18c. Naopak proti *a Dona* + *křestní jméno* je D2 31d, D2 39e, D2 49f. Titulování *a senhora* + *křestní jméno* nevyhovuje ani D2 44a, D2 56b (muž!), D2 56d, a D2 50c ho přímo nesnáší (zatímco *a Dona* + *křestní jméno* se jí „jen“ nelíbí). Jako nepatřičné je vnímáno titulování žen ve zralém věku *a menina* (D2 56d). U mužských titulů zazněly odsudky vůči titulování *o senhor* + *křestní jméno* (D2 50c, D2 56b), k němuž jako vhodnější alternativu nabízí první jmenovaná tentýž titul podle pohlaví, ale ve spojení s příjmením (odsudek viz též pododdíl 5.2.1.3.2.).

6.2.2.1. V rodině

Celým 96,8 % informátorů jejich životní partner tyká. AF spojenou s titulováním křestním jménem používá v jednání s ní manžel D2 37b, D2 49f a D2 60d.

6.2.2.2. V zaměstnání

Zatímco vrstevníci účastníkům šetření v 88 % případů tykají, v 5,9 % užívají titulování křestním jménem a ve 4,8 % AFVC, mladší a starší spolupracovníci tykají v 67,6 a 67,4 %, titulují jménem v 13,8 a 13 % a AFVC volí v 16 a 18,5 %. Na první pohled tu zaujme relativní vyrovnanost volby AF ze strany mladších a starších kolegů, v protikladu k přístupu vrstevníků. Původce takové shody, resp. rozdílu bychom mohli hledat v (ne)existujícím věkovém rozdílu: mezi stejně starými spolupracovníky není odlišnosti ve společenském statusu, stejné zázemí a věk sblížují a tykání je toho přirozeným projevem; u starších a

¹⁰⁹ Tato respondentka připouští, že AFVC ze strany Brazilců je ochotná tolerovat a nepovažuje ho u nich za známku špatného vychování. Srv. s posledním odstavcem pododdílu 6.1.1.2.

¹¹⁰ Srv. s úvodem oddílu 6.1.2.

mladších věkový rozdíl vytváří odstup, jenž se projevuje větším rozšířením AF spojených s formou 3. os. slovesa.

Pokud odpovědi roztřídíme dle věku respondentů, výsledky nabudou nový rozměr a jejich vypovídací hodnotu to zvýší. Zjistíme, že u vrstevníků je sice podíl tykání na vysoké úrovni (94,1 % u respondentů mladších 21 let, 73,3 % u 51–60letých), přece ho však s přibývajícím věkem respondentů ubývá ve prospěch titulování jménem (0 % u respondentů mladších 21 let, 20 % u 51–60letých). Rozdíl mezi vrstevníky a nevrstevníky je potom ve strmosti úbytku jedné a nárůstu preference druhé AF (srovnání viz příloha č. 7, grafy 9–11).

Nadřizení jsou ve volbě tykání výrazně zdrženlivější než zbylí kolegové. Respondentům tykají jen ze 40 %. Přednost tím pádem mají AF spojené se slovesem ve 3. os., z nichž na *você (řečené)* v úhrnu připadá 31,4 % a na titulování jménem 27 %. Zatímco ale u spolupracovníků byl vývoj užívání AF v závislosti na věku respondentů celkem plynulý, u nadřízených tomu tak není a jak tykání, tak titulování jménem vykazují stoupavě-klesavou tendenci (viz příloha č. 7, graf 12).

6.2.2.3. V cizím prostředí

Stejně jako v oddílu 6.1.2., ani tentokrát nezapomeneme na poloosobní kontakt mimo pracovní prostředí, jaký představuje hovor s operátorem *call-centra*. Už jsme psali, že ten často pracuje s národně klientem, což mu dává možnost být v jednání osobnější – volit AF nejen dle pohlaví adresáta, ale i podle akademických, profesních titulů apod. Na druhou stranu může být svázán interními směrnici, které mohou obsahovat doporučené a nevhodné způsoby vedení konverzace, navazování rozhovoru a tedy i oslovení. Zda jednají z vnitřní motivace či vnější nezjistíme, ale podíváme se, co činí. Nadpoloviční většina z nich své povědomí o zákazníkovi vtělí do titulování složeného z titulu dle pohlaví a z křestního jména (60 %), méně už užívá AFT *o senhor / a senhora + příjmení* (8,7 %). Také v 8,7 % používají jiného/dalšího titulu: dle dosaženého vzdělání či pracovního zařazení. V 17,4 % používají AFVC a to pravděpodobně budou ti, kteří poskytují služby anonymním klientům. Tuto hypotézu ale nelze ověřit. V úvodu oddílu jsme zaznamenali výhrady proti titulování mužů AFT *o senhor + křestní jméno* a upřednostňování téhož s příjmením. Těmto výhradám operátoři nevycházejí nijak zvlášť vstříc. Titulování *o senhor* s příjmením není časté (16,7 %), srovnáme-li to s variantou s křestním jménem (52,4 %). Doplňme, že neočekávaně jsme titulování dle pohlaví spojené jen s příjmením zaznamenali též u respondentek – a to hned v 6,6 % – přestože by se v podstatě vyskytovat nemělo (srv. s pododdílem 5.2.1.3.2). Příčinou

může být lpění na otrockém překladu firemních směrnic do cílového jazyka, bez ohledu na odlišně zaběhnutý systém oslovení.

V části D2 věnované alokačním formám používaným cizími lidmi (vyjma operátory) v hovoru s účastníky šetření měli tito možnost označit více variant, aby se dala podchytit pestrost přímých a nepřímých oslovení v celé její šíři. Mezi těmito „cizími lidmi“ figurovali, tak jako v D1,¹¹¹ poskytovatelé služeb (prodavači z trhů a z obchodů a číšníci) a náhodní kolemjdoucí. Ve výsledcích se objevilo přes patnáct různých kombinací AF, ale nás budou zajímat celkové počty a srovnání (viz příloha č. 7, graf 13). Přitom je třeba mít na paměti, že získaná data nevypovídají o reálné četnosti užití konkrétní AF, nýbrž jen a pouze o tom, jaké množství respondentů se s ní setkává. Opatřit hodnověrná data frekvenčního charakteru z dotazníku předloženého adresátům nelze.

Ukázalo se, že tykání osobám nad 25 let je naprosto ojedinělým jevem (referoval o něm jen D2 29b u neznámých na ulici) a ve věku 17–25 let se s ním setkáme výjimečně. V úhrnných součtech se u všech typů cizích lidí sešlo nejvíce hlasů u AFT *o senhor / a senhora*. O jejím užití v obchodech a restauračních zařízeních ale referovalo o přibližně 10 % informátorů více (59,7 % se s ní setkává na trhu, 70,3 % v obchodech, 70,7 % u číšníků a 63,1 % na ulici). Druhá nejčastější byla v souhrnech AFVC, s nejsilnější pozicí v komunikaci na ulici (30,2 % v obchodech, 27,6 % u číšníků a 40,8 % na ulici), následovaná AFT *o menino / a menina* (29,7 % v obchodech, 22,7 % u číšníků a 38 % na ulici) a *neosobní AF* (22 % v obchodech, 21,5 % u číšníků a 21,8 % na ulici). Tohoto pořadí se neudrželo jen u prodavačů na trhu, u nichž se AFT *o menino / a menina* umístila na druhé pozici s 45,7 %, AFVC na třetí (30,1 %) a *neosobní AF* na čtvrté (16,7 %). Zopakoval se tudíž částečně výsledek D1, a to v tom smyslu, že titulováním *o menino / a menina* od cizích lidí je nejvíce respondentů dostiženo na trhu. Oproti D1 ale tentokrát tamtéž výrazně posílila pozice titulování *o senhor / a senhora*.

Do sbírky „metaforických oslovení“ zákazníků a zákaznic trhovců (termín použila respondentka) nám díky D2 50c přibyla *minha jóia* a *meu anjo*.¹¹² Naopak D2 43a je i na trhu titulován *doutor*.

¹¹¹ Viz pododdíl 6.1.2.3.

¹¹² Čes. *můj klenot, můj anděl*.

6.2.3. Hierarchizace

Potom co jsme prošli užití AF v konkrétních komunikačních situacích, je čas věnovat se jim na abstraktnější rovině s úmyslem odhalit jejich vzájemnou hierarchizaci. V D2 jsme se již nevraceli k otázce titulování a složených titulování spojených s dosaženým vzděláním či akademickou hodností/profesí, neboť výsledky D1 byly ve shodě s údaji shromážděnými pro teoretickou část práce a nejevily se tedy jako problematické (srv. oddíl 6.1.4.).

6.2.3.1. Adresátem je muž

V hodnocení šesti AF určených muži na šestibodé stupnici podle stupně důvěrnosti/úcty s nimi spojených (viz příloha č. 7, graf 14) se jako nejdůvěrnější jednoznačně ukázalo *o meu amigo*, za ním následovalo titulování křestním jménem. Uprostřed, i když lehce vychýlené směrem k důvěrnosti, se umístilo titulování *seu + příjmení*. Prosté titulování dle pohlaví, tedy *o senhor*, a titulování *o senhor + křestní jméno* se obě umístila mezi formálními a za nejuctivější bylo beze všech pochybností zvoleno *o senhor + příjmení*. S ohledem na úvodní odstavce oddílu 6.2.2. a neurčité výhrady některých mužů vůči titulování *o senhor + křestní jméno* by bylo vhodné prozkoumat, v jakých kontextech je takové titulování na místě a kdy naopak nedostatečné. Jelikož titulování jménem je značně osobní, dalo by se očekávat, že toto titulování tím může být ovlivněno, a tudíž předurčeno pro prostředí blízké, jakým jsou sousedské vztahy či poloformální vztah na pracovišti.

6.2.3.2. Adresátkou je žena

Za nejdůvěrnější AF spojenou se slovesem ve formě 3. os. určenou ženě (viz příloha č. 7, graf 15) bylo označeno titulování jménem. Za ním se umístilo *você (řečené)*, které si v hodnocení vedlo stejně jako *seu + příjmení* v mužských titulováních (jen výsledek byl tentokrát o něco jednoznačnější), tzn. jako středně důvěrné/formální, ale přece blíže důvěrnému oslovení. Obdobou hodnocení *o senhor* a *o senhor + křestní jméno* u druhého pohlaví je *a senhora* a *a senhora + křestní jméno*, ale s tím rozdílem, že kritiků složeného titulování je mnohem více (opět viz úvodní odstavce oddílu 6.2.2.). Méně přesvědčivě znělo zařazení titulování *a Dona + křestní jméno* mezi formální AF, protože dvě pětiny respondentů ho označili za spíše formální důvěrné nebo spíše důvěrné formální. Může za to kontext, v němž se uplatňuje. Respondenti je totiž používají v práci v komunikaci s uklízečkou (nemusí být tedy spojeno se zvlášť vysokým sociálním statusem adresáta), často také uvádějí, že takto titulují (starší) sousedku, tedy osobu ze svého nejbližšího okolí.

6.2.3.3. Adresátem je alespoň dvoučlenná skupina

Nově jsme učinili pokus s hodnocením nezakontextovaných vět určených skupině adresátů (viz příloha č. 7, graf 16). Lišily se vzájemně tvarem slovesa, použitým přivlastňovacím zájmenným výrazem a vyjádřeným/nevyjádřeným podmínkem. Stejně jako v předchozích dvou pododdílech i tentokrát se zřetelně rýsovaly nositelé titulu nejdůvěrnější a nejformálnější. Prvním byla věta náležející AFVS (*Onde comprastes os bilhetes?*), druhým titulování *os senhores* (*Onde os senhores compraram os bilhetes?*). AFVCS (*Onde vocês compraram os bilhetes?*) respondenti nejčastěji označili za středně důvěrnou/formální, ale s jasným důrazem na důvěrnou složku, protože – jak už bylo uvedeno výše (pododdíl 6.2.1.1.) – AFVCS v sobě pro mnohé respondenty pojí plurál tykání i AFVC. Zbylé dvě hodnocené věty se vzájemně lišily pouze přivlastňovacími výrazy a zvláště u *Onde compraram os vossos bilhetes?* byla patrná nejednotnost odpovědí. Z pododdílu 6.2.1.1. víme, že *vosso(s)/vossa(s)* se užívá k přivlastňování rodinným příslušníkům, z části D2 zaměřené na třídění vzorových vět podle příslušnosti k té či oné AF vyplynulo, že věty tohoto typu jsou vnímány jako dobře utvořené a 75 % respondentů přiřazovány k AFVCS a 43,8 % k AFTT *os senhores / as senhoras* (26 % dotazovaných je řadí k oběma AF). Nejednoznačný výsledek byl toho logickým vyústěním. Záleželo totiž na tom, která složka u daného respondenta převážila. V součtu ale přece důvěrnost formulace převážila v poměru 2:1 oproti formálnosti.

U věty s přivlastňovacím výrazem *seu(s)/sua(s)* (*Onde compraram os seus bilhetes?*) se na chvíli zastavíme. Podobně jako větu s *vocês* ji respondenti nejčastěji označovali za středně důvěrnou/formální, tentokrát ale s neznatelnou převahou formální složky. Jenže na druhou stranu ve v předešlém odstavci zmíněné části D2 věnované třídění vzorových vět se plných 57,9 % dotázaných vyjádřilo, že by větu tohoto typu¹¹³ *nikdy neřekli* (22,1 % řadilo k AFVCS, 27,4 % k AFTT *os senhores / as senhoras* a jen 6,8 % z toho k oběma AF). Byla-li tato odpověď motivována použitým zájmenným výrazem, je nutno se ptát, jaký přivlastňovací výraz – když ne tento – se potom v mluveném jazyce pojí s AFTT *os senhores / as senhoras*: *vosso(s)/vossa(s)*, nebo jiný?

¹¹³ Množstvím odmítavých odpovědí se překvapivě – z pohledu mluvnice dobře sestavená věta – *Onde estacionaram o seu carro?* (sloveso ve 3. os. pl. a přivlastňovací výraz 3. os.) vyrovná hodnocení věty bez shody v gramatické osobě *Onde estacionou o vosso carro?* (sloveso ve 3. os. sg. a přivlastňovací výraz 2. os. pl.). U první to bylo již zmíněných 57,9 %, u druhé 59 %.

6.2.4. Kolik je vlastně allokučních forem?

V celém předešlém textu jsme pro větší názornost a jednoznačnější specifikaci používali dělení AF odpovídající rozdělení podávanému v mluvnici CUNHY a CINTRY (1999) či v TEYSSIEROVĚ (1989) a také v zadání D2 jsme se více či méně přesvědčivě snažili přimět účastníky šetření, aby mezi nimi rozlišovali. Nyní se podívejme na to, podívat se, zda takové dělení není poněkud násilné a nečiní téma portugalských AF komplikovanějším, než by bylo nezbytně nutné. K této úvaze nás vedlo srovnání role a pestrosti přímých oslovení v češtině (srv. např. ŠVEHLOVÁ 1995; ve srovnání s němčinou KNĚŘOVÁ 1995) s fungováním polského „pánování“ (viz DAMBORSKÝ 1992) a v neposlední řadě i s výsledky části dotazníku věnované určování AF použitých v typových větách.

Čeština i polština mají, stejně jako portugálština, prakticky neomezený rejstřík přímých oslovení. Jenže třetí jazyk se od prvních dvou zásadně liší v označení adresáta v roli podmětu: tam kde až na výjimky v češtině stojí – ať už vyjádřené nebo nevyjádřené – *ty* a *vy*, v polštině *ty*, *pan/pani* a *wy*, *panowie/panie/państwo*, v portugálštině může být v podstatě cokoli. Zabývali jsme se proto tím, jak dalece rodilí mluvčí AF rozlišují. Předložili jsme jim proto sérii vět, u nichž měli určit, jakou allokuční formu reprezentují. V základní nabídce přitom byly pouze varianty *você* a *o senhor / a senhora*. Kdyby AFVC a AFT *o senhor / a senhora* byly portugalskou obdobou vykání jednotlivci a všechny ostatní „AF“ pouze jejich nástavbou, zvyšující vnější pestrost, měli by si respondenti vystačit se zaškrtnutím jedné z těchto možností a nevyužívat odpovědi *jiné*. Nestalo se tak. Uvážíme-li však, že procento odpovědí *jiné* bylo nízké a zčásti (odpovědi *křestní jméno + sloveso ve 3. os.*) je lze přičíst vlivu předcházející části dotazníku rozlišující používaná nepřímá oslovení podrobněji, můžeme učinit následující závěr: titulování jménem není rodilými mluvčími zřejmě považováno za samostatnou AF.¹¹⁴ Podrobná argumentace podporující tuto tezi následuje.

Figuruje-li jméno adresáta ve větě v roli podmětu (v D2 je použit příklad *A Paula tem horas? / O Francisco tem horas?*), větší část respondentů (50,8 %) ho jednoznačně připisuje AFVC, menší část stejně jednoznačně k AFT *o senhor / a senhora* (30,5 %) a další k oběma zmíněným (12,8 %). Když ale totéž křestní jméno předchází coby oslovení přímé stejné větě

¹¹⁴ Je zvláštní, že u vět se slovesem ve 3. os. sg. někteří respondenti odpovídali *tu*, tedy odkazem k tykání (např. D2 22b třikrát odpověděl pouze *tu*; D2 25f a D2 26a dvakrát *tu*; D2 19e, D2 22c, D2 29e, D2 37, D2 56b a další jednou). Nejčastěji (19x) k tomu došlo u věty *Ó Paula, tem horas? / Ó Francisco, tem horas?* Zde by omyl snad mohlo zavinit přímé oslovení, za předpokladu že by ho mluvčí považovali za natolik familiární, že by je nenapadlo ověřovat pozorným čtením, zda skutečně následuje tvar slovesa 2. os. sg.

(*Ó Paula, tem horas? / Ó Francisco, tem horas?*), tentokrát bez vyjádřeného podmětu, poměry odpovědí se zásadně promění, AFVC mocně přibude, AFT *o senhor / a senhora* ubude a odpovědi odkazujících k oběma AF rovněž ubude (výsledky: 70,2 %, 5,3 % a 6,4 %).¹¹⁵ Z toho je patrné, že jednak titulování křestním jménem rodilí mluvčí nepovažují za samostatnou AF, jednak zdánlivě totéž titulování může podle své role ve větě mít jinou důvěrně-formální platnost. Pro srovnání dodejme, že stále táž otázka, ale tentokrát beze jména a uvozená kontaktní zdvořilostní formulkou *s dovoľením* (*Com licença, tem horas?*) byla označena 24,6 % respondentů za náležející k AFVC, 47,2 % k AFT *o senhor / a senhora* a 23,1 % k oběma AF. Věta *s neosobní AF* tedy viditelně působí z těchto tří typových vět nejformálněji. D2 26d pomáhá poznatek relativizovat, jelikož u všech tří píše, že mohou náležet jak k AFVC, tak k AFT *o senhor / a senhora*, ale *você* i *o senhor / a senhora* se vypouštějí, aby věta nezněla příliš troufale ani příliš formálně.

Měli bychom se krátce vrátit k otázce z nadpisu oddílu. Vzhledem k tomu, že si u takovýchto vět 81,4 % až 94,9 % respondentů vystačí s kategoriemi AFVC a AFT *o senhor / a senhora*, aniž upozorňují, že minimálně ona nepříznaková varianta by mohla být využitelná i pro jiné AF či že varianta se jménem v roli podmětu přísluší jiné AF než dvěma nabízeným, nabýváme přesvědčení, že běžný mluvčí uvažuje v těchto základních kategoriích (nepočítaje ještě tykání).¹¹⁶ V následujícím oddílu se zastavíme u otázky, proč jsou ony kategorie dvě a ne jedna. Myslíme si proto, že vymezování dalších kategorií má smysl pouze ve chvíli, kdy se snažíme v portugalské provádět podobný průzkum, o jakém referuje Magdalena KNĚŘOVÁ ve svém článku (KNĚŘOVÁ 1995), tedy v zásadě průzkum variability oslovení přímého (které se v portugalské může projevit i v oslovení nepřímém, jež je specifické pro námi studovaný jazyk). V ostatních případech by nejspíš bylo možné redukovat celou složitou stratifikaci v singuláru na opozici tykání a netykání s dovětkem, že s druhou volbou spjaté paradigma použitelných výrazů předmětových a přivlastňovacích se může lišit v závislosti na explicitně/implicitně užitém oslovení. Pro typicky portugalské nepřímé oslovení by se v té souvislosti mohl zavést termín *vokativní podmět*.

¹¹⁵ D2 43b v obakráte odpovídá *o senhor / a senhora* a blíže určuje první formulaci jako málo formální a druhou jako velice málo formální. Podle D2 30d náleží věty začínající zvolací partikulí k *tratamento casual* (příležitostné AF), ty se jménem v podmětu pak k *tratamento formal* (formální AF). D2 38b píše, že odpovědi může být jak *você*, tak *o senhor / a senhora* a závisí to na stupni důvěrnosti [vztahu k adresátovi?].

¹¹⁶ D2 19b dokonce píše, že AFVC odpovídá AFT *o senhor / a senhora*.

6.2.5. Tabuizované *você* vs. přípustné *você*s

Proč mluvčí rozlišují AFVC a AFT *o senhor / a senhora*? Příčinu je nutno hledat ve slově *você*, podle nějž je AFVC nazývána. Připomeňme si jeho etymologii: z původního uctivého oslovení *Vossa Mercê* vzniklo krácením pod vlivem rychlé či nedbalé výslovnosti a spolu s délkou oslovení ztratilo i na uctivosti. Je možné, že v některých oblastech Portugalska si dosud udrželo zdvořilý příděch, jak o tom referují někteří autoři (viz pododdíl 5.2.1.2.) a jak by naznačovaly odpovědi z části D2 věnovaného AF užívaným v rodině. Je však pozoruhodné, že více než čtvrtina respondentů v části D2 věnované charakteristikám jednotlivých AF užívání *você* přímo odmítla nebo vůči němu vyslovila výhrady. Další dílčí odpovědi v D2 totiž naznačují následující: jednak může být explicitní užití *você* v promluvě zcela nežádoucí a jednak i ti, kdo se k užívání AFVC hlásí, mohou ve skutečnosti mít na mysli nestigmatizovanou *neosobní AF* (tedy samotné sloveso ve 3. os.), která však nemá mezi běžnou populací vlastní označení, jelikož se nepojí s žádným zájmenem, jež by jí je mohlo propůjčit. Zásadním problémem vyplývajícím z analýzy D2 se tak jeví právě absence nekonotovaného zájmena honorifika. Tento nedostatek názorně ilustruje D2 50c, když v jedné z odpovědí píše: „*Não o estou a tratar por tu, mas também não é você, porque esse você não está explícito*“, neboli: Netykám mu, ani nepoužívám AFVC, poněvadž *você* není explicitně vyjádřeno. Rozlišování *tratamento por você* a *tratamento por o senhor / a senhora* tedy ve svém důsledku bude jen rozlišováním přítomnosti či absence projevů úcty (nejen odstupu) v promluvě, bez toho že by kdy *você* muselo být použito.

Je tedy explicitní *você* – jakkoli tabuizované – někdy přípustné? Podle jeho odpůrců ano, ale výjimečně: v hovoru s Brazilci (D2 18b, D2 20f, D2 38c; srv. s posledním odstavcem pododdílu 6.1.1.2.), protože jejich honorativ je jinak nastaven, případně v hádce (D2 27i, D2 34b). Mimo tyto výjimky by se nemělo užívat, přestože v kavárně někdy zazní (D2 21m). V Portugalsku je totiž příznakem špatného vychování (D2 20f, D2 23h, D2 26d, D2 29d, D2 39e, D2 59a) nebo je považováno za chybu (D2 17a, D2 21j), působí podivně (D2 24c) či nepatřičně (D2 24m, D2 38b, D2 46a, D2 56b). Je-li však přesto užito, mělo by to být pro osobu, s níž máme velice důvěrný formální vztah (otec D2 27g používá AFVC v hovoru s tchýní), i tehdy je ale vhodnější *você* nahradit, např. jménem dotyčné osoby (D2 23b, D2 30b, D2 62a). D2 33b, D2 37b a D2 60d nicméně připouštějí, že někteří zástupci „vyšší společnosti“ ho používají neustále, a D2 42a píše, že může sloužit jako alternativa tykání mezi osobami, které si pro tykání nejsou dostatečně blízké. To jsou tedy komentáře těch, kdo jsou v zásadě proti explicitnímu *você*. Komentáře druhého tábora bohužel přinést nemůžeme,

jelikož nebylo možné zjistit, zda se skutečně vyjadřují k užití *você* vyjádřeného nebo jediné k užití slovesa ve formě 3. os.

Pro cizince z toho plyne poučení, že by se tomuto slovu v Portugalsku také měli vyhýbat. Totéž ale neplatí pro plurálovou formu téhož. Ta byla totiž vzata na milost a její užití také odmítli jen tři účastníci šetření (D2 24m, D2 49f a D2 60d). Příčinu dvojího přístupu ke dvěma formám (singulárové a plurálové) téhož slova lze spatřovat v tom, že v plurálu by *vocês* nebylo tak snadné nahradit. Těžko totiž v hovoru ke skupině osob nazvat všechny jménem.

7. Závěr

Pokusíme se nyní shrnout výsledky své práce. V průběhu zpracovávání vymezené problematiky vyšly najevo některé skutečnosti, na něž bychom rádi upozornili.

V první řadě se hned v počátku projevil nedostatek na poli terminologie, způsobený pravděpodobně tím, že srovnávací lingvistika se věnuje více tématům mimo specifika ústní komunikace, tím spíše komunikace v portugalštině. Pokusili jsme se nedostatek kompenzovat navržením vlastní terminologie, doufajíc v její obecnější přínos (nejen v humanitních vědách platí, že teprve to, co dokážeme pojmenovat, můžeme plně vnímat). Dlouho nic nenasevďovalo tomu, že by zvolená cesta nevedla k cíli. Z teoretických statí se dalo usuzovat, že portugalský ekvivalent české opozice tykání – vykání je tvořen vzájemně neprostupnými paradigmaty vázanými na oslovení adresáta. Portugalský systém opozic by se od systémů existujících v jiných evropských jazycích lišil neuzavřeností. Ani výsledky prvního dotazníkového výzkumu nám toto přesvědčení nevyvrátily. Teprve druhý dotazník prokázal, že takto budovaný koncept je neudržitelný. Odpovědi na správně orientované otázky daly následující poznatky:

Uchopení tématu je znesnadňováno absencí obecně přijatelného zájmena odpovídajícího českému *vy* v singuláru. Navíc *vokativní podmět* (jak jsme si dovolili označit přítomnost oslovení na místě vyhrazeném v jiných jazycích zájmenům) veškeré snahy o zjednodušování a systematizaci značně komplikuje. Sami rodilí mluvčí nedokáží jasně vymezit hranice oddělující allokuční formy spojované s 3. os. slovesa. To poznamenává vypovídací hodnotu odpovědí v dotaznících.

Hlavní přínos teoretické části předkládané práce spočívá v získání uceleného přehledu o struktuře soustavy potenciálních portugalských allokučních forem. Nejvíce pozornosti byl přitom věnován stavbě a třídění titulů, které mimo větnou konstrukci fungují jako oslovení přímé a ve větě zastávají roli podmětu. Tituly mohou být tvořeny několika složkami, různě složité, a proto jsme je dělili podle způsobů jejich tvoření. V pozadí samozřejmě nezůstaly ani tvary slovesa vázané k allokučním formám.

Charakteristiky užití allokučních forem v teoretické části statí se rámcově shodovaly s výsledky průzkumu. Pokládáme proto za nutné zmínit se zejména o sporných místech.

V literatuře se píše o ústupu AFVS z běžného jazyka. Autoři jsou ve svých tvrzeních různě radikální. Má-li být podle nich tato AF dosud někde zachována, pak v některých oblastech

severního Portugalska a nikoli v lisabonském nářečí. D2 měl dostatečně široký okruh respondentů, aby přinesl doklady o tom, že území, kde je v rodinách dosud AFVS dosud používána, může být mnohem rozsáhlejší a zasahuje i okres Lisabon. Další studie by se mohla zaměřit na srovnání hustoty rozšíření této AF v jižnějších okresech a v severních.

Ukázalo se rovněž, že v rodinách, v nichž se *vós* nadále užívá, nemusí mít vždy platnost plurálu tykání. Může dokonce fungovat jako plurál formálnější AF (AFVC), zatímco AFVCS má tamtéž roli důvěrnou. Musíme připomenout také objev existence hybridní AF spojující *vós* se slovesem ve 3. os. pl.

Z titulování se nejvíce problematickým jevílo titulování ženě bez vysokoškolského titulu, konkrétně hierarchizace a okruh užití jí určených AF. Ze tří podrobených nejdůkladnějšímu zkoumání bylo nejednoznačnější – a ve shodě s literaturou – hodnoceno *a Senhora Dona + křestní jméno*. Nicméně významná část respondentů k hodnocení jednak dodávala upozornění na to, že vysoká míra úcty v něm obsažená může působit přepjatě až archaicky, jednak poznamenávala, že ho vůbec nepoužívá. Zbývá dvě titulování (*a Senhora + křestní jméno* a *a Dona + křestní jméno*) se nepodařilo seřadit, neboť ani v sociodemograficky jednotnější skupině respondentů D1 nedošlo ke shodě. V druhém výzkumu se ukázalo, že celospolečenská shoda nepanuje ani na poli hierarchizace složených titulování mužů bez akademického titulu. Do budoucna by proto bylo zajímavé pokusit se s pomocí rozsáhlé studie názory mluvčích lépe zmapovat a utřídit.

Při vzájemném srovnání výsledků D1 a D2 vypovídajících o užití tykání vs. AF spojených s 3. os. sg. nedošlo ke sporům. Výsledky D2 lze tedy považovat za souhrnné zpracování, které D1 může obohatit pouze o ověření v literatuře podchycené hierarchizace složených titulování obsahujících akademické tituly.

Při shánění podkladů pro teoretické zpracování tématu se nám jako nejsložitější zdálo podtéma zájmných výrazů v předmětu odkazujících k adresátovi promluvy a také výrazů adresátovi přivlastňujících. Ukázalo se totiž, že na tomto poli je situace velice nestabilní (alespoň dle dostupné literatury) a jazyk se nachází ve stavu hledání vhodných forem. Proto mezi jednotlivými autory nepanovala vždy shoda a dokonce se ukázalo, že jsou své názory v průběhu několika málo let nuceni přehodnotit. Jelikož problematika vyjadřování předmětu a přivlastňování netvořila hlavní náplň praktické části výzkumu (okrajově se dostala pouze do druhého dotazníku), zůstává většina otázek otevřených a poskytující tak prostor pro rozsáhlejší studii. Dosud jsme ověřili aspoň to, že při přivlastňování mluvčí v singuláru

v nekomplikovaných větách volí přivlastňovací zájmeno podle osoby slovesné a neuchylují se k výrazům s předložkovou vazbou *de*. V plurálu – alespoň v hovoru s blízkými – používají *vosso(s)/vossa(s)*, nikoli *seu(s)/sua(s)*, i když se AF váže s 3.os.

Hodnotu této práce spoluutváří více skutečností. Podchycuje současnou rozkolísanost hodnocení alokucních forem a tím v dlouhodobém horizontu připravuje půdu pro revizi. Přináší nečekané poznatky o některých z nich. Předává poznatky o úskalích dotazníkového šetření podobného zaměření. A v neposlední řadě práce přináší otázky, na než stojí za to odpovědět.

Seznam použité literatury a odborných pramenů:

A., T. (ÁLVAREZ, Teresa?). 1999. Entre mim e ele. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 30. 3. 1999. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=3593>>.

ABRANCHES, Isabel – GONÇALVES, Yolanda. 1989. *Rumo ao português no mundo*. Lisboa: Plátano Editora. ISBN 972-621-501-3.

AMORIM, Clara – SOUSA, Catarina. 2006. *Gramática da língua portuguesa: terceiro ciclo do ensino básico e ensino secundário*. Porto: Areal Editores. ISBN 972-627-918-1.

ARRUDA, Lígia. 2008. *Gramática de Português Língua Não Materna*. Porto: Porto Editora. ISBN 978-972-0-01353-8.

BORREGANA, António Afonso. 1996. *Gramática universal – língua portuguesa*. Lisboa: Texto Editora. ISBN 972-47-0764-4.

CARREIRA, Maria Helena Araújo. 2004. Politeness in Portugal: How to address others. In: *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters Limited. ISBN 978-1-853597392 (chyb.). S. 306–316.¹¹⁷

CARREIRA, Maria Helena Araújo. 2009. Qualification et adresse: complexité modale et enjeux interlocutifs: l'exemple du Portugais. In: *Synergies Pologne* [online], № 6, tome 2. [Sylvains-les-Moulins?]: Gerflint. ISSN 1734-4387. [cit. 2011-05-28]. URL <<http://ressources-cla.univ-fcomte.fr/gerflint/Pologne6t2/carreira.pdf>>. S. 29–34.

CARVALHO, Nuno. 2007. Pronomes pessoais (Brasil). In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 13. 3. 2007. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=19833>>.

CARVALHO, Nuno. 2008. O emprego dos pronomes de tratamento você/vocês. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 3. 1. 2008. [cit. 2011-03-30]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=22276>>.

¹¹⁷ Dostupné z databáze Ebrary.

- CASTRO, Ana. 2001. Os possessivos em português europeu e português brasileiro: unidade e diversidade. In: *Actas do XVI Encontro nacional da Associação Portuguesa de Linguística*. Lisboa: Associação Portuguesa de Linguística. [Sine ISBN]. S. 599–613.
- CINTRA, Luís F. Lindley. 1986. Origens do sistema de formas de tratamento do português actual. In: *Sobre «formas de tratamento» na língua portuguesa*. Lisboa: Livros Horizonte. [Sine ISBN]. S. 9–37.
- CLYNE, Michael – NORRBY, Catrin – WARREN, Jane. 2009. *Language and human relations: Styles of address in contemporary language*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-511-51805-8.
- CUNHA, Celso – CINTRA, Luís F. Lindley. 1999. *Nova gramática do português contemporâneo*. Lisboa: João Sá da Costa. ISBN 972-9230-00-5.
- D'SILVAS FILHO. 2000. Erros lusos e erros brasileiros. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 13. 10. 2000. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=6796>>.
- DAMBORSKÝ, Jiří. 1992.¹¹⁸ In: *Studia o współczesnym języku polskim*. Olomouc: Univerzita Palackého. ISBN 80-7067-266-8. S. 24–35.
- DELGADO-MARTINS, Maria Raquel – FERREIRA, Hugo Gil. 2006. *Português corrente: Estilos do Português no ensino secundário*. Lisboa: Caminho. ISBN 972-21-1787-4.
- FERNANDES, Álvaro Garcia. 2000. *Gramática-prontuário da língua portuguesa*. Porto: Lello. ISBN 972-48-1760-1.
- FONSECA, F. V. Peixoto da. 2000. A si / a você. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 14. 2. 2000. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=5338>>.
- FONSECA, F. V. Peixoto da. 2001. Diferença entre lhes e vos. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 29. 6. 2001. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=8490>>.

¹¹⁸ V tiráži v ročníku 1993.

FONSECA, F. V. Peixoto da. 2002. Dou-lhes / dou-lho. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 9. 1. 2002. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=10065>>.

FONSECA, F. V. Peixoto da. 2003. O «vos» e o «consigo». In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 6. 10. 2003. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=12445>>.

GIÃO, Ana São. 1992. *Etiqueta e boas maneiras: cortesia e civilidade na vida moderna*. Lisboa: Edições 70. ISBN 972-44-0861-2.

GOUVEIA, Carlos A. M. 2008. As dimensões da mudança no uso das formas de tratamento em português europeu. In: *O fascínio da linguagem: actas do Colóquio de Homenagem a Fernanda Irene Fonseca*. Porto: CLUP. ISBN 978-972-8932-41-1.

GREPL, Miroslav et alii. 2003. *Průruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN. ISBN 80-7106-134-4.

H., J. N. (HENRIQUES, José Neves?) 2002. Esta é a tua/sua casa. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 17. 1. 2002. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=10152>>.

HAMMERMÜLLER, Gunther. 2003. Adresser ou éviter, c'est la question...: Comment s'adresser à quelqu'un en portugais sans avoir recours à un pronom ou à une autre forme équivalente. In: *Pronombres de segunda persona y formas de tratamiento en las lenguas de Europa: coloquio de París* [online]. París: Instituto de Cervantes. ISBN 84-690-2243-1. [cit. 2011-06-26]. URL <http://cvc.cervantes.es/lengua/coloquio_paris/ponencias/pdf/cvc_hammermueller.pdf>. S. 1–11.¹¹⁹

HAVLÍKOVÁ, Marie – ALVES, Carlos Manuel Pinheiro. 2003. *Portugalština pro samouky*. Praha: Leda. ISBN 80-7335-008-4.

HENRIQUES, Teresa Sousa – FREITAS, Frederico de. 2004. *Qual é a dúvida?* Lisboa: Lidel. ISBN 972-757-344-4.

HOSKOVEC,

¹¹⁹ Každý příspěvek stránkovan samostatně.

- JINDROVÁ, Jaroslava – MLÝNKOVÁ, Ludmila – SCHALKOVÁ, Eva. 2003. *Portugalština*. 2003. Praha: Leda, 2003 (dotisk). ISBN 80-85927-94-2.
- KARLÍK, Petr et alii. 2002. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN. ISBN 80-7106-484-X.
- KNÉŘOVÁ, Magdalena. 1995. Ke způsobům oslovení v mluvených projevech. In: *Naše řeč*, roč. 78, č. 1. ISSN 0027-8203. S. 36–44.
- LAPA, M. Rodrigues. 1984. *Estilística da língua portuguesa*. Coimbra: Coimbra Editora. [Sine ISBN].
- LOURO, A. Tavares. 2003. O uso dos pronomes possessivos. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 30. 10. 2003. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=12597>>.
- LOURO, A. Tavares. 2004. Ainda as formas de tratamento. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 16. 12. 2004. [cit. 2011-03-30]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=14698>>.
- MATEUS, Maria Helena Mira et alii. 2004. *Gramática da língua portuguesa*. Lisboa: Caminho. ISBN 972-21-0445-4.
- MATOS, Maria João. 2003. A forma de tratamento “os senhores” + os CD e CI. In: *Ciberúvidas da Língua portuguesa* [online]. 7. 5. 2003. [cit. 2011-03-30]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=11946>>.
- MOREIRA, Vasco – PIMENTA, Hilário. 2008. *Gramática de Português: 3.º Ciclo do Ensino Básico|Ensino Secundário*. Porto: Porto Editora. ISBN 978-972-0-31075-0.
- MOURA, José de Almeida. 2005. *Gramática do português actual*. Lisboa: Lisboa Editora. ISBN 972-680-525-2.
- NUNES, Carmen – OLIVEIRA, Maria Luísa – SARDINHA, Maria Leonor. 2002. *Nova gramática de português*. Lisboa: Didáctica Editora. ISBN 972-650-309-4.
- OLIVEIRA, Sandi Michele de. 1995. Mudança e continuidade nas formas de tratamento em Évora. In: *Actas do 4.º congresso da Associação Internacional de Lusitanistas*. Lisboa: Lidel. ISBN 972-9018-72-3. S. 203–214.

RODRIGUES, Fernando José – HUMPHREYS, Peter. 1993. *Falar é aprender: português para estrangeiros*. Porto: Porto Editora. ISBN 972-0-40140-0.

ROCHA, Carlos. 2006. As formas de tratamento vós e vocês e os possessivos. In: *Ciberívidas da Língua portuguesa* [online]. 4. 4. 2006. [cit. 2011-03-30]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=17372>>.

ROCHA, Carlos. 2007. Pronomes e formas de tratamento de segunda pessoa (plural). In: *Ciberívidas da Língua portuguesa* [online]. 7. 2. 2007. [cit. 2011-03-30]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=19453>>.

ROSA, Leonel Melo. 2006. *Vamos lá começar!: explicações e exercícios de gramática e de vocabulário: nível elementar*. Lisboa: Lidel. ISBN 978-972-757-152-9.

ROSA, Leonel Melo. 2007. *Vamos lá continuar!: explicações e exercícios de gramática e de vocabulário: níveis intermédio e avançado*. Lisboa: Lidel. ISBN 978-972-757-033-1.

ROSEN, Alexandr – SALONI, Zygmunt. 2006?. *Kategorie honorativu v českých konjugačních paradigmatech* [online]¹²⁰. [cit. 2010-07-07]. URL <<http://utkl.ff.cuni.cz/~rosen/public/paradigmata2.pdf>>.

ŠVEHLOVÁ, Milena. 1995. K problematice oslovení v češtině. In: *Rozumět jazyku*. Praha: Pedagogická fakulty Univerzity Karlovy. [Sine ISBN]. S. 73–80.

TAVARES, Sandra Duarte. 2007. Ainda «pintem a vossa vida...». In: *Ciberívidas da Língua portuguesa* [online]. 18. 12. 2007. [cit. 2011-04-02]. URL <<http://www.ciberduvidas.com/pergunta.php?id=22221>>.

TEYSSIER, Paul. 1989. *Manual de língua portuguesa (Portugal-Brasil)*. Trad. Margarida Chorão de Carvalho. Coimbra: Coimbra Editora. ISBN 972-32-0384-7.

VILLALVA, Alina. 2003. A face linguística das relações de poder. In: *Notícias da Amadora* [online]. 27. 3. 2003, ed. 1527. [cit. 2009-07-20]. URL <<http://www.noticiasdaamadora.com.pt/nad/PrintVersion.php?aid=1878&coddoss=72>>.

¹²⁰ Stať byla uveřejněna rovněž tiskem v čtvrtletníku *Slovo a slovesnost*, březen 2006, roč. 67, č. 1, s. 36–46. ISSN 0037-7031.

Přílohy

Příloha č. 1 – první dotazník (D1):

“Formas de tratamento no português europeu actual”

No português europeu existem várias formas de tratamento. **Compreendemos por “formas de tratamento” expressões, pronominais** (às vezes implícitas, indicadas apenas pela desinência do verbo) **ou nominais, que se usam no diálogo entre dois interlocutores quando um destes se dirige ao outro, e que figuram como sujeitos de frase** (ao contrário de um simples vocativo). A título de exemplo mencionemos algumas: *o colega / a colega, a dona..., o doutor / a doutora, o engenheiro / a engenheira, a madame, o menino / a menina, o meu amigo, o senhor / a senhora, a senhora dona..., o senhor doutor / a senhora doutora, stor / stora, o tio / a tia, tu, você, vós, vossa excelência, vossa senhoria, vossemecê, etc., etc.*

Nu intuito de elaborar um trabalho universitário para esclarecer estudantes checos da língua portuguesa sobre o funcionamento deste sistema complexo, pedimos o favor de preencher o breve questionário que segue adiante.

Calcula-se que o preenchimento não deverá demorar mais de 7 minutos.

Uma vez preenchido, queira enviá-lo para o e-mail: ezeli.ezeli@gmail.com

Garantimos que os dados obtidos por este inquérito vão ser utilizadas apenas para fins académicos.

Resta relevar que neste inquérito não há respostas certas e erradas. O que importa é o uso real das formas de tratamento, o seu ponto de vista.

1) TRATO:

a) Conhecendo o nome da pessoa:

Escreva sempre uma frase-exemplo para cada tratamento.

Os pais por (ao dirigir-se aos dois no mesmo tempo):

Os avós por (ao dirigir-se aos dois no mesmo tempo):

Os colegas da turma por:

Os docentes por:

Os funcionários da universidade por:

Vendedoras de mercado por:

Brasileiros por:

b) Não conhecendo o nome da pessoa:

Escreva sempre uma frase-exemplo para cada tratamento.

Estudantes da mesma faculdade por:

Funcionários da universidade por:

*Pessoal de atendimento ao público (na biblioteca, nos correios, na loja Andante, etc.)
por:*

Pessoas na rua por:

2) SOU TRATADO:

Escreva sempre uma frase-exemplo para cada tratamento.

Pelos pais por:

Pelos avós por:

Pelos colegas da turma por:

Pelos demais estudantes por:

Pelos docentes por:

Por pessoal do centro de atendimento telefónico por:

Por venderoras / vendedores no mercado por:

Por empregado da mesa por:

Por pessoas desconhecidas na rua por:

Por pessoal de lojas por:

3) Não aceitaria:

Escreva aqui qual / quais os tratamentos que não queria ouvir, quando alguém se dirige a si. Especifique as razões que tornam tal tratamento inaceitável.

4) Defina o uso das formas de tratamento seguintes (em que meio e para quem as utiliza).

Tente ser exaustivo.

tu:

você:

vós:

vocês:

vossa excelência:

- 5) Ponha no respectivo lugar do quadro as seguintes formas de tratamento de homem e mulher colocando-as, de cima para baixo, da mais respeitosa à mais familiar:

Homem (Francisco Moreira):

O colega, o doutor, o Francisco, o meu amigo, o senhor, o senhor Francisco, o Senhor Moreira, o senhor doutor, seu Moreira, tu, você, vossa excelência, vossemecê

Nota: Pode acrescentar ainda outras se desejar; por outro lado, se considera que uma das formas já não se usa, pode apagá-la da lista.

Tratamento:	de intimidade	de igual para igual	de F. M. sendo ele seu superior	de F. M. sendo ele seu inferior
+ respeitosa				
- respeitosa				

Mulher (Paula Moreira):

A colega, a dona Paula, a doutora, a madame, a menina, a Paula, a senhora, a senhora Paula, a senhora Francisco Moreira, a senhora Paula Moreira, a senhora Moreira, a senhora dona Paula, a senhora doutora, tu, você, vossa excelência, vossemecê

Nota: Pode acrescentar ainda outras se desejar; por outro lado, se considera que uma das formas já não se usa, pode apagá-la da lista.

Tratamento:	de intimidade	de igual para igual	de P. M. sendo ela sua superior	de P. M. sendo ela sua inferior
+ respeitosa				
- respeitosa				

Homem e mulher:

Os colegas, os meus amigos, a senhora e o senhor, a senhora e o senhora Moreira, o senhora e a senhora, o senhor e a senhora Francisco Moreira, o senhor e a senhora Moreira, os doutores, vocês, vós, vossas excelências

Nota: Pode acrescentar ainda outras se desejar; por outro lado, se considera que uma das formas já não se usa, pode apagá-la da lista.

Tratamento:	de intimidade	de igual para igual	do casal superior	do casal inferior
+ respeitosa				
- respeitosa				

6) Existe uma diferença entre *Dona Paula* e *Senhora Dona Paula* e *Senhora Paula*? Se sim, qual é?

7) Existe alguma diferença de uso, na escrita, entre *Sr. Dr.* e *Senhor Doutor*? Se sim, qual é?

Identificação sociodemográfica do respondente:

Idade:

Sexo (F/M):

Grau de escolaridade:

Profissão:

Origem geográfica:

Origem geográfica dos pais:

FIM DO QUESTIONÁRIO

Obrigada pela sua amável colaboração,

Eva Hlávková

ezeli.ezeli@gmail.com

Příloha č. 2 – druhý dotazník (D2):¹²¹

Formas de tratamento no português europeu actual

No português europeu existem várias formas de tratamento, que figuram como sujeitos de frase (ao contrário de um simples vocativo). A título de exemplo mencionemos algumas:

o colega, a dona Maria, a doutora, o engenheiro, o menino, o meu amigo, a senhora, a senhora dona Maria, o senhor doutor, a tia, tu, você, vós, vossa excelência, etc.

No intuito de colher dados necessários para a elaboração da parte prática da tese de mestrado dedicada ao funcionamento deste sistema complexo, pedimos o favor de preencher o questionário que segue adiante.

Calcula-se que o preenchimento não deverá demorar mais de 15 minutos.

Importante: **Garantimos que os dados obtidos por este inquérito vão ser utilizadas apenas para fins académicos.**

Identificação sócio-demográfica do respondente:

Idade: [povinný údaj]

Grau de escolaridade (concluído):

básico	secundário	pós-secundário	bacharelato	licenciatura	mestrado
doutoramento					

Sexo: ☐ F ☐ M [povinný údaj]

Profissão:

Origem geográfica do respondente (concelho): [povinný údaj]

Origem geográfica da mãe (concelho): [povinný údaj]

¹²¹ Pozn.: Dotazník D2 byl vytvořen za pomoci aplikace Google dokumenty – Formuláře a respondentům byl přístupný online z URL <<https://spreadsheets.google.com/spreadsheet/viewform?formkey=dFZmOE56QW5HNjFRcDVKV0RwX1NFZ3c6MQ>>. Zde vložená podoba je přepisem formuláře.

V textu jsou **zvýrazněny** ty části totazníku, kde respondenti měli možnost vybírat z nabídky. Symbolem *** jsou odděleny jednotlivé „stránky“ formuláře. Šedě jsou doplněny případné kometáře.

Origem geográfica do pai (concelho): [povinný údaj]

Resta relevar que neste inquérito não há respostas certas e erradas. O que importa é o uso real das formas de tratamento, o seu ponto de vista.

TRATO em família:

N.B.: "Other" significa "Outro".[poznámka z důvodu nežádoucí přítomnosti angličtiny ve formuláři]

A mãe: tu você (dito) parentesco + 3.^a pessoa verbal 1.º nome + 3.^a pessoa verbal
outro:

O pai: tu você (dito) parentesco + 3.^a pessoa verbal 1.º nome + 3.^a pessoa verbal
outro:

A avó: tu você (dito) parentesco + 3.^a pessoa verbal 1.º nome + 3.^a pessoa verbal
outro:

O avô: tu você (dito) parentesco + 3.^a pessoa verbal 1.º nome + 3.^a pessoa verbal
outro:

A irmã: tu você (dito) parentesco + 3.^a pessoa verbal 1.º nome + 3.^a pessoa verbal
outro:

O irmão: tu você (dito) parentesco + 3.^a pessoa verbal 1.º nome + 3.^a pessoa verbal
outro:

A namorada / o namorado: tu você (dito) parentesco + 3.^a pessoa verbal 1.º nome +
3.ª pessoa verbal outro:

A esposa / o esposo: tu você (dito) parentesco + 3.^a pessoa verbal 1.º nome + 3.^a
pessoa verbal outro:

Os pais (ao dirigir-se aos dois no mesmo tempo): vós vocês parentesco + 3.^a pessoa
verbal outro:

Modifique a frase ilustrativa “Onde deixaste o teu guarda-chuva?” de maneira que se dirigiria aos pais:

Os avós (ao dirigir-se aos dois no mesmo tempo): vós vocês parentesco + 3.^a pessoa verbal outro:

Modifique a frase ilustrativa “*Onde deixaste o teu guarda-chuva?*” de maneira que se dirigiria aos avós:

Os irmãos (ao dirigir-se a mais de um deles no mesmo tempo): vós vocês parentesco + 3.^a pessoa verbal outro:

Modifique a frase ilustrativa “*Onde deixaste o teu guarda-chuva?*” de maneira que se dirigiria aos irmãos:

No emprego, conhecendo o nome da pessoa, TRATO:

N.B.: "Other" significa "Outro".[poznámka z důvodu nežádoucí přítomnosti angličtiny ve formuláři]

Colega mais novo: tu você (dito) 1.º nome + 3.^a pessoa verbal o colega + 3.^a pessoa verbal outro:

Modifique a frase ilustrativa “*Onde deixaste a tua pasta?*” de maneira que se dirigiria ao colega mais novo:

Colega mais nova: tu você (dito) 1.º nome + 3.^a pessoa verbal a colega + 3.^a pessoa verbal outro:

Colega da minha idade: tu você (dito) 1.º nome + 3.^a pessoa verbal o colega / a colega + 3.^a pessoa verbal outro:

Colega mais velho: tu você (dito) 1.º nome + 3.^a pessoa verbal o colega + 3.^a pessoa verbal outro:

Modifique a frase ilustrativa “*Onde deixaste a tua pasta?*” de maneira que se dirigiria ao colega mais velho:

Colega mais velha: tu você (dito) 1.º nome + 3.^a pessoa verbal a colega + 3.^a pessoa verbal outro:

Meu superior de sexo masculino: você (dito) 1.º nome + 3.ª pessoa verbal o colega + 3.ª pessoa verbal outro:

Modifique a frase ilustrativa “*Onde deixaste a tua pasta?*” de maneira que se dirigiria ao seu chefe:

Meu superior de sexo feminino: você (dito) 1.º nome + 3.ª pessoa verbal a colega + 3.ª pessoa verbal outro:

Mulher da limpeza: você (dito) 1.º nome + 3.ª pessoa verbal a Dona + 1.º nome outro:

Modifique a frase ilustrativa “*Onde deixaste o teu guarda-chuva?*” de maneira que se dirigiria à mulher da limpeza:

No emprego, não conhecendo o nome da pessoa, TRATO:

N.B.: "Other" significa "Outro".[poznámka z důvodu nežádoucí přítomnosti angličtiny ve formuláři]

Colega mais novo/nova: você (dito) o colega / a colega 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

Colega da minha idade: você (dito) o colega / a colega 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

Colega mais velho/velha: você (dito) o colega / a colega o senhora[sic!, překlep] / a senhora 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

Mulher da limpeza: você (dito) a senhora 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

Pessoal de atendimento ao público (na biblioteca, nos correios, na bilheteira da CP ou outra, etc.) TRATO:

Desta vez pode escolher UMA ou MAIS respostas.[otázka s možností volby více než 1 odpovědi]

você (dito) o menino/a menina o senhor / a senhora 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

NA RUA, ao dirigir-me a uma pessoa desconhecida, TRATO:

Mulher aparentemente mais nova: você (dito) a menina a senhora outro:

Mulher da minha idade: você (dito) a menina a senhora outro:

Mulher aparentemente mais velha: você (dito) a menina a senhora outro:

Homem aparentemente mais novo: você (dito) o menino o senhor outro:

Homem da minha idade: você (dito) o menino o senhor outro:

Homem aparentemente mais velho: você (dito) o menino o senhor outro:

Jovem adolescente: tu você (dito) o menino / a menina outro:

Criança: tu você (dito) o menino / a menina outro:

Imagine que está perante um estrangeiro ao qual quer revelar as subtilezas da língua portuguesa. A quem ele poderia tratar da seguinte maneira?

a Dona + 1.º nome (ex.: a Dona Maria):

o/a + 1.º nome (ex.: o João / a Margarida):

o senhor / a senhora:

a Senhora Dona + 1.º nome (ex.: a Senhora Dona Clara):

a Senhora (ex.: a Senhora Paula):

você (dito):

vós:

vocês:

3.ª pessoa verbal sem mais nada:

Escolhe UMA OU MAIS respostas:

Caso escolher "Other"/"Outra", especifique de que maneira. [pasáž s možností volby více než 1 odpovědi]

Ao dirigir-me a alguém “*Com licença, tem horas?*” estou a tratá-lo por:

☐ você ☐ o senhor / a senhora ☐ outro:

Ao dirigir-me a alguém “*Ó Paula, tem horas? / Ó Francisco, tem horas?*” estou a tratá-lo por:

☐ você ☐ o senhor / a senhora ☐ outro:

Ao dirigir-me a alguém “*A Paula tem horas? / O Francisco tem horas?*” estou a tratá-lo por:

☐ você ☐ o senhor / a senhora ☐ outro:

Ao dirigir-me a alguém “*Lamento, mas agora não posso falar consigo, estou com pressa.*”
estou a tratá-lo por:

☐ você ☐ o senhor / a senhora ☐ nunca o diria ☐ outro:

Ao dirigir-me a alguém, falando do veículo que lhe pertence, “*Onde estacionou o seu carro?*”
estou a tratá-lo por:

☐ você ☐ o senhor / a senhora ☐ nunca o diria ☐ outro:

Ao dirigir-me a alguém, falando do veículo que lhe pertence, “*Onde estacionou o vosso carro?*”
estou a tratá-lo por:

☐ você ☐ o senhor / a senhora ☐ nunca o diria ☐ outro:

Ao dirigir-me a a mais de uma pessoa, falando do veículo que lhes pertence, “*Onde estacionaram o seu carro?*”
estou a tratá-lo[sic!, překlep] por:

☐ vocês ☐ os senhores / as senhoras ☐ nunca o diria ☐ outro:

Ao dirigir-me a a mais de uma pessoa, falando do veículo que lhes pertence, “*Onde estacionaram o vosso carro?*”
estou a tratá-lo[sic!, překlep] por:

☐ vocês ☐ os senhores / as senhoras ☐ nunca o diria ☐ outro:

Ao dirigir-me a mais de uma pessoa “*Digo-lhes a verdade, é assim que tudo aconteceu.*”
estou a tratá-los por:

vocês os senhores / as senhoras nunca o diria outro:

Ao dirigir-me a a mais de uma pessoa “*Digo-vos a verdade, é assim que tudo aconteceu.*”
estou a tratá-los por:

vocês os senhores / as senhoras nunca o diria outro:

**Caso em qualquer das restantes três páginas se der conta que de não quer[sic!, překlep]
responder a mais perguntas, queira passar (o botão "Continue"/"Ir para a página
seguinte") até ao final do questionário e enviar as respostas já preenchidas clicando em
"Submit"/"Enviar".**

**Qual a importância para si dos critérios seguintes na escolha de forma de tratamento
adequada para se dirigir A UMA PESSOA DESCONHECIDA?**

Atribua números de 1 (O MAIS IMPORTANTE) até 5 (O MENOS IMPORTANTE):

Para escolher o tratamento por *você*:

afastamento: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

igualdade: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

inferioridade: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

solidariedade: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

superioridade: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

Para escolher o tratamento por *a senhora / o senhor*:

afastamento: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

igualdade: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

inferioridade: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

solidariedade: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

superioridade: o MAIS importante 1 2 3 4 5 6 sem importância

1) SOU TRATADO:

Pela esposa / pelo esposo: tu você (dito) 1.º nome + 3.ª pessoa verbal outro:

Pelos colegas mais novos: tu você (dito) 1.º nome + 3.ª pessoa verbal outro:

Pelos colegas da minha idade: tu você (dito) 1.º nome + 3.ª pessoa verbal outro:

Pelos colegas mais velhos: tu você (dito) 1.º nome + 3.ª pessoa verbal outro:

Pelo meu superior: tu você (dito) 1.º nome + 3.ª pessoa verbal outro:

Por pessoal do centro de atendimento telefónico por: você (dito) o senhor / a senhora + 1.º nome o senhor / a senhora + apelido outro:

2) SOU TRATADO:

Daqui até ao fim da página, pode escolher UMA ou MAIS respostas.[pasáž s možností volby více než 1 odpovědi]

Por venderoras[sic!, překlep] / vendedores no mercado por: você (dito) o menino / a menina o senhor / a senhora 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

Por pessoal de lojas por: você (dito) o menino / a menina o senhor / a senhora 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

Por empregado / empregada da mesa por: você (dito) o menino / a menina o senhor / a senhora 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

Por pessoas desconhecidas na rua por: você (dito) o menino / a menina o senhor / a senhora 3.ª pessoa verbal sem mais nada outro:

Espaço destinado a comentários:

Se quiser, escreva aqui qual / quais os tratamentos que não queria ouvir, quando alguém se dirige a si. Especifique as razões que tornam tal tratamento inaceitável.

Caso se der conta que de não quer[sic!, překlep] responder a mais perguntas, queira passar (o botão "Continue"/"Ir para a página seguinte") e enviar as respostas já preenchidas clicando em "Submit"/"Enviar". O botão está lá em baixo.

Classifique o tratamento utilizado segundo o grau de familiaridade que exprime, atribuindo sempre números de 1 (o tratamento mais FAMILIAR) até 6 (o tratamento mais RESPEITOSO).

Seis tratamentos de mulher:

a Dona Paula o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

a Paula o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

a Senhora o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

a Senhora Dona Paula o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

a Senhora Paula o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

ocê (dito) o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

Seis tratamentos de homem:

o Francisco o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

o meu amigo o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

o Senhor o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

o Senhor Francisco o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

o Senhor Moreira o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

Seu Moreira o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

Tratamento de um grupo de pessoas em cinco frases:

Onde comprastes os bilhetes? o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

Onde compraram os seus bilhetes? o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

Onde compraram os vossos bilhetes? o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

Onde os senhores compraram os bilhetes? o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

Onde vocês compraram os seus bilhetes? o mais FAMILIAR 1 2 3 4 5 6 o mais RESPEITOSO

FIM DO QUESTIONÁRIO. Uma vez preenchido, queira enviá-lo clicando em "Submit"/"Enviar".

Muito obrigada pela sua amável colaboração,

Eva Knollová

Faculdade de Letras da Universidade Carolina

Praha, República Checa

Příloha č. 3 – sociodemografické profily respondentů D1:

věk	pohlaví	nejvyšší dosažené vzdělání	profese	oblast původu R	oblast původu rodičů
18	žena	studentka VŠ	studentka	Porto	Porto
19a	muž	student VŠ	student	Porto	Porto
19b	žena	studentka VŠ	studentka	PORTUGALSKO	PORTUGALSKO
20	žena	studentka VŠ	studentka	PORTUGALSKO	PORTUGALSKO
21a	žena	VŠ – bakalářka	studentka	Porto	Penafiel
21b	muž	VŠ – bakalář	překladatel	Vila Nova de Gaia, Porto	Trás-os-Montes (otec) – Vila Nova de Gaia (matka)
21c	muž	VŠ – bakalář	student	Santa Maria da Freira	Porto – Espinho
21d	muž	VŠ – bakalář	student	PORTUGALSKO	PORTUGALSKO
23	žena	VŠ – bakalářka	studentka	Entre Douro e Minho	Entre Douro e Minho
24	muž	VŠ – bakalář	vědecký pracovník	PORTUGALSKO	PORTUGALSKO
27	muž	VŠ – bakalář	zaměstnanec <i>call-centra</i>	Porto	Porto
28	žena	VŠ – bakalářka	SŠ učitelka	Porto	Porto
33	žena	VŠ – bakalářka	studentka	Porto	Porto
35	žena	VŠ – bakalářka	vychovatelka	Ponte de Lima	Ponte de Lima
36	žena	VŠ – navazující studium	urbanistka	Aveiro	PORTUGALSKO
41	muž	VŠ – doktorské studium	VŠ učitel	MOSAMBIK	Porto – Vila Real
42	muž	VŠ – doktorské studium	VŠ učitel	Porto	Porto
47	žena	VŠ – magisterské studium	učitelka	Porto	Porto
52	žena	VŠ – doktorské studium	VŠ učitelka	PORTUGALSKO	Guarda – Região Centro
54	žena	VŠ – doktorské studium	VŠ učitelka	Viana do Castelo, dlouhodobě žije v Portu	Viana do Castelo
55	žena	VŠ	VŠ učitelka	Porto	Porto

Tabulka 9: sociodemografické profily respondentů D1

Příloha č. 4 – statistiky k sociodemografickým profilům D1:

pohlaví	abs. č.	poměr
muž	8	38 %
žena	13	62 %
celkem:	21	

Tabulka 10: počty respondentů D1 dle pohlaví

věk	abs. č.	poměr
do 17	0	0 %
18–20	4	19 %
21–30	8	38 %
31–40	3	14 %
41–50	3	14 %
51–55	3	14 %
nad 55	0	0 %

Tabulka 11: počty respondentů D1 dle věku (celkem)

věk	žen	ze všech žen	poměr k celku	mužů	ze všech mužů	poměr k celku
18–20	3	23 %	14 %	1	13 %	5 %
21–30	3	23 %	14 %	5	63 %	24 %
31–40	3	23 %	14 %	0	0 %	0 %
41–50	1	8 %	5 %	2	25 %	10 %
51–55	3	23 %	14 %	0	0 %	0 %

Tabulka 12: počty respondentů D1 dle věku a pohlaví

Příloha č. 5 – sociodemografické profily respondentů D2:

věk	pohlaví	nejvyšší dosažené vzdělání	profese	okres R	okres M	okres O
17	žena	SŠ	studentka	Lisboa	Santarém	Setúbal
18a	muž	SŠ	student	Leiria	Leiria	Leiria
18b	žena	SŠ	studentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
18c	žena	SŠ	studentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
18d	žena	SŠ	kuchařka/cukrářka	Lisboa	Vila Real	Viseu
19a	muž	SŠ		Lisboa	Lisboa	Lisboa
19b	žena	SŠ	studentka	Faro	Faro	Faro
19c	žena	SŠ	studentka/pracující	Faro	Aveiro	Beja
19d	žena	SŠ	studentka	Faro	Lisboa	Coimbra
19e	žena	SŠ	studentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
19f	žena	SŠ	studentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
19g	žena	SŠ	studentka	Lisboa	Madeira	Madeira
19h	žena	VŠ – bakalář		Lisboa	Lisboa	Évora
20a	muž	vyšší odborné	student	Setúbal	Évora	Setúbal
20b	žena	SŠ	studentka	Faro	Faro	Faro
20c	žena	VŠ – bakalář		Lisboa	Castelo Branco	Braga
20d	žena	VŠ – bakalář		Lisboa	Lisboa	Lisboa
20e	žena	SŠ	studentka	Viseu	Viseu	Viseu
20f	žena	SŠ	studentka	Porto	Porto	Porto
21a	muž	VŠ – bakalář	student magisterského studia	Lisboa	Braga	Bragança
21b	žena	SŠ	studentka	Santarém	Santarém	Santarém
21c	žena	SŠ	studentka	Faro	Faro	Faro
21d	žena	VŠ – bakalář	studentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
21e	žena	SŠ	studentka VŠ	Faro	Faro	Faro
21f	žena	SŠ	studentka VŠ	Portalegre	Beja?/Portalegre?	Portalegre
21g	žena	VŠ – bakalář	studentka	Setúbal	Setúbal	Setúbal
21h	žena	VŠ – bakalář	studentka	Porto	Porto	ANGOLA
21i	žena	SŠ	studentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
21j	žena	VŠ – bakalář	studentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
21k	žena	vyšší odborné	studentka	Setúbal	Setúbal	Setúbal
21l	žena	SŠ	studentka	Coimbra	Porto	Aveiro
21m	žena	VŠ – bakalář	studentka	Setúbal	Setúbal	Setúbal

21n	žena	VŠ – bakalář	studentka	Leiria	Leiria	Leiria
21o	žena	SŠ	studentka	Coimbra	Coimbra	Coimbra
22a	muž	SŠ	student	Lisboa	Porto	Porto
22b	žena	SŠ	animátorka sociokulturních aktivit	Faro	Faro	Faro
22c	žena	VŠ – bakalář	radioložka	Faro	Alentejo	Faro
22d	žena	VŠ – bakalář	farmaceutka	Faro	Faro	Faro
22e	žena	VŠ – bakalář	studentka	Braga	Braga	Braga
22f	žena	VŠ – bakalář		Porto	Porto	Porto
22g	žena	VŠ – bakalář	studentka	Faro	Faro	Lisboa
23a	muž	VŠ – bakalář	student	Aveiro	Porto	Aveiro
23b	muž	VŠ – bakalář	nezaměstnaný	Lisboa	Lisboa	Lisboa
23c	muž	SŠ	člen armády	Santarém	Santarém	Leiria
23d	muž	VŠ – bakalář		Lisboa	Aveiro	Lisboa
23e	muž	vyšší odborné	pracující/student	Lisboa	Lisboa	Castelo Branco
23f	muž	VŠ – bakalář		Aveiro	Castelo Branco	Aveiro
23g	žena	VŠ – bakalář	studentka	Coimbra	Coimbra	Coimbra
23h	žena	bacharelato	studentka	Setúbal	Portalegre	Setúbal
23i	žena	VŠ – bakalář		Lisboa	Lisboa	Coimbra
23j	žena	SŠ	studentka universitaria	Lisboa	Santarém	Lisboa
23k	žena	VŠ – bakalář	administrativní pracovnice	Lisboa	Vila Real	Bragança
23l	žena	VŠ – bakalář		Santarém	Santarém	Santarém
23m	žena	VŠ – bakalář	zdravotní sestra	Porto	Viseu	Braga
23n	žena	VŠ – bakalář	zdravotní sestra	Braga	Braga	Braga
23o	žena	VŠ – bakalář	studentka oboru zdravotní sestra	Vila Real	Vila Real	Vila Real
23p	žena	VŠ – bakalář	studentka	Açores	Açores	Açores
24a	muž	VŠ – bakalář	radiologický asistent	Porto	Porto	Porto
24b	žena	VŠ – bakalář	studentka	Évora	Lisboa	Évora
24c	žena	SŠ	studentka	Faro	Faro	Faro
24d	žena	VŠ –	agentka cestovní	Lisboa	Faro	Viana do

		magistr	kanceláře			Castelo
24e	žena	VŠ – magistr	studentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
24f	žena	VŠ – bakalář	studentka	Faro	Faro	Faro
24g	žena	VŠ – bakalář	pracovnice v turistickém ruchu	Lisboa	Guarda	Bragança
24h	žena	VŠ – bakalář	animátorka v turistickém ruchu	Lisboa	Lisboa	Coimbra
24i	žena	VŠ – bakalář	zdravotní sestra	Aveiro	Aveiro	Porto
24j	žena	VŠ – bakalář	fyzioterapeutka	Porto	Porto	Porto
24k	žena	VŠ – bakalář	zdravotní sestra	Porto	Porto	Porto
24l	žena	VŠ – bakalář	zdravotní laborantka	Porto	Porto	Porto
24m	žena	VŠ – bakalář	radiologická asistentka	Aveiro	Aveiro	Aveiro
25a	žena	VŠ – magistr	speciální pedagožka	Porto	Porto	Porto
25b	žena	VŠ – bakalář	fyzioterapeutka	Porto	Porto	Porto
25c	žena	VŠ – bakalář	fyzioterapeutka	Braga	Braga	Braga
25d	žena	VŠ – bakalář	fyzioterapeutka	Aveiro	Aveiro	Braga
25e	žena	VŠ – bakalář	fyzioterapeutka	Lisboa	Viseu	Viseu
25f	žena	VŠ – bakalář	farmaceutická laborantka	Aveiro	Viseu	Braga
25g	žena	VŠ – bakalář	dietetička	Porto	Porto	Porto
25h	žena	VŠ – bakalář	dietetička	Porto	Porto	Porto
25i	žena	VŠ – bakalář	zdravotní sestra	Porto	Porto	Porto
25j	žena	VŠ – bakalář	pokladní	Porto	Porto	Porto
25k	žena	VŠ – bakalář	zdravotní sestra	Porto	Porto	Viana do Castelo
26a	muž	VŠ – bakalář	dietetik	Porto	Açores	Açores
26b	žena	VŠ – bakalář	administrativní pracovnice	Braga	Braga	Braga
26c	žena	VŠ – bakalář	studentka	Beja	Beja	Beja
26d	žena	VŠ – magistr	vědecká pracovnice / VŠ pedagožka	Faro	Faro	Guarda
27a	muž	SŠ	student	Lisboa	Viseu	Castelo Branco
27b	muž	VŠ – bakalář	vedoucí pracovník	Faro	Faro	Faro
27c	muž	SŠ	barman	Leiria	Leiria	Leiria

27d	muž	VŠ – magistr	pracovník marketingu	Madeira	Madeira	Madeira
27e	muž	SŠ	student	Porto	Porto	Porto
27f	žena	VŠ – bakalář	obchodní ředitelka	Porto	Porto	Porto
27g	žena	VŠ – magistr	profesor	Porto	Vila Real	Porto
27h	žena	VŠ – magistr		Lisboa	Lisboa	Lisboa
27i	žena	VŠ – bakalář	nezaměstnaná	Lisboa	Beja	Beja
27j	žena	VŠ – bakalář	studentka magisterského oboru	Coimbra	Coimbra	Coimbra
27k	žena	VŠ – magistr	profesorka	Porto	Aveiro	Aveiro
27l	žena	SŠ	nezaměstnaná	Porto	Porto	MOSAMBIK
27m	žena	SŠ	pomocná vychovatelka	Porto	Porto	Porto
28a	žena	VŠ – magistr	psycholožka	Faro	Faro	Faro
28b	žena	VŠ – bakalář	laboratorní technička	Setúbal	Bragança	MOSAMBIK
28c	žena	VŠ – bakalář	vychovatelka	Porto	Braga	Braga
28d	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Aveiro	Aveiro	Aveiro
29a	muž	bacharelato	student	Lisboa	Guarda	Santarém
29b	muž	VŠ – bakalář	překladatel	Porto	Porto	Porto
29c	žena	VŠ – magistr	VŠ pedagog	Lisboa	MOSAMBIK	Braga
29d	žena	VŠ – magistr	profesorka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
29e	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Porto	Porto	Porto
29f	žena	VŠ – magistr	projektová vedoucí	Lisboa	Lisboa	Lisboa
29g	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Aveiro	Aveiro	Aveiro
29h	žena	VŠ – bakalář	studentka	Porto	Porto	Porto
29i	žena	VŠ – bakalář	advokátka	Faro	Faro	Faro
30a	muž	VŠ – magistr		Viseu	Viseu	Viseu
30b	žena	VŠ – magistr	profesorka	Faro	ANGOLA	Faro
30c	žena	VŠ – bakalář	vedoucí kulturního centra	Viseu	Viseu	Viseu
30d	žena	VŠ – bakalář	členka armády	Lisboa	Setúbal	Lisboa
30e	žena	VŠ – bakalář	VŠ pedagožka	Aveiro	Aveiro	Aveiro

30f	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
30g	žena	VŠ – bakalář	administrativa	Viseu	Viseu	Viseu
31a	žena	VŠ – doktor	Doutoranda	Lisboa	Faro	Lisboa
31b	žena	VŠ – bakalář	pracovnice v turistickém ruchu	Aveiro	Aveiro	Aveiro
31c	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Porto	Porto	Braga
31d	žena	VŠ – bakalář	vedoucí pracovnice odboru komunikace	Viseu	Viseu	Viseu
32a	muž	vyšší odborné	provozní restaurace	Lisboa	Lisboa	Guarda
32b	muž	VŠ – bakalář	zdravotník	Aveiro	Porto	Aveiro
32c	žena	vyšší odborné	profesorka/studentka	Aveiro	Aveiro	Aveiro
32d	žena	VŠ – bakalář	zdravotní sestra	Porto	Porto	Porto
33a	žena	VŠ – magistr	profesorka	Porto	Porto	Porto
33b	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Lisboa	Guarda	Leiria
33c	žena	VŠ – bakalář	informatička	Santarém	Santarém	Santarém
34a	muž	VŠ – doktor	vědecký pracovník Univerzity v Aveiru	Coimbra	Coimbra	ANGOLA
34b	žena	VŠ – magistr	profesorka	Bragança	Bragança	Bragança
34c	žena	VŠ – bakalář	studentka	Porto	Coimbra	Braga
34d	žena	VŠ – bakalář	fyzioterapeutka	Aveiro	Aveiro	Aveiro
35a	muž	VŠ – bakalář	ředitel	Bragança	Bragança	Bragança
35b	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Setúbal	Beja	Évora
35c	žena	vyšší odborné	asistentka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
35d	žena	VŠ – magistr	vedoucí pracovnice	Lisboa	Guarda	Vila Real
35e	žena	SŠ		Lisboa	Portalegre	Portalegre
36a	žena	VŠ – doktor	profesorka	Coimbra	BRAZÍLIE	Coimbra
36b	žena	VŠ – magistr	VŠ pedagog	Lisboa	Lisboa	Lisboa
36c	žena	VŠ – magistr	Docente	Lisboa	Vila Real	Faro
36d	žena	VŠ – bakalář	profesorka na 2. stupni ZŠ	Porto	Porto	Guarda
36e	žena	VŠ – magistr	profesorka	Lisboa	Viseu	Viseu
37a	muž	VŠ –	psycholog	Faro	Faro	Faro

		magistr				
37b	žena	VŠ – bakalář	zemědělská inženýrka	Faro	Évora	Santarém
38a	muž	VŠ – doktor	manažer	Lisboa	Porto	Porto
38b	muž	VŠ – magistr	profesor	Setúbal	Setúbal	Setúbal
38c	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Faro	Faro	Faro
39a	muž	VŠ – bakalář		Porto	Coimbra	Porto
39b	muž	VŠ – magistr		Castelo Branco	Castelo Branco	Castelo Branco
39c	žena	VŠ – bakalář	pracovnice PR	Santarém	Leiria	Santarém
39d	žena	SŠ		Guarda	Guarda	Guarda
39e	žena	VŠ – magistr	profesorka	Lisboa	Braga	Viseu
40a	žena	SŠ	kreslířka	Évora	Portalegre	Évora
40b	žena	VŠ – bakalář	profesorka	Porto	Guarda	Guarda
40c	žena	VŠ – bakalář	socioložka	Setúbal	Beja	Beja
41	muž	VŠ – doktor	výzkumník	Castelo Branco	Castelo Branco	Castelo Branco
42a	žena	VŠ – bakalář	účetní	Porto	Porto	Porto
42b	žena	VŠ – magistr		Castelo Branco	Castelo Branco	Castelo Branco
42c	žena	VŠ – magistr	vychovatelka	Porto	Leiria	Leiria
43a	muž	VŠ – doktor	profesor	Vila Real	Vila Real	Vila Real
43b	muž	VŠ – doktor	profesor	Vila Real	Vila Real	Vila Real
43c	žena	VŠ – bakalář	vychovatelka	Aveiro	Aveiro	Aveiro
44	žena	VŠ – doktor	VŠ pedagožka	Lisboa	Coimbra	Lisboa
45	žena	VŠ – doktor	VŠ pedagožka	Faro	Faro	Faro
46a	muž	VŠ – doktor	profesor	Porto	Viseu	Coimbra
46b	žena	VŠ – doktor	profesorka universitária	Faro	Madeira	Madeira
46c	žena	VŠ – bakalář	ředitelka	Lisboa	Lisboa	Beja
47a	žena	VŠ – bakalář	státní zaměstnanec	Porto	Porto	Porto
47b	žena	VŠ – bakalář	pracovnice oblasti místního rozvoje	Leiria	Castelo Branco	Leiria
48	muž	VŠ – magistr	vedoucí pracovník	Lisboa	Aveiro	Évora

49a	muž	VŠ – magistr	profesor	Setúbal	Lisboa	Aveiro
49b	muž	VŠ – doktor	profesor	Lisboa	Lisboa	Faro
49c	žena	VŠ – magistr	profesorka	Faro	Faro	Faro
49d	žena	SŠ	asistentka	Faro	Faro	Faro
49e	žena	SŠ	státní zaměstnankyně	Lisboa	Faro	Lisboa
49f	žena	VŠ – doktor	profesorka	Castelo Branco	Castelo Branco	Castelo Branco
50a	muž	VŠ – doktor	profesor	Lisboa	Santarém	Santarém
50b	žena	bacharelato	sekretářka	Lisboa	Setúbal	Santarém
50c	žena	VŠ – doktor	VŠ pedagožka	Porto	Porto	Braga
50d	žena	VŠ – doktor	profesorka	Coimbra	Portalegre	Coimbra
51	žena	VŠ – doktor	VŠ pedagožka	Castelo Branco	Coimbra	Coimbra
53	žena	VŠ – doktor	profesorka	Porto	Viseu	Porto
54a	muž	VŠ – bakalář	profesor	Leiria	Leiria	Leiria
54b	žena	SŠ	technický koordinátor	Guarda	Guarda	Guarda
56a	muž	VŠ – magistr	VŠ pedagog	Faro	Faro	Faro
56b	muž	VŠ – bakalář	VŠ pedagog	Faro	Santarém	Santarém
56c	muž	SŠ	asistent	Faro	Açores	Açores
56d	žena	VŠ – doktor	profesorka	Porto	Porto	Porto
56e	žena	VŠ – magistr	profesorka	Setúbal	Viseu	Guarda
57	muž	vyšší odborné	státní zaměstnanec	Faro	Faro	Faro
58	žena	VŠ – doktor	profesorka	Braga	Madeira	Portalegre
59a	žena	VŠ – doktor	vědecká pracovnice	Porto	Porto	Porto
59b	žena	SŠ	státní zaměstnankyně	Faro	Faro	Faro
60a	muž	VŠ – bakalář	státní zaměstnanec	Beja	Évora	Beja
60b	muž	VŠ – bakalář	veterinář	Guarda	Portalegre	Faro
60c	žena	VŠ – doktor	profesorka	Viseu	Viana do Castelo	Beira
60d	žena	VŠ – magistr	vysokoškolský profesor	Beja	Beja	Beja
62	muž	bacharelato	novinář	Lisboa	Faro	Faro
63a	žena	VŠ – bakalář	zemědělská inženýrka	Lisboa	Lisboa	Lisboa
63b	žena	VŠ – bakalář	důchodkyně	Porto	Porto	Porto

65	žena	SŠ	důchodkyně	Lisboa	Aveiro	INDIE

Tabulka 13: sociodemografické profily respondentů D2, včetně původu jejich matek (M) a otců (O)

Příloha č. 6 – statistiky k sociodemografickým profilům D2:

pohlaví	abs. č.	poměr
muž	46	23 %
žena	156	77 %
celkem:	202	

Tabulka 14: počty respondentů D2 dle pohlaví

věk	abs. č.	poměr
do 16	0	0 %
17–20	19	9 %
21–30	99	49 %
31–40	38	19 %
41–50	25	12 %
51–60	17	8 %
61–65	4	2 %
nad 65	0	0 %

Tabulka 15: počty respondentů D2 dle věku (celkem)

věk	ženy	ze všech žen	poměr k celku	muži	ze všech mužů	poměr k celku
do 16	0	0 %	0 %	0	0 %	0 %
17–20	16	10 %	8 %	3	7 %	1 %
21–30	81	52 %	40 %	18	39 %	9 %
31–40	29	19 %	14 %	9	20 %	4 %
41–50	17	11 %	8 %	8	17 %	4 %
51–60	10	6 %	5 %	7	15 %	3 %
61–65	3	2 %	1 %	1	2 %	0 %
nad 65	0	0 %	0 %	0	0 %	0 %

Tabulka 16: počty respondentů D2 dle věku a pohlaví

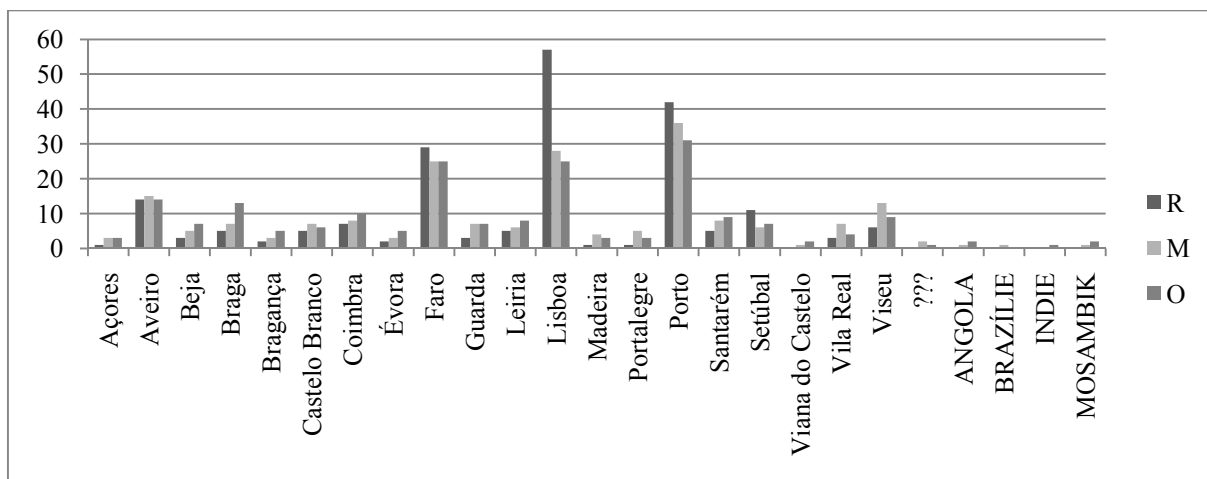
vzdělání	abs. č.	poměr
SŠ	41	20%
vyšší odborné	7	3%
VŠ – bakalář	100	50%
VŠ – magistr	32	16%
VŠ – doktor	22	11%

Tabulka 17: počty respondentů D2 dle vzdělání

okres	R	ze všech R	R, M, O z téhož okresu	ze všech R z téhož okresu	M	ze všech M	O	ze všech O
Açores	1	0 %	1	100 %	3	1 %	3	1 %
Aveiro	14	7 %	8	57 %	15	7 %	14	7 %
Beja	3	1 %	2	67 %	5	2 %	7	3 %

Braga	5	2 %	4	80 %	7	3 %	13	6 %
Bragança	2	1 %	2	100 %	3	1 %	5	2 %
Castelo Branco	5	2 %	4	80 %	7	3 %	6	3 %
Coimbra	7	3 %	3	43 %	8	4 %	10	5 %
Évora	2	1 %	0	0 %	3	1 %	5	2 %
Faro	29	14 %	19	66 %	25	12 %	25	12 %
Guarda	3	1 %	2	67 %	7	3 %	7	3 %
Leiria	5	2 %	4	80 %	6	3 %	8	4 %
Lisboa	57	28 %	18	32 %	28	14 %	25	12 %
Madeira	1	0 %	1	100 %	4	2 %	3	1 %
Portalegre	1	0 %	0	0 %	5	2 %	3	1 %
Porto	42	21 %	25	60 %	36	18 %	31	15 %
Santarém	5	2 %	3	60 %	8	4 %	9	4 %
Setúbal	11	5 %	4	36 %	6	3 %	7	3 %
Viana do Castelo	0	0 %	0		1	0 %	2	1 %
Vila Real	3	1 %	3	100 %	7	3 %	4	2 %
Viseu	6	3 %	5	83 %	13	6 %	9	4 %
??? ¹²²	0	0 %	0		2 ¹²³	1 %	1 ¹²⁴	0 %
ANGOLA	0	0 %	0		1	0 %	2	1 %
BRAZÍLIE	0	0 %	0		1	0 %	0	0 %
INDIE	0	0 %	0		0	0 %	1	0 %
MOSAMBIK	0	0 %	0		1	0 %	2	1 %

Tabulka 18: počty respondentů D2, jejich matek (M) a otců (O) oblasti původu

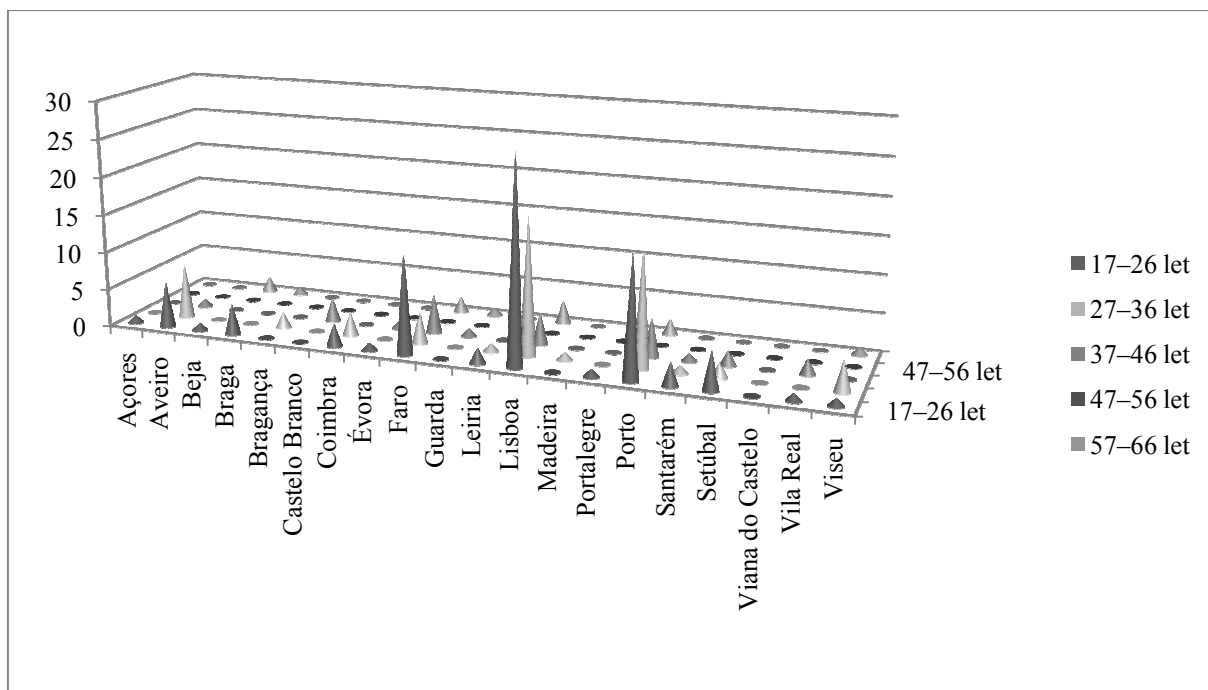

Graf 1: počty respondentů D2, jejich matek (M) a otců (O) okresu původu

¹²² Nejednoznačně určený kraj.

¹²³ Jedna z Beji či Portalegre, druhá z Alenteja.

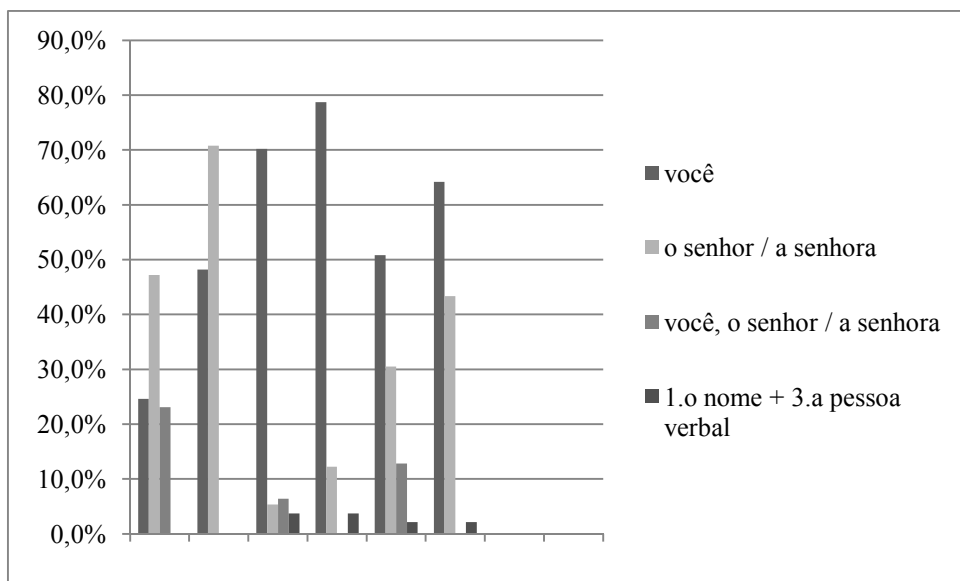
¹²⁴ Z Beiry.

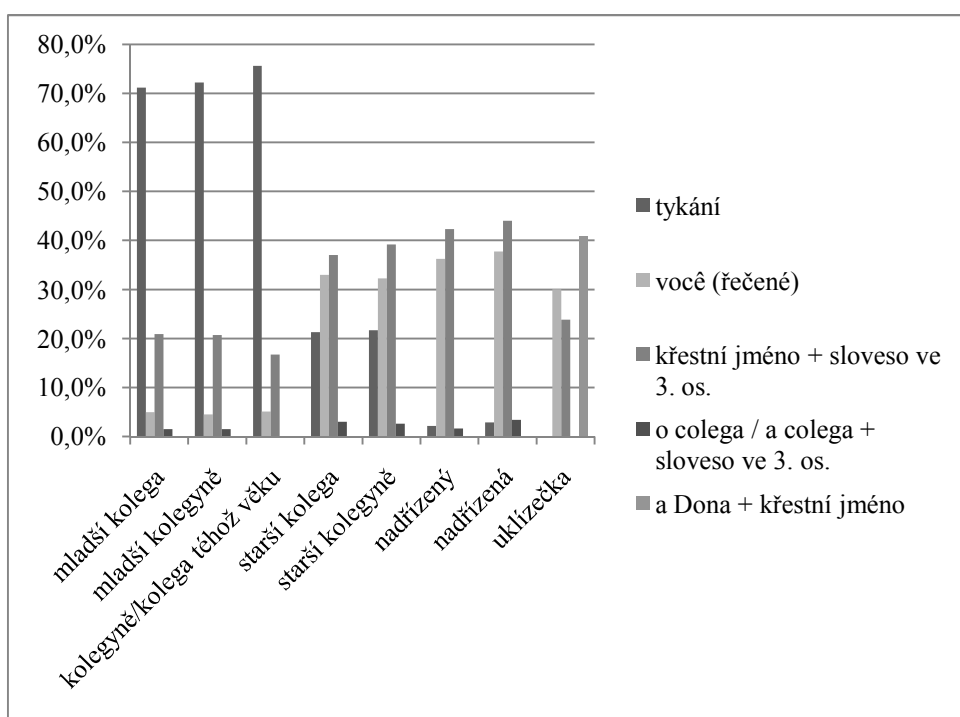
Graf 2: respondenti D2 podle věku a okresu původu

Příloha č. 7 – Přehledy odpovědí na vybrané otázky D2:

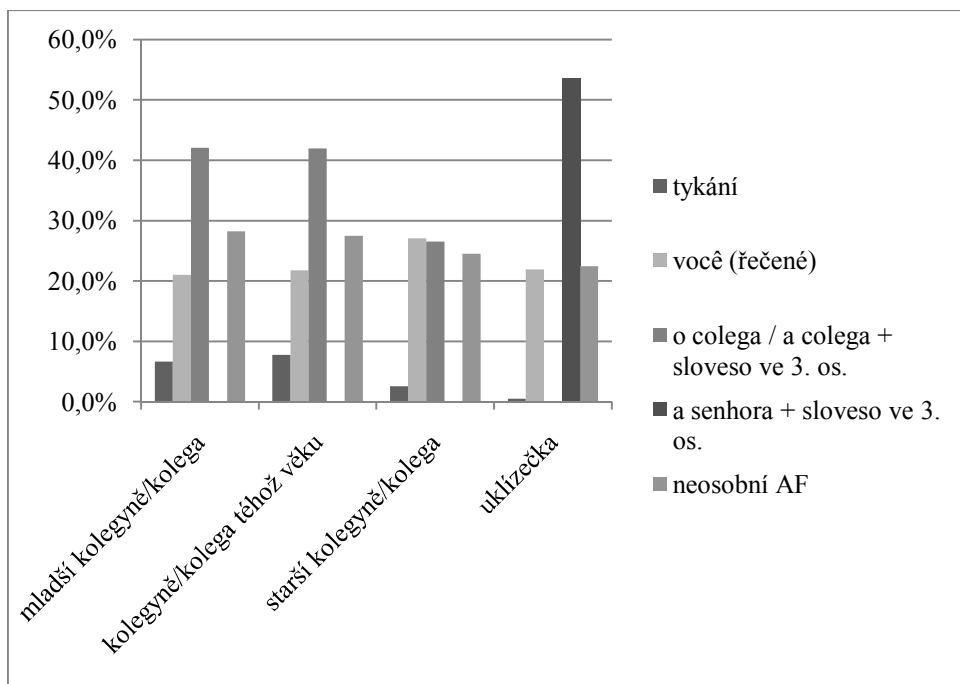
Přístup respondenta k okolí

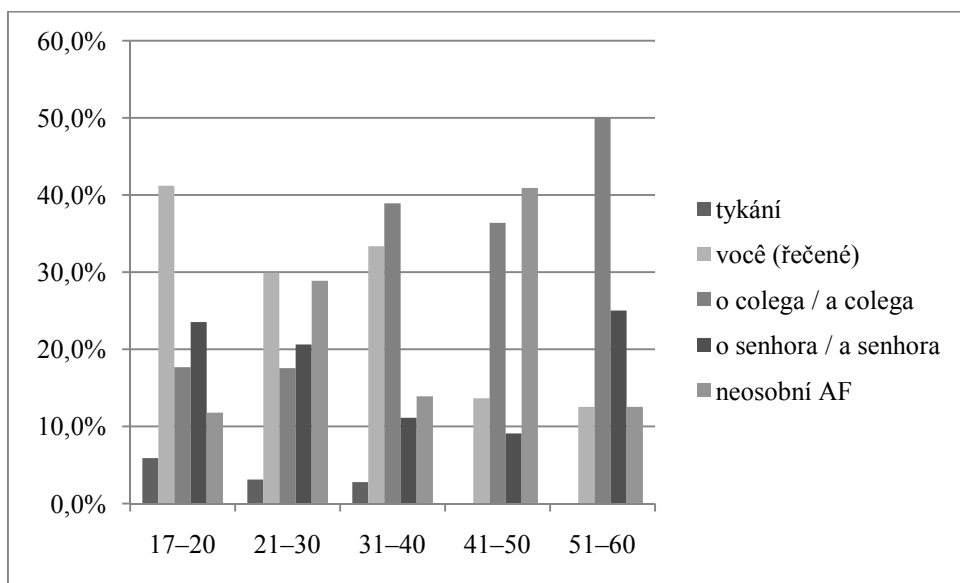
Graf 3: základní AF používané respondenty v hovoru s rodinnými příslušníky

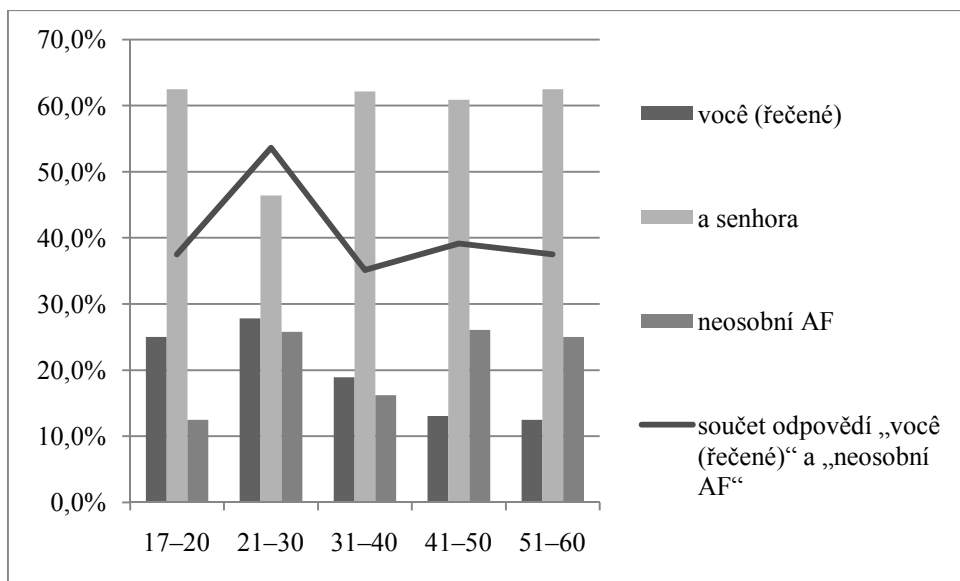
Graf 4: základní AF používané respondenty v pracovním prostředí, znají-li adresáta jménem

Graf 5: základní AF používané respondenty v pracovním prostředí, neznají-li adresáta jménem

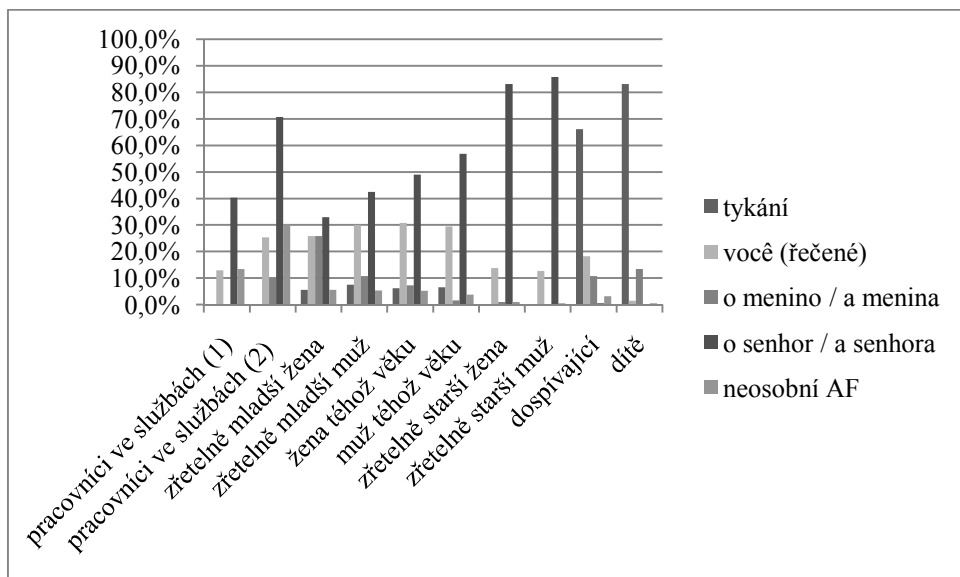
Graf 6: závislost volby AF určené neznámému staršímu kolegovi na věku respondenta

Graf 7: závislost volby AF určené neznámé uklízečce na pracovišti na věku respondenta

	netitulování			titulování		
	Faro	Lisabon	Porto	Faro	Lisabon	Porto
mladší	32,1%	50,0%	66,7%	60,7%	42,6%	30,8%
vrstevník	32,1%	48,1%	66,7%	57,1%	44,4%	30,8%
starší	53,6%	47,2%	62,5%	46,4%	50,9%	35,0%
uklízečka	40,7%	43,6%	50,0%	59,3%	56,4%	50,0%
průměr:	39,6%	47,2%	61,5%	55,9%	48,6%	36,6%

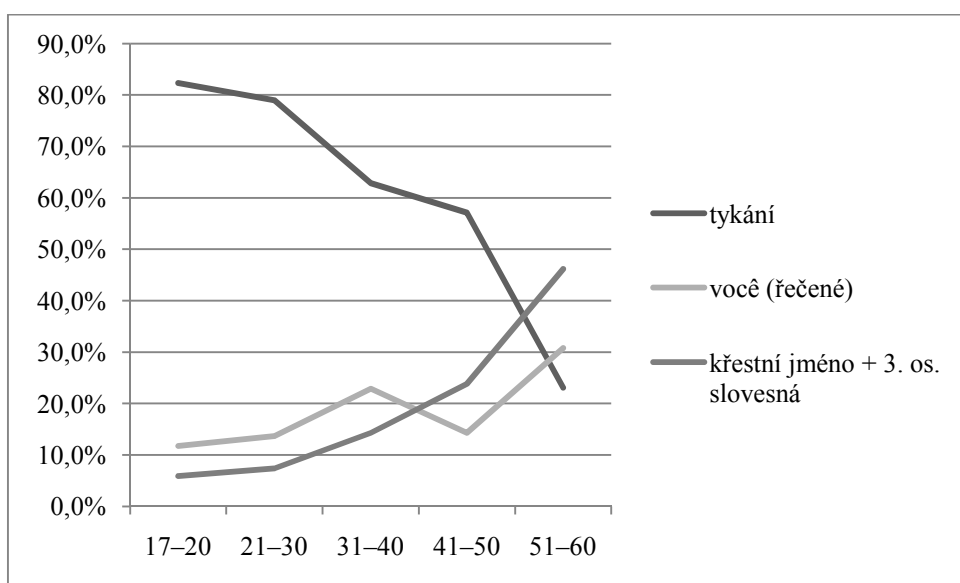
Tabulka 19: srovnání užití AF spojených se 3. os. slovesa v hovoru k neznámému na pracovišti dle okresů

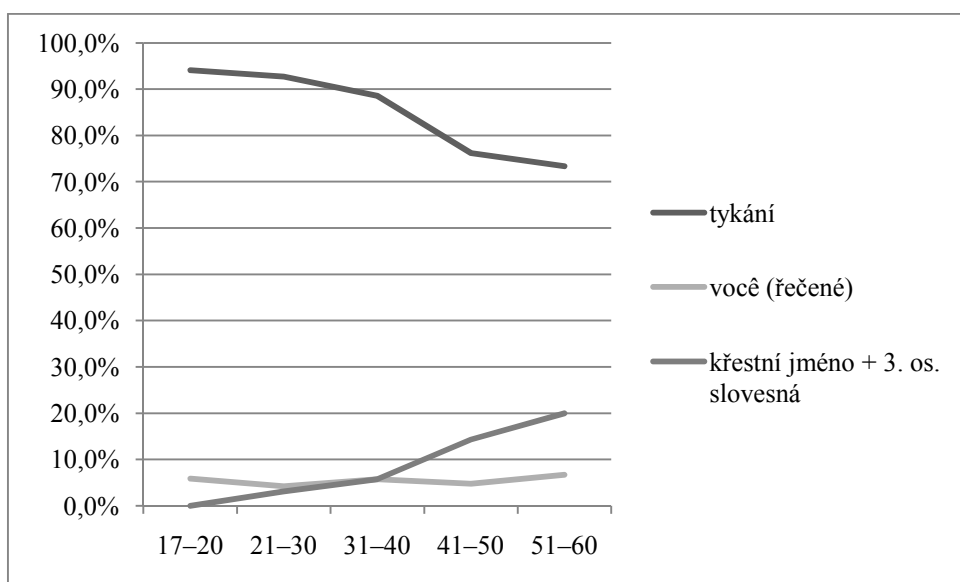
Graf 8: základní AF používané respondenty v cizím prostředí¹²⁵

¹²⁵ Pracovníci ve službách (1) zahrnují pouze případy, kdy respondent nevyužil možnost zaškrtnout více než jednu AF. Pracovníci ve službách (2) zahrnují veškeré výskyty daných AF v odpovědích.

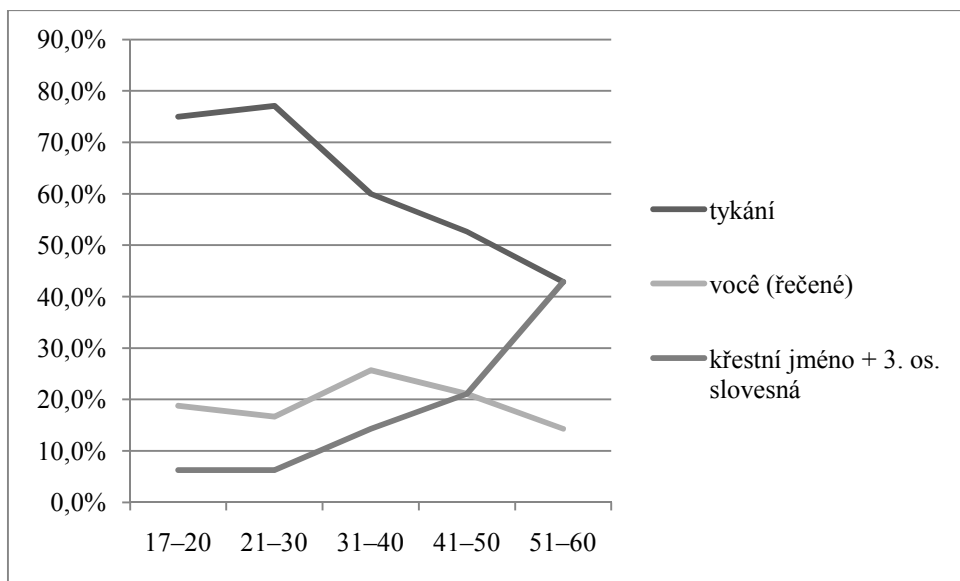
Přístup okolí k respondentovi

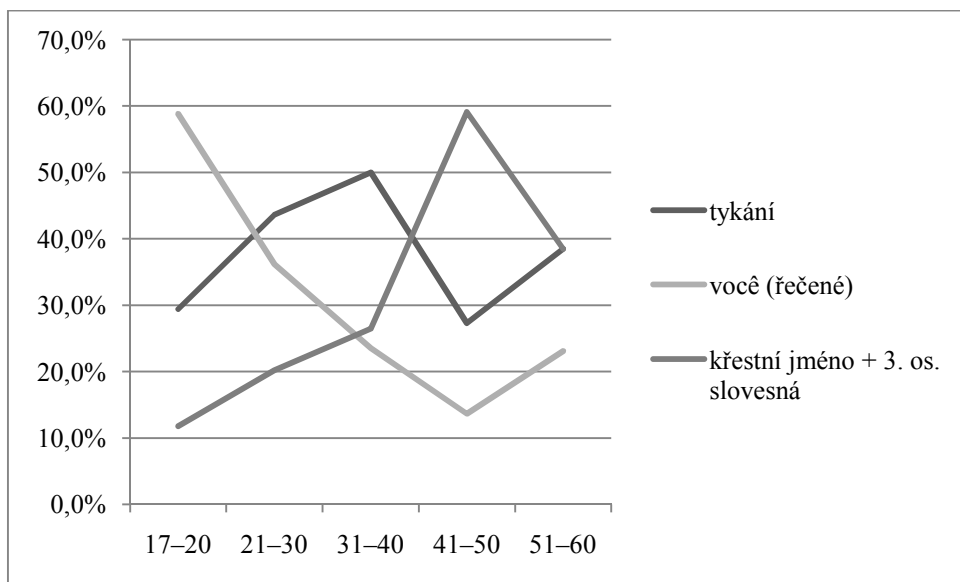
Graf 9: zastoupení 3 z AF v řeči adresované mladšími kolegy respondentům různého věku

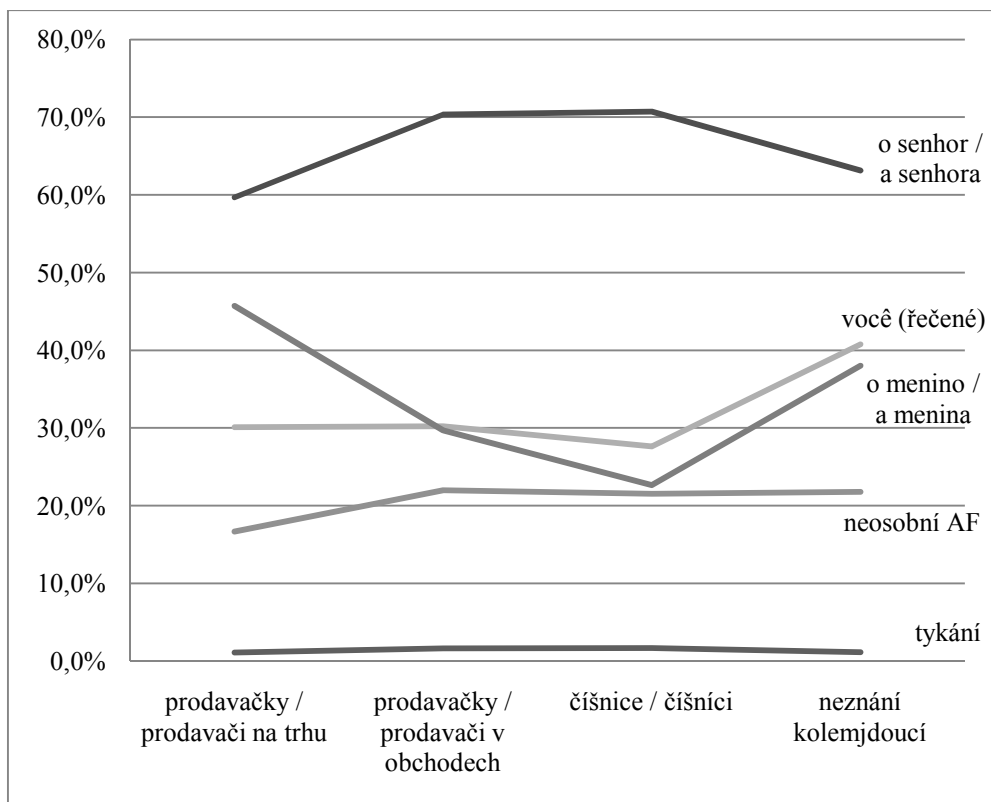
Graf 10: zastoupení tří z AF v řeči adresované kolegy–vrstevníky respondentům různého věku

Graf 11: zastoupení tří z AF v řeči adresované staršími kolegy respondentům různého věku

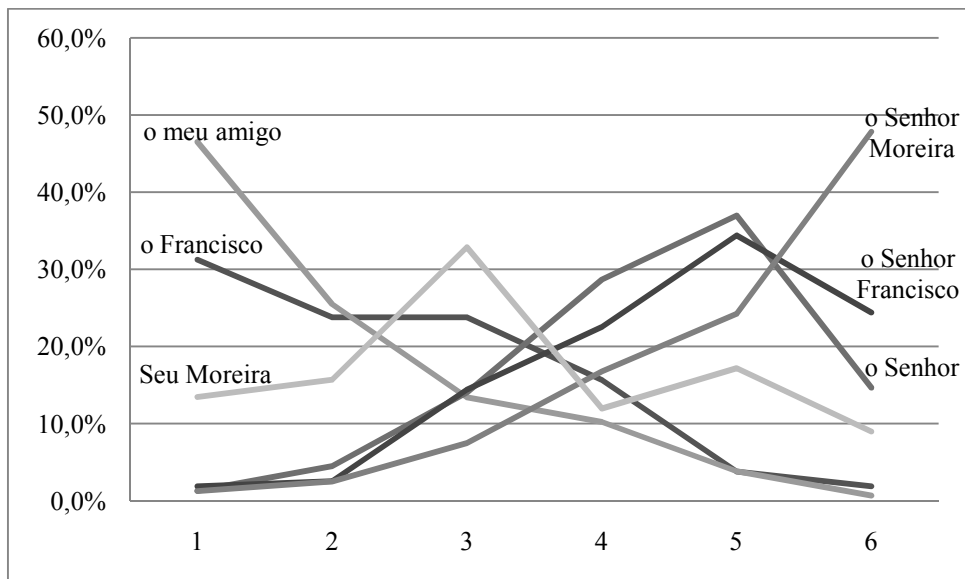

Graf 12: zastoupení tří z AF v řeči adresované nadřízenými respondentům různého věku

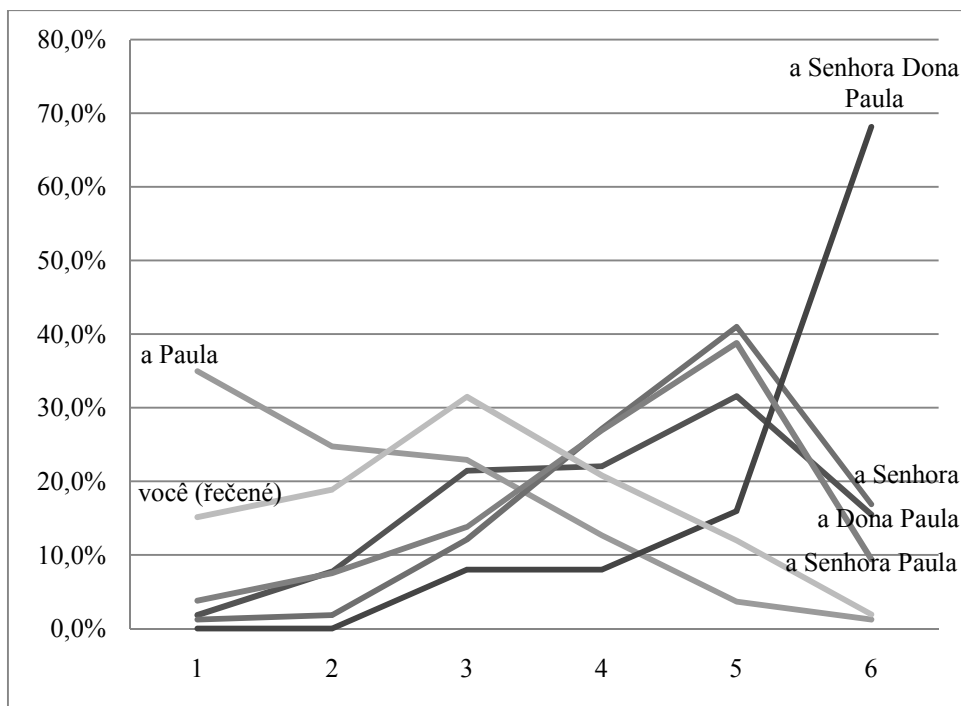
Graf 13: úhrny zastoupení jednotlivých AF v řeči adresované respondentům vybranými cizími lidmi

Hierarchizace o šesti stupních¹²⁶

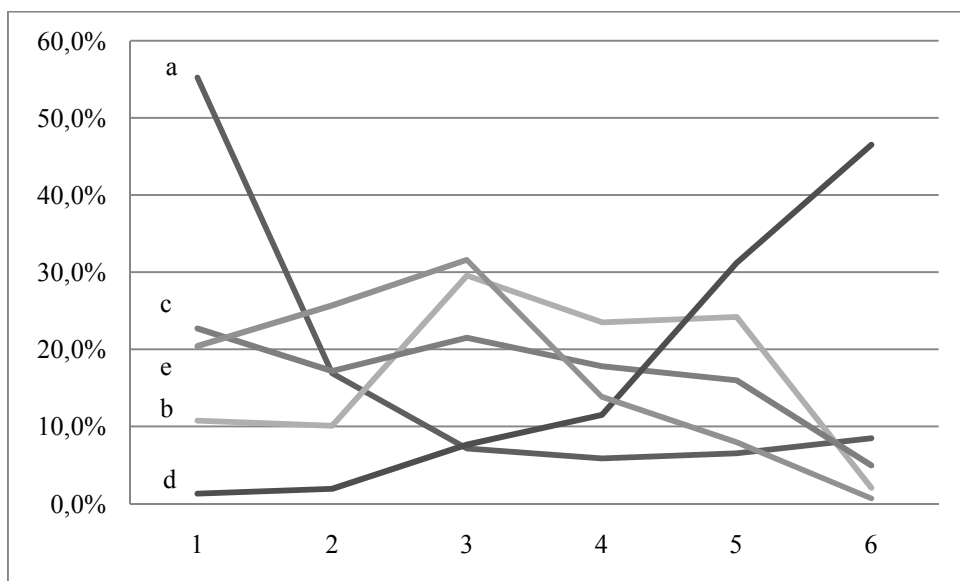

Graf 14: hierarchizace vybraných AF určených mužům

¹²⁶ Použité bodová škála: 1 = nejdůvěrnější, 6 = nejformálnější.

Graf 15: hierarchizace vybraných AF určených ženám

Graf 16: hierarchizace vybraných typů vět¹²⁷

¹²⁷ Legenda: a = Onde comprastes os bilhetes?, b= Onde compraram os seus bilhetes?, c = Onde compraram os vossos bilhetes?, d = Onde os senhores compraram os bilhetes?, e = Onde vocês compraram os bilhetes?.